

Prakseologia i Zarządzanie

**ZESZYTY
NAUKOWE
TNP**

*Praxiology and Management
Scientific paper of Learned Society of Praxiology in Poland
Polish - English edition*

Numer 1/2021
Open access

Redaktor Naczelny: dr inż. Piotr Górny, Akademia Sztuki Wojennej,
Towarzystwo Naukowe Prakseologii

Z-ca Redaktora Naczelnego: dr inż. Grażyna Ożarek, Towarzystwo Naukowe
Prakseologii

Z-ca Redaktora Naczelnego: prof. ndzw. dr hab. Romuald Poliński,
Towarzystwo Naukowe Prakseologii

Redaktor języka angielskiego: mgr Małgorzata Sołtan

Przewodniczący Rady Naukowej: dr hab. Piotr Masiukiewicz, prof. SGH

Członkowie Rady Naukowej

1. dr Marek Arszułowicz (Wielka Brytania)
2. prof. ndzw. dr hab. Andreas Bielig (Niemcy)
3. prof. ndzw. dr hab. Miloslawa Chovancova (Republika Czeska)
4. dr hab. Paweł Dec, prof. SGH
5. prof. dr Anatoliy G. Goncharuk (Ukraina)
6. prof. dr hab. Mirosława Janoś-Kresło
7. prof. dr hab. Zbigniew Kierzkowski
8. prof. ndzw. dr Józef Koziół
9. dr Carlos Jorge Lenczewski-Martins (Portugalia)
10. prof. dr hab. Jan Porvaznik (Słowacja)
11. dr hab. Wiesław Rehan
12. prof. dr hab. Anna Lewicka-Strzałecka
13. prof. dr hab. Jerzy Sikorski
14. prof. dr hab. Mirosław Sułek
15. prof. ndzw. dr hab. Anna Szelańska

Langue of publication: Polish and English

Copyright reserved

Wymogi redakcyjne na stronie: <http://www.zntnp.pl/index.php/informacje-dla-autorow/>

Przesyłanie tekstów polskich lub angielskich do recenzji: redaktor.nacz@zntnp.pl

Paper on line – open access (two time in year)

ISSN: 2449-8068

Projekt okładki/strony tytułowej: mgr Magdalena Wereska

Komitet Recenzentów

Prakseologia i Zarządzanie. Zeszyty Naukowe TNP

(półrocznik open access)

dr Ryszard Banajski, Towarzystwo Naukowe Prakseologii

dr hab. Alfred Bieć prof. SGH, Instytut Zarządzania Wartością SGH

dr hab. Paweł Dec prof. SGH, Instytut Finansów Korporacji i Inwestycji SGH

dr inż. Piotr Górny, Wydział Zarządzania i Dowodzenia, Akademia Sztuki Wojennej

prof. dr hab. Zbigniew Kierzkowski, Wyższa Szkoła Informatyki , Łódź

dr hab. Jerzy Kolarzowski prof. UPH, UPH, Siedlce

dr Alicja Krzepicka, Instytut Zarządzania Wartością, SGH, Warszawa

prof. dr hab. Anna Lewicka – Strzałecka, Instytut Filozofii i Socjologii PAN

dr hab. Barbara Mazur prof. PB, Politechnika Białostocka, Białystok

dr hab. Sylwia Morawska prof. SGH, Katedra Prawa Administracyjnego i Gospodarczego Przedsiębiorstw, SGH

prof. dr hab. Tadeusz Oleksyn, Towarzystwo Naukowe Prakseologii

dr inż. Grażyna Ożarek, Towarzystwo Naukowe Prakseologii

prof. ndzw. dr hab. Romuald Poliński, Towarzystwo Naukowe Prakseologii

prof. dr hab. Włodzimierz Szpringer, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Warszawski

dr hab. Grzegorz Szulczewski prof. SGH, Instytut Filozofii, Socjologii i Socjologii Ekonomicznej, SGH

Spis treści

Od Redakcji	5
Witold Kieżun 1922-2021	
Wojciech W. Gasparski.....	7
Metodologiczne problemy nauk ekonomicznych	
Romuald Poliński.....	14
Schematy Ponzi a ochrona konsumenta	
Piotr Masiukiewicz	52
Efektywność rynków matrymonialnych w Polsce XXI wieku	
Adrianna Trzaskowska-Dmoch, Jan Krzysztof Solarz	74
Filozofia praktyczności. Traktat o filozofii Tadeusza Kotarbińskiego oraz similaria Recenzja książki Wojciecha Gasparskiego, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2021	
Ryszard Banajski.....	91
Informacje dla autorów	97

Od Redakcji

Szanowni Czytelnicy, bieżący numer czasopisma *Prakseologia i Zarządzanie. Zeszyty Naukowe Towarzystwa Naukowego Prakseologii* przekazujemy Państwu w roku wielkiej straty dla środowiska prakseologicznego, roku odejścia jednego z współtwórców polskiej szkoły prakseologii, Honorowego Członka Towarzystwa Naukowego Prakseologii *Profesora Witolda Kieżuna*. Zeszyt ten rozpoczynamy od wspomnienia tej wybitnej postaci, przedstawionego przez Prezesa Honorowego Zarządu Towarzystwa Naukowego Prakseologii *Profesora Wojciecha W. Gasparskiego*.

W Zeszycie znalazły się jeszcze trzy artykuły i jedna recenzja.

W pierwszym artykule *Romuald Poliński* podejmuje rozważania na temat stanu i kierunku w jakim powinna ewoluować metodologia nauk ekonomicznych, której rolę i znaczenie określa współcześnie coraz większa złożoność zjawisk i procesów ekonomicznych, uwikłanie społeczne podmiotów poznających rzeczywistość ekonomiczną, stan instrumentalizacji badań oraz ich rezultaty poznawcze, w kontekście funkcjonowania różnych systemów społeczno-ekonomicznych. W rozważaniach zaprezentowano, zinterpretowano i oceniono wiele poglądów, koncepcji, modeli, hipotez i teorii dotyczących przemian strukturalnych, makroekonomicznych i jakościowych, a także badań ilościowych, ekonometrycznych, oraz odpowiednich metodologii.

W drugim artykule *Piotr Masiukiewicz* przedstawia problematykę piramid finansowych. Okazuje się, że rządy wielu państw mają problem z działalnością piramid finansowych; od lat są one niestety stałym elementem rynku krajowego i rynków międzynarodowych, a ich właściciele, menedżerowie oraz klienci liczą na zdobycie fortun z przestępczej działalności. W Polsce rośnie liczba wykrytych piramid finansowych; być może dlatego, że mają raczej lokalny charakter. Luki regulacyjne, wydłużające się śledztwa i procesy sądowe oraz niskie kary mają niewielką moc odstraszania kolejnych założycieli i menedżerów piramid. Jednym z powodów ich powodzenia jest niska edukacja ekonomiczna. Autor wskazuje tu na potrzebę wdrożenia modelu odstraszania - zniechęcającego do piramid; zarówno ich organizatorów jak i klientów.

W kolejnym, *Adrianna Trzaskowska-Dmoch* oraz *Jan Krzysztof Solarz* dokonują próby analizy efektywności rynków matrymonialnych w Polsce XXI wieku. Rynek matrymonialny autorzy

definiują jako *instytucje społeczne, nawyki i technologie informatyczne umożliwiające zawiązanie związku mającego na celu prokreację*. Celem opracowania jest analiza roli rynków matrymonialnych w Polsce w kształtowaniu się dzietności. Autorzy postawili hipotezę, że *niesprawności rynku matrymonialnego stanowią istotny czynnik zmniejszający dzietność w Polsce w XXI wieku*, którą weryfikowali poprzez badania ankietowe przeprowadzone w kilku szkołach wyższych, które ukazały na ile brak solidnego partnera wyłonionego na akceptowanym rynku matrymonialnym stanowi w opinii badanych przeszkodę w świadomym rodzicielstwie.

Zeszyt zamyka recenzja książki Profesora Wojciecha W. Gasparskiego - Prezesa Honorowego Zarządu Towarzystwa Naukowego Prakseologii, *pt. Filozofia praktyczności. Traktat o filozofii Tadeusza Kotarbińskiego oraz similia* opracowana przez Ryszarda Banajskiego. Recenzowana praca stanowi jakby zwieńczenie pewnego etapu współpracy prof. Gasparskiego z Fińskim Towarzystwem Filozoficznym, zwłaszcza z prof. Timo Airaksinenem. Warto też zauważyć, że przedmowę do książki napisał właśnie prof. T. Airaksinen, podkreślając, że prezentowane w pracy W. Gasparskiego idee i teorie filozoficzne Tadeusza Kotarbińskiego „są niezwykle interesujące dla fińskiej oraz skandynawskiej myśli filozoficznej ze względu na ich silne i rozległe powiązania z filozofią praktyczną”.

Jeszcze raz serdecznie zapraszamy do lektury.

Redakcja

Witold Kieżun 1922-2021

prof. dr hab. Wojciech W. Gasparski

Honorowy Prezes Towarzystwa Naukowego Prakseologii

**12 czerwca 2021 roku odszedł na wieczną wartę wybitny prakseolog i teoretyk zarządzania
Profesor Witold Kieżun. Oto streszczenie historii Jego życia, doświadczeń i dokonań.**

Litewskie korzenie./ Książęce imię./ Dumne spojrzenie./ Serce olbrzymie/ Polsce oddane./ Na śmierć i życie /W niej zakochane. Te słowa rymowanej laudacji – którą ułożyłem w związku z doktoratem *honoris causa* przyznanym Witoldowi Kieżunowi przez Akademię Obrony Narodowej - najlepiej zdają sprawę z tego, kim i jakim był Witold. Był to już jego drugi honorowy doktorat. Pierwszy nadała mu Akademia Leona Koźmińskiego. Wówczas to, w sporządzonej na tę okoliczność recenzji, pisałem: „Słowniki etyki definiują honor, jako cechę związaną z takimi wartościami jak odwaga, odpowiedzialność i wierność. Te cechy stają się niezwykle ważne w trudnych czasach.” Takimi były czasy młodości lat Witolda, podobnie jak wszystkich Kolumbów rocznik 20-ty. Codzienny egzamin zdawany przez ludzi tego pokolenia przypadał na czas okupacji hitlerowskiej i Powstania Warszawskiego. Ich idealizm i gotowość do zaangażowania wzmocnione były wiarą w dobrą sprawę, o którą walczyli. W tej walce brał czynny udział Witold absolwent Szkoły Wawelberga i Rotwanda, *ergo* inżynier, studiujący także prawo na podziemnym Uniwersytecie Warszawskim, a przy tym dzielny żołnierz Armii Krajowej. Jego odwaga na polu walki w została doceniona i wyróżniona. Miał zaledwie lat dwadzieścia dwa, gdy generał Komorowski "Bór" udekorował go Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari. W 70-lecie Powstania jego podobiznę zamieszczono na okolicznościowym znaczku wydanym przez Poczta Polską, a miasto Warszawa nadało mu godność Honorowego Obywatela stolicy.

Witold nie mógł przewidzieć, że po zakończeniu wojny przyjdzie mu potwierdzać dojrzałość w jeszcze bardziej dramatyczny sposób. Oto, bowiem na początku 1945 roku, tuż po 23-tych

urodzinach, zaarrestowano go w Krakowie, gdzie zamierzał kontynuować studia prawnicze. Zamiast zasiąść w audytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego został osadzony w więzieniu na Montelupich, a następnie deportowany do gułagu w sowieckim Turkmenistanie. Był bliski śmierci z powodu choroby, jakiej się nabawił w obozie. Przeżycie zawdzięcza sile organizmu i sile charakteru. Jakby tego było mało, jego powrót do kraju w 1946 r. zaczął się od „kwarantanny” w obozie pracy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Złotowie.

„Nic to.” - powiedział wtedy, jak jeden z bohaterów Trylogii Henryka Sienkiewicza. Podjął studia w Uniwersytecie Jagiellońskim uzyskując w roku 1949 dyplom magistra prawa. Po ukończeniu studiów nie mógł pracować na uczelni jako *persona non grata* z przyczyn politycznych. Nie byłby jednak sobą, gdyby się poddał. Mając w pamięci słowa z bajki La Fontaine'a, że „rozpaczać to zło przydawać do zła” – podjął pracę w Narodowym Banku Polskim, gdzie z energią i entuzjazmem zaangażował się w działania mające na celu poprawę efektywności tej instytucji finansowej. Nie porzucił przy tym swoich zainteresowań naukowych. Został uczestnikiem seminarium doktorskiego prof. Jana Zieleniewskiego w kierowanej przez niego Pracowni Ogólnych Problemów Organizacji Pracy PAN, placówki przekształconej później w Zakład Prakseologii PAN. Tam żeśmy się poznali i nawiązali nie przyjaźni. Badania jakie podjął Witold Kieżun zaowocowały doktoratem obronionym w SGPIIS w 1964 roku. Pięć lat później Witold Kieżun uzyskał stopień doktora habilitowanego SGPIIS. Profesor Jan Zieleniewski, który wysoko cenił swojego ucznia, wskazał go na swojego następcę, kiedy przeszedł na emeryturę w 1970 roku. Docent Kieżun kierował Zakładem Prakseologii PAN przez trzy lata gromadząc wokół placówki liczne grono specjalistów teorii organizacji i zarządzania oraz inicjując interdyscyplinarne studia doktoranckie. Nie dane mu było jednak kontynuowanie zamierzonych prac. Władze PAN, działając pod naciskiem politycznym, zmusiły Go do dymisji. Jak się okazało planowano utworzenie instytutu „organizacji i kierownictwa”. Efemeryda ta egzystowała zaledwie dwa lata z okładem, zaś Witold Kieżun podjął wykłady na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego uzyskując tytuł profesora nadzwyczajnego w roku 1975

Zacytujmy raz jeszcze fragment rymowanej laudacji: *Wstaje o świecie, /By tworzyć dzieła./ Z ducha sprawności / Myśl się poczęła./ Nowej jakości/ Dziel tych bez liku/ Znajdziesz słuchaczu/ I*

czytelniku. Profesor Kieżun był zaangażowany w kształcenie młodych naukowców przygotowujących rozprawy doktorskie pod jego kierunkiem. Publikował książki i liczne artykuły, także w językach angielskim i francuskim. Lata osiemdziesiąte i część dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia spędził za granicą, wykładając w University School of Business w Filadelfii, Duquesne University w Pittsburghu, EHC Université de Montreal i Université de Quebec. Współpracował z McGill University w Montrealu, gdzie przewodniczył Radzie Programowej Polskiego Instytutu Sztuki i Nauki. Został zaproszony do współpracy z Organizacją Narodów Zjednoczonych służąc, jako ekspert i specjalista kierownik projektu w krajach afrykańskich. Udało mu się zamienić porażkę w sukces. Jego imię stało się synonimem polskiej teorii organizacji.

Prof. Witold Kieżun współpracował z Akademią Leona Koźmińskiego od czasu jej utworzenia. Wykładał także w Międzynarodowej Szkole Zarządzania i Akademii Humanistycznej w Pułtusku. Był zapraszany na liczne konferencje i wykłady gościnne w Wielkiej Brytanii i Francji. Wykładając oferował studentom nie tylko wiedzę, ale także własne doświadczenia zawodowe i życiowe. Zajmował wiele stanowisk w stowarzyszeniach naukowych i redakcjach czasopism. Był zapraszany, jako ekspert. Godne uwagi jest to, że pomimo wielu dramatycznych przeżyć i zagrożenia życia nie zgorzkniał, lecz zachował pogodę ducha. Był pełen entuzjazmu stanowiąc wzór do naśladowania. Był jednym z tych wspaniałych ludzi, o których Tadeusz Kotarbiński napisał, że zasługują na szacunek ludzi godnych szacunku.

Witold Kieżun jest autorem ponad 300 publikacji, w tym 70 monografii, podręczników, drukowanych serii wykładów i wielu innych. Na szczególne wyróżnienie zasługuje jego podręcznik *Sprawne zarządzanie organizacją* nagrodzone Grand Prix Akademickich Targów Książki „Atena 1997”. W dziele tym przedstawiona została prakseologiczna teoria organizacji. Towarzystwo Naukowe Prakseologii nadało profesorowi godność Członka Honorowego. Imponujące są zredagowane przez niego cztery tomy podsumowujące dorobek Seminarium Krytycznej Teorii Organizacji, jakiemu współprzewodniczył przez 20 lat w Akademii Leona Koźmińskiego. Został odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Po uhonorowaniu go trzecim honorowym doktoratem przez Uniwersytet Jagielloński uzupełniłem rymowaną laudację następująco::

*Moc tych życzeń niemała./ Niech więc każdy się dowie, /Że właśnie zaowocowała/ W królewskim Krakowie./ Tam to Jagiellońscy patroni/ Pomni zasług krajana / Laur położyli na skroni/ Uczonych myśli Tytana./ Dostarcza wzoru tradycja/ Plus ratio quam vis / Jak głosi UJ-otu inskrypcja,/ Że ważna nie siła, lecz myśl./ / Trzeci to już laur honorowy/ Co zdobi Mistrza skronie. /Chyląc z uszanowaniem głowy/ Życzymy dalszych serdecznie. / Niech w laurów tych koronie/ Króluje nam wiecznie!/ Spełniły się i te życzenia, bowiem także Katolicki Uniwersytet Lubelski nadał mu godność doktora *honoris causa*.*

Popęnilibyśmy błąd, gdybyśmy myśleli o Witoldzie Kieżunie tylko, jako badaczu, wykładowcy, autorze publikacji naukowych, doświadczonym praktyku biznesu i żołnierzu. Był on także artystą, kompozytorem i autorem literatury wspomnieniowej. O opublikowanych przez niego wspomnieniowej książce *Niezapomniane twarze* Zbigniew Herbert napisał, że jest to unikatowa proza. Szczególne miejsce zajmuje tom zatytułowany *Magdulka i cały świat*. Jest to rozmowa biograficzna z Witoldem Kieżunem przeprowadzona przez Roberta Jarockiego.

Tadeusz Kotarbiński zalecał postępować w życiu wedle następujących zasad: „Lub czynić coś, kochaj kogoś, nie bądź gałganem, żyj poważnie.” Witold czynił wiele we wszystkich rodzajach aktywności będąc teoretykiem i praktykiem zarządzania, naukowcem, nauczycielem, żołnierzem, komentatorem zdarzeń społecznych i politycznych. Widać było, że lubił robić to co robił. Kochał współtowarzyszkę walki powstańczej Danutę z Magreczyńskich czyli „Jolę” – sanitariuszkę z kompanii „Anna” batalionu „Gustaw”, późniejszego lekarza stomatologii, z którą się ożenił. Mieli dwoje dzieci: syna Witolda Olgierda oraz córkę Krystynę. Był Witold człowiekiem dzielnym, co potwierdzają wyróżnienia, odznaczenia i tytuły honorowe. Wszystko co czynił traktował serio. Można więc powiedzieć, że spełniał z nadatkiem wskazania Mistrza. Takim pozostanie w pamięci przyjaciół, kolegów, współpracowników i wychowanków.

Wojciech W. Gasparski

Witoldowi Kieżunowi

z okazji doktoratu *honoris causa* Akademii Obrony Narodowej

Litewskie korzenie,

Książęce imię.

Dumne spojrzenie.

Serce olbrzymie

Polsce oddane.

Na śmierć i życie

W niej zakochane.

Wstaje o świcie,

By tworzyć dzieła.

Z ducha sprawności

Myśl się poczęła.

Nowej jakości

Dzieł tych bez liku

Znajdziesz słuchaczu

I czytelniku.

Nie bez łzy płaczu,

Ani w wierszyku,

Jego czyn zbrojny

Pełen patosu,

W odwagę hojny,

Wymaga głosu

Militare Virtuti,

Honor i męstwo.

Cordiale saluti

Twe jest zwycięstwo!

Przeto *Roma locuta,*

Jak głoszą Rzymianie.

Causa honoris, a nie finita,

Panowie i Panie!

Twórcy dalsze lata,

Niechaj radosne i długie,

Owocują dla świata

Niespłacalnym długiem.

(9 maja 2012)

* * *

Moc tych życzeń niemała.

Niech więc każdy się dowie,

Że właśnie zaowocowała

W królewskim Krakowie.

Tam to Jagiellońscy patroni

Pomni zasług krajana

Laur położyli na skroni

Uczonych myśli Tytana.

Dostarcza wzoru tradycja

Plus ratio quam vis

Jak głosi UJ-otu inskrypcja,

Że ważna nie siła, lecz myśl.

Trzeci to już laur honorowy

Co zdobi Mistrza skronie.

Chyląc z uszanowaniem głowy

Życzymy dalszych serdecznie.

Niech w laurów tych koronie

Króluje nam wiecznie!

(uzupełnienie dodane z okazji

nadania doktoratu h.c. przez Uniwersytet Jagielloński 10 maja 2014 r.)

Wojciech W. Gasparski

Metodologiczne problemy nauk ekonomicznych

prof. dr hab. Romuald POLIŃSKI¹

Uniwersytet Warszawski
Washington Academy of Sciences

Streszczenie: Celem rozważań jest wskazanie, jaki jest stan i w jakim kierunku powinna ewoluować metodologia nauk ekonomicznych, której rolę i znaczenie określa współcześnie coraz większa złożoność zjawisk i procesów ekonomicznych, uwikłanie społeczne podmiotów poznających rzeczywistość ekonomiczną, stan instrumentalizacji badań oraz ich rezultaty poznawcze, w kontekście funkcjonowania różnych systemów społeczno-ekonomicznych.

Główny problem metodologii nauk ekonomicznych polega na tym, jak zapewnić pełną/pełniejszą adekwatność rezultatów tych nauk do obiektywnej rzeczywistości ekonomicznej oraz potrzeb poznawczych podmiotów gospodarujących, organów regulacyjnych oraz organów rządowych i innych określających makroekonomiczne proporcje rozwoju gospodarek narodowych czy szerszych ugrupowań.

O niepełnej adekwatności rezultatów badań decydują dwa czynniki: 1) niedostateczna instrumentalizacja prowadzonych badań i studiów naukowych i 2) błędna w założeniu fetyszyzacja (naturalistyczna i supernaturalistyczna) kategorii i praw (prawidłowości) ekonomicznych.

Nauka ekonomii ogranicza się często do analiz zjawisk i procesów rynkowych, a przekonanie o ich zupełnie probabilistycznym charakterze zrodziło i doprowadziło do dominacji w badaniach metod ilościowych, matematycznych. Ekonomia głównego nurtu ma charakter autystyczny.

Teoria ekonomii jest nauką społeczną i ten fakt jest coraz bardziej akceptowany przez wybitnych współczesnych ekonomistów, w tym laureatów Nagrody Nobla. Struktura logiczna teorii ekonomii składa się bowiem z sądów (tez, twierdzeń) opisujących rzeczywistość ekonomiczną (sądów deskryptywnych), sądów ocennych (wartościujących) i sądów normatywnych, wskazujących kierunki ludzkiej aktywności i rozwoju społeczno-ekonomicznego.

Ekonomia nie może być sprowadzona do czystej techniki, uproszczonych modeli czy opierać się na starych lub nowych dogmatach. Ani tzw. niewidzialna ręka rynku, ani homo oeconomicus nie istnieje. To były tylko metafory (obrazowe przenośnie, figury stylistyczne) określające ówczesny stan wiedzy o gospodarce, którym nadano

¹ Romuald Poliński jest absolwentem Uniwersytetu Warszawskiego, doktorem habilitowanym nauk ekonomicznych, profesorem szkół wyższych w Warszawie. Autor książek, artykułów i ekspertyz w zakresie ekonomii, finansów, bankowości i funkcjonowania Unii Europejskiej. Był doradcą Prezesa Rady Ministrów, dyrektorem departamentów w centrali banku, doradcą i radcą Ministra Finansów, wiceministrem Pracy i Polityki Społecznej, rektorem wyższej szkoły ekonomicznej. Członek Washington Academy of Sciences

ahistoryczny i nieomal absolutny walor poznawczy, nawet w odniesieniu do współczesnych gospodarek, ignorując ich monopolistyczny charakter.

Nadrzędnym typem badań, które w tym kontekście należy rozwijać i promować, są badania jakościowe, strukturalne, długofalowe (in the long run) i makroekonomiczne. Wynikiem ich mogą być jakościowe uogólnienia, a nie tylko kwantyfikacje czy modele ekonometryczne o charakterze apriorycznym, tracące genetyczny związek z życiem gospodarczym.

Misją metodologii nauk ekonomicznych powinno być kreowanie coraz lepszych metod poznania tego, jak zapewnić stabilność procesu gospodarowania, harmonijne łączenie interesów grupowych, branżowych i regionalnych z interesem ogólnospołecznym, unikanie kryzysów finansowych i ekonomicznych, w tym szoków podażowych i popytowych czy organizacyjno-instytucjonalnych. Ale jednocześnie komplementarnym zadaniem metodologii jest określanie metod poznania istoty i kierunków zmian systemowych w funkcjonowaniu gospodarek narodowych i gospodarki światowej.

Zadaniem teoretyków i metodologów ekonomii jest wierne, intencjonalne odkrywanie prawdy o rzeczywistości społeczno-ekonomicznej. A miarą (kryterium) prawdy są rzeczywiste zjawiska i procesy – świat realny, a nie kreowany przez niektórych świat wirtualny.

W tym celu w rozważaniach zaprezentowano, zinterpretowano i oceniono wiele poglądów, koncepcji, modeli, hipotez i teorii dotyczących przemian strukturalnych, makroekonomicznych i jakościowych, a także badań ilościowych, ekonometrycznych, oraz odpowiednich metodologii

Słowa kluczowe: metodologia nauk ekonomicznych, zadania metodologii, instrumentalizacja badań, hipertrofia dociekań, fetyszyzacja kategorii i prawidłowości ekonomicznych (naturalistyczna i super naturalistyczna), modele ekonometryczne, socjologiczne modele wzrostu, autystyczna ekonomia głównego nurtu, keynesizm, interwencjonizm państwowy, rynek z asymetrią informacji, neoliberalizm, społeczna gospodarka rynkowa, hipoteza racjonalnych oczekiwań, hipertrofia sektora finansowego, struktura logiczna teorii ekonomii, dogmaty w naukach ekonomicznych, tzw. niewidzialna ręka rynku, homo oeconomicus, metafora, stabilność procesu gospodarowania, dynamika zmian strukturalnych i makroekonomicznych, badania jakościowe

Wstęp

We współczesnych naukach ekonomicznych wzrasta rola metodologii badań. Wynika to z coraz większej złożoności zjawisk i procesów ekonomicznych, uwikłania społecznego podmiotów poznających rzeczywistość ekonomiczną, rozwoju instrumentalizacji badań i znaczenia, jakie mają rezultaty poznawcze tych nauk dla praktyki funkcjonowania różnych systemów społeczno-ekonomicznych.

Oprócz poglądów mniej lub bardziej adekwatnych funkcjonują także poglądy deformujące obiektywną rzeczywistość ekonomiczną. Geneza deformacji tkwi w niedostatecznej instrumentalizacji badań w naukach ekonomicznych, jednak główną przyczyną jest występowanie w społeczeństwach sprzeczności interesów ekonomicznych, politycznych i innych oraz wynikająca z tego sytuacja podmiotów poznających, których poglądy są wyrazem partykularności tych interesów. Ekonomia jako nauka odzwierciedlając żywiolowo kształtujące się stosunki ekonomiczne sama rozwija się w sposób żywiolowy. W tym sposobie tworzenia się poglądów ekonomicznych tkwi źródło deformacji obrazu rzeczywistości ekonomicznej.

Apercepcja społeczna polega na przyjęciu obrazu adekwatnego, ujawniającego złożoność rzeczywistości lub obrazu mistyfikującego ją. Wspólnymi cechami poglądów mistyfikujących rzeczywistość społeczno-ekonomiczną oraz jej prawa (prawidłowości) rozwojowe jest fetyszyzacja naturalistyczna i supernaturalistyczna.

Zasadnicze rozważania dotyczące metodologicznej problematyki nauk ekonomicznych zostały zawarte w 6 punktach: 1) fetyszyzacja naturalistyczna i supernaturalistyczna w naukach ekonomicznych; 2) metodologia ekonomii głównego nurtu; 3) metodologia ekonomii a inne nauki społeczne; 4) keynesizm i interwencjonizm państwowy; 5) neoliberalizm a koncepcje przemian strukturalnych; 6) metodologiczne założenia teorii racjonalnych oczekiwań, teorii rynków z asymetrią informacji i innych.

1. Fetyszyzacja naturalistyczna i supernaturalistyczna w naukach ekonomicznych

Fetyszyzacja naturalistyczna występowała w klasycznej szkole ekonomii w postaci przekonania o przyrodniczym charakterze praw ekonomicznych, natomiast w szkole subiektywistycznej w postaci ujmowania stosunków ekonomicznych jako przejawów i skutków istnienia rzekomo uniwersalnych kategorii racjonalnego gospodarowania, a więc kategorii, którym nadaje się ahistoryczny, niezmienny charakter. Kategorie takie nie odzwierciedlają rzeczywistych stosunków ekonomicznych.

Wyrazem fetyszyzacji supernaturalistycznej w dziedzinie nauki ekonomii jest stworzona przez szkołę historyczną teoria „ducha epoki historycznej”, który to rzekomo ma decydujący wpływ na kształtowanie się stosunków ekonomicznych.

Żywiołowy charakter tworzenia się poglądów ekonomicznych przejawia się często nie w formach racjonalnych, lecz w nie usystematyzowanych twierdzeniach oraz w sądach powziętych a priori i uznawanych za aksjomaty. W żywiołowości stosunków ekonomicznych tkwi więc źródło fetyszyzacji stosunków i praw rozwoju ekonomicznego, a samych stosunków ekonomicznych niekiedy szuka się nie w konkretnej i historycznie zdeterminowanej rzeczywistości ekonomicznej, lecz w sferze przyrodniczej lub w sferze nadprzyrodzonej. Kategorie i prawa ekonomiczne muszą być tworzone nie w drodze konstrukcji czy idealizacji, lecz w drodze abstrakcji, gdyż tylko wtedy nie tracą one swego genetycznego związku z obiektywną rzeczywistością ekonomiczną.

Wielu teoretyków jest przekonanych, że ich poglądy i koncepcje ekonomiczne powstają w procesie czystego myślenia, gdy tymczasem ich prawdziwym źródłem są stosunki społeczne. Niektóre współczesne teorie ekonomiczne są wynikiem odwrócenia relacji zachodzących pomiędzy stosunkami ekonomicznymi, a ich odzwierciedleniem w formie kategorii i prawidłowości rozwoju. Rzeczywiste stosunki traktowane są jako realizacja tych abstrakcyjnych pojęć. Myślenie ludzkie jako źródło pojęć abstrakcyjnych staje się wówczas podłożem stosunków ekonomicznych. Konsekwencją tego odwróconego poglądu na rzeczywistość ekonomiczną jest przekonanie, że stosunki ekonomiczne są kształtowane przez ludzi zgodnie z abstrakcyjnymi pojęciami. W takim ujęciu kryterium słuszności danych stosunków ekonomicznych jest ich zgodność z abstrakcyjnymi pojęciami racjonalności, takimi jak typy idealne Maxa Webera² czy modele rozwoju gospodarczego. W wyniku procesu odwrócenia rzeczywistego stosunku pomiędzy interesem a ideą powstaje błędne przekonanie co do rzeczywistego podłoża i sił

² Karl Emil Maximilian „Max” Weber (1864 – 1920) – niemiecki socjolog, filozof, prawnik i ekonomista. Był przedstawicielem metodologicznego antypozytywizmu, oznaczającego uznanie, że nauki społeczne powinny się opierać na swoistej metodologii, na rozumieniu (niem. *Verstehen*) i konstruowaniu typów idealnych. Połączył socjologię ekonomiczną z socjologią religii, a wyniki tego przedstawił w pracy *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* (1904–1905). Weber wskazywał, że istnieje ścisły związek między rozwojem kapitalizmu a wartościami protestanckimi.

napędowych instytucji danego okresu historycznego i określonej formacji społeczno-ekonomicznej. Przekonanie to przejawia się w przypisywaniu tworam umysłu ludzkiego decydującego wpływu na działalność ludzką.

Anarchiczność cechująca rozwój nauk ekonomicznych we współczesnym świecie jest źródłem również poglądu, że przyczyną niepełnej wartości poznawczej tych nauk jest niedostateczna instrumentalizacja badań. Stąd traktowanie nauk ekonomicznych jako *box of tools* (skrzynki z narzędziami), a więc pragmatystycznie lub popadanie w agnostycyzm, absolutyzujący niesuwerenność poznania ludzkiego. Poznanie ludzkie jest – co należy stwierdzić *expressis verbis* – jednocześnie suwerenne i niesuwerenne: suwerenne – w gatunkowym wyrazie, w aspekcie filogenetycznego rozwoju podmiotu poznającego, niesuwerenne – w swoim indywidualnym przypadku, wiążącym się z rozwojem ontogenetycznym tegoż podmiotu. Niektórzy ekonomiści absolutyzując niesuwerenność indywidualnego poznania ignorują zasadność tezy, według której poznanie ludzkie co do zasady ma się tak do rzeczywistości, jak stosunek ramion hiperboli do jej asymptot. Niekiedy podstawą pesymizmu i minimalizmu poznawczego w ekonomii jest hipertrofia dociekań.

Fetyszyzacja naturalistyczna przejawia się w postaci nie uzasadnionego preferowania badań typu ilościowego i funkcjonalnego oraz modelowego traktowania zjawisk ekonomicznych. Bezkrytyczne przenoszenie na grunt nauk ekonomicznych metod zaczerpniętych z innych dziedzin nauki – mechaniki, termodynamiki czy nawet biologii, jak w przypadku koncepcji ekosystemu społecznego Kennetha E. Bouldinga³, jest wyrazem fetyszyzacji nie tylko metod ilościowych, matematycznych, lecz także samego instrumentarium badawczego.

³ Kenneth Ewart Boulding (1910 – 1993) – Brytyjczyk i obywatel amerykański, ekonomista i filozof, współtwórca ogólnej teorii systemów. Teoretyk ekonomii ewolucyjnej, autor *Economic Development as an Evolutionary System* (1948), *Political Economy* (1973), *Evolutionary Economics* (1981) i in. Absolwent Uniwersytetu Oxfordzkiego. Profesor University of Colorado. Był przewodniczącym Amerykańskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Boulding systemowo analizował możliwości połączenia nauk przyrodniczych i społecznych. Uważał, że wzrost gospodarczy powinien uwzględniać wymogi środowiska naturalnego.

W ekonomii fetyszycacja supernaturalistyczna przejawia się także w neoliberalizmie nawiązującym do *ordo universi* Tomasza z Akwinu. Również w koncepcjach Jeana Fourastie⁴ zawarta jest ta cecha w postaci przekonania, że postęp techniczny jest ucieleśnieniem „iskry bożej”.

Funkcjonalność nauk ekonomicznych stała się w dobie współczesnej przyczyną ich bifurkacji. Dla jednych teoretyków przedmiotem ekonomii były i są dociekania nad prawidłowościami ekonomicznymi, a głównym celem ekonomii – wykrywanie związków przyczynowo – skutkowych w procesach zachodzących w realnym życiu gospodarczym oraz ujawnianie tendencji rozwojowych. Alternatywą takiej ekonomii jest próba przekształcenia jej z socjologii życia gospodarczego w modele ekonometryczne i inne konstrukty intelektualne.

2. Metodologia ekonomii głównego nurtu

Angielska ekonomia klasyczna od początku swego istnienia zajmowała się przede wszystkim teorią realizacji, to jest funkcjonowaniem rynku. Problematyka rynkowa interesowała już merkantylistów i fizjokratów. Naczelną problematyką ekonomii jest problematyka produkcyjna, a nie rynkowa, która jest niejako cieniem tej pierwszej. Ekonomiści traktowali problematykę produkcyjną marginalnie, ponieważ badanie stosunków społecznych w sferze produkcji prowadziłoby nieuchronnie do ujawnienia istoty oraz antynomii interesów grupowych i ogólnospołecznych czy ogólnoekonomicznych.

Niektórzy ekonomiści, tacy jak John R. Hicks⁵ i Alfred Marshall⁶, szczególne znaczenie przywiązywali do analizy samoczynnego mechanizmu przywracania równowagi rynkowej, chociaż taki mechanizm w gospodarce zarówno wolnorynkowej, jak monopolistycznej jest fikcją.

⁴ Jean Fourastie (1907 – 1990) – francuski ekonomista o silnej liberalnej i proeuropejskiej orientacji, ekspert akademicki w zakresie społeczeństwa przemysłowego. W 1957 r. mianowany doradcą ONZ dla rządu Meksyku i Komisji Gospodarczej ONZ ds. Ameryki Łacińskiej. Był profesorem w Institut d'Etudes Politiques de Paris, a w 1968 r. został wybrany do Francuskiej Akademii Nauk Moralnych i Politycznych. Jego główne dzieło to: *Les grandes espoires du XXe siècle*, Paris 1958 (*Wielkie nadzieje XX wieku*).

⁵ John Richard Hicks (1904 – 1989) – brytyjski ekonomista, laureat Nagrody Banku Szwecji im. Alfreda Nobla w dziedzinie ekonomii z 1972 roku (wraz z Kennethem Arrowem) za pionierski wkład w ogólną teorię równowagi

Ograniczanie analizy ekonomicznej do zjawisk rynkowych nie mogło doprowadzić do syntez merytorycznie pełnych. Z przekonania o zupełnie probabilistycznym charakterze zjawisk ekonomicznych zrodziło się zastosowanie postępowania indukcyjnego, rachunku prawdopodobieństwa, wnioskowania predykcyjnego i teorii mnogości do analizy zjawisk rynkowych. Nieodzowność analizy jakościowej znajdujemy nawet we wnioskach wysnuwanych przez samych ekonomistów z problemu tzw. identyfikacji, polegającego na próbie wskazania ekonomicznej interpretacji stosowanych równań strukturalnych. Widzimy więc, że zjawiska rynkowe istotnie są cieniem zjawisk występujących w sferze produkcji, bez znajomości których nie można zrozumieć sensu wchodzących w skład równań zmiennych. Ten fakt zrozumiał Herman O. A. Wold⁷, który w dziele „*Demand Analysis*” konstruowane przez siebie modele oparte na równaniach rekurencyjnych usiłował wzbogacić analizami typu kauzalnego.

Zabsolutyzowanie ilościowego aspektu rzeczywistości ekonomicznej znajdujące wyraz w fetyszyzacji metod matematycznych i w formalizmie rozumowania jest jedną z głównych cech ekonomii XX w. i w znacznym zakresie XXI w.

Poznanie naukowe w ekonomii powinno zaczynać się od obserwacji, opisu faktów, ich selekcji i klasyfikacji. Następnym etapem poznania jest uogólnienie tak ujętych zjawisk poprzez myślenie

oraz teorię dobrobytu. Profesor uniwersytetów w Londynie, Cambridge i Manchesterze, od 1952 w Oksfordzie. Współautor tzw. współczynnika Kaldora-Hicksa do porównań poziomu dobrobytu oraz modelu Hicksa-Hansena opartego na teorii keynesowskiej do opisu gospodarki jako równowagi pieniądza, konsumpcji i inwestycji. Był twórcą modelu IS-LM – graficznej ilustracji argumentu przedstawionego przez J. M. Keynesa co do równowagi ekonomicznej przy niepełnym zatrudnieniu (J. M. Keynes, *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza* z 1936). Vide: J. R. Hicks, *Mr. Keynes and the Classics; A Suggested Interpretation*, 1937.

Nagroda Narodowego Banku Szwecji w zakresie nauk ekonomicznych im. Alfreda Nobla (The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel) jest przyznawana przez Komitet Noblowski od 1969 r. Pierwszymi lauretami byli ekonometrycy Ragnar Frisch (Norwegia) i Ian Tinbergen (Holandia), wyróżnieni za osiągnięcia w dziedzinie rozwoju i zastosowania modeli dynamicznych do analizy procesów ekonomicznych.

⁶ Alfred Marshall (1842 – 1924) – ekonomista brytyjski, profesor ekonomii politycznej na Uniwersytecie w Cambridge, (1884 – 1908) sformułował prawo elastyczności popytu, rozwinął teorię użyteczności konsumenta, powiązał teorię krańcowej produktywności z tradycyjną teorią kosztów. Stworzył podstawy dla włoskiej szkoły przemysłowej, teorii elastycznej specjalizacji oraz badań nad klastrami badawczo-produkcyjnymi. Był autorem koncepcji firmy reprezentacyjnej. Vide: A. Marshall, *Elements of Economics*, Macmillan And Co., London And New York 1892.

⁷ H. Wold, *Demand Analysis*, New York 1953. Herman Ole Andreas Wold (1908 – 1992) – szwedzki statystyk znany z prac nad szeregami czasowymi oraz prac w dziedzinie modelowania ekonometrycznego. W latach 1942 – 1979 był profesorem statystyki na Uniwersytecie w Uppsali. Pracował nad teorią popytu. Książka *Demand Analysis* stanowiła połączenie jego studiów z teorii popytu, procesów stochastycznych i regresji.

abstrakcyjne, które powinno oddzielać to, co konieczne od tego, co przypadkowe i to, co logiczne od tego, co historyczne. Na podstawie tak uzyskanych rezultatów można konstruować hipotezy naukowe, które stają się teoriami naukowymi po zweryfikowaniu ich przez praktykę społeczną czy w inny sposób.

Mierzenie zjawisk ekonomicznych nie może ograniczać się do aspektu ilościowego, jako że miara jest jednością zarówno jakościowej, jak ilościowej strony zjawiska czy procesu. Nie ma więc gnoseologicznych przesłanek do preferowania czy popadania w przeciwną skrajność i negowania możliwości i przydatności metod ilościowych. Problem polega głównie na tym, aby metody ilościowe w ekonomii (metody matematyczne, ekonometryczne) znalazły właściwe miejsce. Granice zastosowań metod matematycznych powinny być określane przez merytoryczne zagadnienia odzwierciedlające istotę zjawisk ekonomicznych, ich głębszy sens i ogólne prawidłowości rozwojowe. Sam John R. Hicks przyznał, że „Ekonomia jest na pewno nauką społeczną. Zajmuje się ona działalnością istot ludzkich, które nie są ani wszystkowiedzące, ani w pełni racjonalne i których cele (...) bywają różne i niezupełnie spójne. Ekonomia jako taka nie może być sprowadzona do czystej techniki”⁸. Jeszcze klasycy ekonomii (szkoły angielskiej) byli przekonani, że istota i przejawy zjawisk ekonomicznych są tożsame i dlatego patrzyli oni na rozwój w sposób ilościowy, ahistoryczny. Analiza ilościowa, ekonometryczna zjawisk ekonomicznych jest również niezbędna, gdyż przy jej pomocy można stwierdzić, jaka jest skala zjawisk oraz kiedy powstają nowe tendencje i kiedy ilość przekształca się w jakość.

Kategorie ekonomiczne są abstrakcjami społecznych stosunków produkcji i wymiany, pozwalającymi na uchwycenie istoty procesów determinujących rozwój gospodarczy. Metoda poznania postulująca badanie zjawisk ekonomicznych w ich dynamice, sprzecznościach i wszechzwiązkach umożliwia pełne i głębokie odzwierciedlenie życia gospodarczego. Życiem społeczeństw rządzą obiektywne i poznawalne prawa. Wykrycie rozbieżności między treścią i formą zjawisk ekonomicznych w różnych formacjach pozwoliło na ukonstytuowanie ekonomii jako nauki historycznej.

⁸ J. R. Hicks, *Linear Theory*, „The Economic Journal”, 1960, t. LXX, nr 280, s. 672.

Ekonomia nie może posługiwać się kategoriami apriorycznymi; podstawą analizy powinny być kategorie odzwierciedlające rzeczywistość ekonomiczną i genetycznie z nią związane. Uznawanie *a priori* określonych stosunków ekonomicznych jako wiecznych eliminuje z kręgu dociekań tak istotną problematykę przemian strukturalnych i kierunku ewolucji, a pozostawia problematykę mikroekonomiczną i ilościową. Ekonomia w wielu przypadkach w ujęciu niektórych teoretyków popada w złudzenie konstruując sposoby postępowania, które rzekomo mają gwarantować możliwość podejmowania optymalnych decyzji, tzn. decyzji racjonalnych, ale w wąsko prakseologicznym sensie tego pojęcia⁹. Nie dostrzegają oni bowiem sprzeczności zachodzących pomiędzy postulowaną racjonalnością działań, a nieracjonalną dezintegracją społeczeństw i żywiołowością procesu poznania.

Ekonomia powinna wychodzić z realnych przejawów życia gospodarczego, a nie z hipotetycznych założeń. Zmiany ilościowe są trudniej dostrzegalne niż zmiany jakościowe i dlatego te drugie stanowią punkty wyjściowe analizy obiektywnej rzeczywistości ekonomicznej. Analiza jakościowa określa ramy analizy ilościowej. Nadrzędność analizy jakościowej wynika z faktu, że tylko ona może dać wyjaśnienie prawidłowości rozwoju, istotnych zależności i przyczyn zmian. Ekonomia współczesna preferuje jednak badania ilościowe i metody matematyczne. Stąd wywodzi się predylekcja do modelowego traktowania rzeczywistości ekonomicznej, które akcentuje wyłącznie czy głównie funkcjonalne zależności i ignoruje powiązania typu kauzalnego. Formalizm w badaniach ma swe źródło we wspomnianym zaniedbywaniu przez tę ekonomię aspektów społecznych życia gospodarczego.

Ilościowe traktowanie zjawisk ekonomicznych znajdowało wyraz już w XIX w. w szkole matematycznej, a w XX w. – w ekonomii, na gruncie której powstały badania operacyjne (operations research) ukonstytuowane w 1953 r. przez Charlesa J. Hitcha¹⁰ i teoria zarządzania

⁹ Prakseologia jako nauka poszukuje uogólnień i konstruuje system dyrektyw praktycznych dotyczących zapewnienia sprawności działania człowieka w różnych dziedzinach. Problematyka prakseologiczna obejmuje teorię organizacji i zarządzania, metodologię projektowania i ogólną teorię walki. Do rozwoju wiedzy prakseologicznej przyczyniły się: teoria gier, teoria podejmowania decyzji i badania operacyjne. System dyrektyw praktycznych prakseologii ma zastosowanie w mikro- i makroekonomii, socjologii, politologii i socjotechnice oraz w niektórych innych dziedzinach.

¹⁰ Charles J. Hitch (1910 – 1995) – amerykański ekonomista, studiował na Uniwersytecie Harvarda i na Oksfordzie. Podczas II wojny światowej Hitch służył w różnych wysokich urzędach państwowych jako ekonomista i oficer.

(management science) sformułowana przez Jakuba Marschaka¹¹. Podobne zastosowanie mają modele symulacyjne Oskara Ryszarda Langego¹² i innych, teoria gier, rachunek prawdopodobieństwa i minimaksów oraz activity analysis, której promotorem był Tjalling C. Koopmans¹³.

Między jakościowym a ilościowym typem badań zachodzi stosunek podporządkowania, bowiem bez znajomości ogólniejszych prawidłowości niemożliwa jest odpowiedź na pytanie, czy dane działanie gospodarcze jest racjonalne czy nie z punktu widzenia całości życia gospodarczego, lub szerzej – społeczno-gospodarczego. To właśnie ogólne prawidłowości ekonomiczne określają racjonalność konkretnych decyzji i działań ekonomicznych.

Zjawiska gospodarcze mają endogeniczny i spontaniczny charakter; realizują się poprzez działania ludzkie. Aby więc zrozumieć prawidłowości rządzące nimi, należy wyodrębnić prawa kierujące stosunkami międzyludzkimi w procesie produkcji i realizacji dóbr. Stąd bierze się konieczność badań makroekonomicznych i strukturalnych, a przede wszystkim jakościowych, w wyniku których powstają uogólnienia. Aby uzyskać całościowy obraz życia i zjawisk

Pracując w Rand Corporation w Santa Monica w Kalifornii był współautorem (z Rolandem McKeanem) dzieła o budżetowaniu obronnym pt. *The Economics of Defense in the Nuclear Age*, Harvard University Press, 1960. Od 1961 do 1965 pełnił funkcję zastępcy Sekretarza Obrony. Później był prezydentem University of California (1967 – 1975).

¹¹ Jacob Marschak (1898 – 1977) – amerykański ekonomista urodzony w Kijowie. Studiował na Uniwersytecie Berlińskim i Uniwersytecie w Heidelbergu. Wyemigrował do Anglii, a w 1940 roku do Stanów Zjednoczonych. Pracował na Uniwersytecie w Chicago, a następnie na University of California (UCLA). Zajmował się zastosowaniem matematyki w naukach o zachowaniu. Stworzył behavioral economics.

¹² Oskar Ryszard Lange (1904 – 1965) – polski ekonomista i polityk. Studiował na Uniwersytecie Poznańskim i Uniwersytecie Jagiellońskim, jak również na uniwersytecie w Londynie. W 1928 roku obronił na Uniwersytecie Jagiellońskim rozprawę pt. *Koniunktura w życiu gospodarczym Polski 1924 – 1932* uzyskując stopień naukowy doktora. W 1931 roku przedstawił na Uniwersytecie Jagiellońskim swoją rozprawę habilitacyjną *Statystyczne badania koniunktury gospodarczej*. Od 1938 r. był profesorem na amerykańskich uniwersytetach w Berkeley, Stanford i Chicago. W latach 1945 – 1947 był ambasadorem Polski w Waszyngtonie, a w 1947 r. – delegatem Polski w ONZ i Radzie Bezpieczeństwa. W latach 1949 – 1956 był profesorem, a w latach 1952 – 1955 rektorem Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie (od 1990 r. Szkoła Główna Handlowa). W latach 1955 – 1957 członek, zastępca przewodniczącego Rady Państwa. Od 1956 roku był profesorem Wydziału Ekonomii Politycznej Uniwersytetu Warszawskiego, a w latach 1957 – 1959 przewodniczącym Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ. W 1962 roku został pierwszym prezesem Polskiego Towarzystwa Cybernetycznego. Najważniejsze publikacje Oskara Langego: *Wstęp do ekonometrii* (1958), *Całość i rozwój w świetle cybernetyki* (1962), *Teoria reprodukcji i akumulacji* (1961), *Optymalne decyzje* (1964) i *Wstęp do cybernetyki ekonomicznej* (1964).

¹³ Tjalling Charles Koopmans (1910 – 1985) – amerykański ekonomista i ekonometryk urodzony w Holandii, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii z 1975. W 1938 zastąpił Jana Tinbergena jako przedstawiciel Holandii w Lidze Narodów w Genewie. W 1940 r. wyemigrował do USA. Koopmans opracował nowe metody analizy problemów logistycznych (znane obecnie jako programowanie liniowe). W latach 1944 – 1955 pracował na Uniwersytecie Chicagowskim, a w latach 1955 – 1981 był profesorem Uniwersytetu Yale (w New Haven). Wniósł poważny wkład do teorii ekonometrii.

ekonomicznych nie można rezygnować z badań o charakterze ilościowym, konkretnym, empiryczno-uitylitarnym, tzn. z badań mikroekonomicznych i innych, wynikiem których jest kwantyfikacja zjawisk gospodarczych.

Formalizm rozumowania cechujący ekonomię nadaje jej co prawda walor precyzyjności, ale jednocześnie traktowany jako cel sam w sobie zubaża ją pod względem poznawczym. Modele ekonometryczne zawierając skomplikowaną symbolikę matematyczną zatracają swój genetyczny związek z obiektywną rzeczywistością ekonomiczną i stają się immunizowane na konkretne przejawy życia gospodarczego. Zaufanie do matematyki jako rzekomo jedynego narzędzia analizy ekonomicznej jest wciąż duże. Istnieje tendencja do szerokiego wykorzystania w ekonomii rachunku prawdopodobieństwa, teorii estymacji i korelacji, algebry macierzy, a nawet topologii i neurologii. Modelowe traktowanie rzeczywistości ekonomicznej przejawiało się już w koncepcji homo oeconomicus i w koncepcji firmy reprezentacyjnej Alfreda Marshalla.

3. Metodologia ekonomii a inne nauki społeczne

Cechą charakterystyczną ekonomii jest jej powiązanie z innymi naukami społecznymi, przede wszystkim z filozofią i socjologią. Wpływ filozofii i koncepcji historiozoficznych na metodologię ekonomii przejawia się w przyjęciu przez ekonomię za podstawę swej teorii poznania pragmatyzmu, instrumentalizmu i operacjonizmu. Pragmatystyczne *credo* ekonomii wypowiedział jej wybitny przedstawiciel Joseph A. Schumpeter pisząc: „(...) jak krawiec, który posiada na składzie gotowe surduty, spodziewamy się, że nasz towar będzie odpowiadał dostatecznej liczbie klientów (...)”¹⁴. To stwierdzenie jest wyrazem poglądu, że podaż towarów i

¹⁴ J.A. Schumpeter, *Das Wesen und Hauptinhalt der Theoretischen Nationalökonomie*, 1908, s. 528. Joseph Alois Schumpeter (1883 – 1950) studiował pod kierunkiem Eugena von Böhm-Bawerka na Uniwersytecie Wiedeńskim. W latach 1919 – 1920 był ministrem finansów Austrii. W latach 1925 – 1932 wykładowca na Uniwersytecie w Bonn, a od roku 1932 na Harvardzie. W 1933 r. założył Towarzystwo Ekonometryczne. Autor znanej w świecie teorii wzrostu gospodarczego i cykli koniunkturalnych (business cycles) indukowanych przez przełomowe innowacje. Autor historii doktryn ekonomicznych. Promował tezę o dominującej roli elit i wybitnych jednostek w rozwoju społeczno-gospodarczym. Uważał, że wielkie korporacje stać na badania w szerokiej skali, które jako ważne źródło innowacji są czynnikiem dynamizacji wzrostu gospodarczego. Inne wybitne dzieła J.A. Schumpetera to: *Capitalism, Socialism and Democracy*, London 1943 oraz *History of Economic Analysis*, New York 1953.

usług w zasadniczy sposób przyczynia się do kreacji popytu rynkowego. W rzeczywistości jest odwrotnie – aktywną rolę spełnia tu popyt.

W ekonomii kategorie ekonomiczne i modele ekonometryczne mają często charakter aprioryczny, wyprowadzane są bowiem w drodze analiz typu *ex ante*, a nie *ex post*. Rozróżnienia analitycznego rozważań ekonomicznych na typu *ex ante* i typu *ex post* dokonał Gunnar Myrdal¹⁵. Nadał on jednak temu rozróżnieniu swoisty cel i sens. Analizy typu *ex ante* mają dotyczyć zjawisk, które mogą być przewidywane i antycypowane, a analizy typu *ex post* weryfikowałyby tylko te pierwsze. Obiektywnie rzecz ujmując rozróżnienie to stanowi próbę dowiedzenia, że wahania koniunkturalne nie są cechą strukturalną gospodarki wolnorynkowej czy monopolistycznej, lecz wynikiem nieprawidłowych antycypacji. Rozróżnienie to zaciera istotną różnicę między prawdziwymi przyczynami kryzysów finansowych i ekonomicznych i w ogóle cykliczności rozwoju gospodarczego, a zjawiskami, które co najwyżej towarzyszą tej cykliczności. Postulat empirycznej weryfikowalności nie może być odnoszony do modeli ekonometrycznych – twierdzą wyraźnie ich twórcy. W takim ujęciu modele te stają się *de facto* hipostazami nie posiadającymi ani większej wartości poznawczej, ani praktycznej. Są one modelami intelektualnymi i podobnie jak modele materialne mają jedynie pewną wartość heurystyczną, intelektualną i klasyfikacyjną. Poznanie naukowe w ekonomii, jeśli nie ma ograniczać się do powierzchni zjawisk, nie może absolutyzować jakiegoś aspektu rzeczywistości czy to ilościowego, czy to jakościowego. Metoda ekonomii powinna być wyrazem jedności wszystkich elementów poznania, tj. obserwacji, opisu, myślenia abstrakcyjnego, weryfikacji w świetle praktyki społecznej, oceny i formułowania wniosków normatywnych co do działań.

¹⁵ Gunnar Myrdal (1898 – 1987) – ekonomista, polityk i socjolog szwedzki, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii z 1974. W roku 1927 otrzymał stopień doktorski za rozprawę o kształtowaniu cen w zmieniającej się gospodarce. Zajmował się przede wszystkim problematyką krajów rozwijających się. Wskazywał na możliwość jednoczesnego występowania wysokiej inflacji i dużego bezrobocia. Jako jeden z pierwszych użył terminu stagflacja (połączenie stagnacji z inflacją). Autor zasady skumulowanej przyczynowości oraz analitycznego rozróżnienia w ekonomii zdarzeń zachodzących *ex ante* i *ex post*. Zwolennik centralnego planowania gospodarczego w krajach zarówno słabo, jak wysoko rozwiniętych. Profesor Instytutu Badań Międzynarodowych w Genewie (1931 – 1932), następnie na uniwersytecie w Sztokholmie, gdzie w latach 1933 – 1950 kierował katedrą ekonomii politycznej, a w latach 1961–1965 katedrą międzynarodowych badań ekonomicznych. Był sekretarzem Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ. W pracy naukowej w dziedzinie ekonomii reprezentował tzw. szkołę szwedzką (sztokholmską). Nagrodę Nobla otrzymał za pionierski wkład w teorię pieniądza, wahań cyklicznych oraz głębokie analizy współzależności zjawisk ekonomicznych, społecznych i instytucjonalnych. Razem z nim Nagrodę Nobla otrzymał Friedrich August von Hayek.

Wpływ niektórych kierunków socjologicznych na ekonomię przejawia się w przyjęciu koncepcji weberowskich „typów idealnych” jako narzędzia poznawczego i podstawy różnych modeli decyzji wypracowanych dla gospodarki. Również przyjęcie metody strukturalno-funkcjonalnej Talcotta Parsonsa¹⁶ jest wyrazem tego wpływu. Z nich zrodziły się socjologiczne modele wzrostu gospodarczego Waltera W. Rostowa¹⁷ i Williama A. Lewisa¹⁸, oraz ukonstytuowana przez Eltona Mayo¹⁹ nauka pod nazwą *human relations*. Z koncepcji historyzoficznych zrodziły się postulaty realizacji *welfare economics* (ekonomia dobrobytu), kapitalizmu ludowego, mutualizmu itp. Postulowane przez nich reformy miały dotyczyć tylko drugoplanowych cech instytucjonalnych współczesnego systemu funkcjonowania gospodarki rynkowej. Celem ich nie była zmiana istoty istniejącego *status quo*.

Renesans problematyki makroekonomicznej wiąże się ze wzrostem interwencjonizmu państwowego. Modele ekonometryczne miały być instrumentem poznania zjawisk w danych warunkach instytucjonalnych, które traktowano jako „daty”. W. W. Rostow, W. A. Lewis, Colin Clark Grant²⁰, Simon Kuznets²¹ i J. Fourastie świadomi jednostronności modeli

¹⁶ Talcott Parsons (1902 – 1979) rozwinął teorię działania społecznego Maxa Webera, starając się zintegrować ją z teoriami innych klasyków socjologii (takimi jak Vilfredo Pareto czy Emile Durkheim). W *Theory of Social Actions* (1937) Parsons pokazuje, jak na pojęciu działania można oprzeć całą teorię socjologiczną.

¹⁷ Walter Whitman Rostow (1916 – 2003) – amerykański ekonomista i politolog, doradca prezydenta USA. W 1960 r. przedstawił wyniki studiów nad stadiami rozwoju społeczeństw i gospodarki w książce: *The Stage of Economic Growth. A Non – Communist Manifesto*, Cambridge 1960.

¹⁸ Sir William Arthur Lewis (1915 – 1991) – ekonomista brytyjski, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii z 1979 roku za pionierskie badania nad ekonomią rozwoju. Wraz z nim nagrodę otrzymał Theodore Schultz. W.A. Lewis studiował w London School of Economics, gdzie w 1940 roku obronił doktorat. Był profesorem ekonomii politycznej na uniwersytecie w Manchesterze (1947–1958), wicerektorem University of the West Indies, profesorem Uniwersytetu Princeton (1963–1983), doradcą rządów w krajach rozwijających się, pracował w komisjach ONZ. Zajmował się problematyką wzrostu gospodarczego państw rozwijających się, w szczególności ukrytym bezrobociem. W artykule z 1954 roku *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour* przedstawił model rozwoju dwusektorowego, to jest gospodarki dualnej – z tradycyjnym rolnictwem i nowoczesnym przemysłem.

¹⁹ Elton Mayo (1880 – 1949) – australijski psycholog i socjolog pracy w zakładach przemysłowych. Wykładał na University of Queensland, a następnie w USA na University of Pennsylvania i w Harvard Business School (1926 – 1947), gdzie był profesorem badań przemysłowych. Autor książki *The Human Problems of an Industrialized Civilization* (1933). Jego badania wykazały, że największy wpływ na pracę mają nieformalne kontakty pomiędzy pracownikami, a nie warunki fizyczne czy wynagrodzenia.

²⁰ Colin Clark Grant, Colin Clark (1905 – 1989) – brytyjski ekonomista i statystyk; pracował w Wielkiej Brytanii i Australii. Pionier stosowania pojęcia (kategorii) produktu narodowego (krajowego) brutto (PKB) jako podstawy badania gospodarek narodowych. Stworzył wraz z Allanem G. B. Fisherem jeden z najwcześniejszych modeli rozwoju gospodarczego – model Fishera-Clarka. Wyodrębnili oni z sektorów przemysłu i rolnictwa trzeci sektor gospodarki – sektor usług. Prace naukowe i badawcze C.C. Grant prowadził w London School of Economics,

ekonometrycznych podjęli próby stworzenia teorii, która za przedmiot rozważań swych miałaby właśnie te pominięte parametry instytucjonalne. Rezultatem tych prób były socjologiczne teorie wzrostu gospodarczego adresowane do krajów zapóźnionych w rozwoju gospodarczym. Teorie te zajmując się socjoekonomicznymi aspektami wpływu industrializacji na rozwój gospodarczy miały być pogłębionymi koncepcjami interpretacji sił napędowych rozwoju gospodarczego. W przeciwieństwie do niektórych teoretyków wzrostu, takich jak Roy F. Harrod²² czy Evsey D. Domar²³, ograniczających się do rozważań typu ekonometrycznego, autorzy socjologicznych modeli wzrostu gospodarczego próbowali spojrzeć na ten wzrost całościowo. Modele socjologiczne mają więc ambitniejsze zadania. Starają się one wykryć siły zarówno ekonomiczne, jak pozaekonomiczne decydujące o wzroście i rozwoju gospodarczym²⁴.

Zasługą autorów socjologicznych teorii wzrostu gospodarczego było uwzględnienie w analizie także czynników pozaekonomicznych. Przy wyodrębnianiu stadiów wzrostu gospodarczego kierowali się oni, podobnie jak przedstawiciele niemieckiej szkoły historycznej, kryteriami techniczno-ekonomicznymi. Koncepcje ich wykazują wpływ amerykańskiego instytucjonalizmu, a także teorii rozwoju gospodarczego J. A. Schumpetera. Nie są zgodni przy tym z nim w kwestii nieuchronności zastąpienia jednego systemu gospodarczego przez drugi. Główną rolę w rozwoju społecznym autorzy socjologicznych teorii wzrostu przypisują nie siłom wytwórczym, lecz takim

University of Liverpool, Uniwersytecie w Cambridge, Oxford University i w Komitecie Ekonomiczno-Doradczym rządu brytyjskiego. W 1978 r. powrócił do Australii.

²¹ Simon Smith Kuznets (1901 – 1985), urodzony w Pińsku [obecnie Białoruś], rosyjsko-amerykański ekonomista, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii z 1971 roku. Studiował na Uniwersytecie Columbia. Był profesorem Uniwersytetu Pensylwanii, wykładał na Uniwersytecie Johnsa Hopkinsa i Uniwersytecie Harvarda. Był zwolennikiem teorii J.M. Keynesa. Zajmował się głównie problematyką wzrostu gospodarczego oraz struktury i podziału dochodu narodowego. Autor *Modern Economic Growth. Rate, Structure and Spread* (1966) i *Wzrost gospodarczy narodów. Produkt i struktura produkcji* (wyd. 1971, polskie tłumaczenie 1976). Zajmował się też problematyką cykli gospodarczych i nierównowagi ekonomicznej. W 1971 otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie ekonomii za badania nad długimi cyklami koniunkturalnymi.

²² Sir Roy Forbes Harrod (1900 – 1978) – angielski ekonomista. Współautor modelu rozwoju gospodarczego nazwanego później od nazwisk twórców modelem Harroda-Domara. Współpracował w Cambridge z Johnem Maynardem Keynesem.

²³ Evsey David Domar (1914 – 1997) – ekonomista urodzony w Łodzi. Najbardziej znany jest z modelu wzrostu Harroda-Domara, którego był współautorem. Do Stanów Zjednoczonych wyemigrował w 1936. Stopień doktora otrzymał na Uniwersytecie Harvarda w 1947. Był profesorem w Carnegie Institute of Technology, University of Chicago i w Johns Hopkins University, a od 1957 do końca kariery w Massachusetts Institute of Technology (MIT). Był ekspertem w dziedzinie ekonomii radzieckiej.

²⁴ Por. W.W. Rostow, *The Process of Economic Growths*, Oxford 1953; tenże. *The Stage of Economic Growth. A Non – Communist Manifesto*, Cambridge 1960; W.A. Lewis, *The Theory of Economic Growths*, Hamewood 1955.

czynnikom, jak motyw i skłonności ludzkie. Zgodnie z taką postawą badawczą stosunki produkcji są traktowane jako jedne z wielu rodzajów analizowanych przez nich instytucji. Z socjologicznych teorii wzrostu wynika, że życiem gospodarczym nie rządzą obiektywne prawa. Autorzy tych modeli byli przekonani, że zrównoważony wzrost gospodarczy pozwoli jednostkom realizować ich różnorodne cele, co jest zgodne z rzeczywistością tylko w pewnym zakresie. Modele te nie odzwierciedlają w pełni rzeczywistych tendencji rozwojowych. Brak im bowiem, podobnie jak „typom idealnym” Maxa Webera, genetycznej korelatywności w stosunku do rzeczywistości ekonomicznej. Mimo pewnych walorów poznawczych socjologiczne teorie wzrostu gospodarczego nie spełniły jednak pokładanych w nich nadziei, m.in. dlatego, że zastosowano w nich metodę ahistoryczną. Teorie te implikowały fatalistyczne wnioski w postaci koncepcji tzw. nieuchronnych stadiów rozwoju gospodarczego. Modele socjologiczne są więc uproszczonymi próbami interpretacji skomplikowanych zjawisk ekonomicznych.

Bliższa analiza socjologicznych teorii wzrostu ukazuje ich związek ze szkołą strukturalno-funkcjonalną Talcotta Parsonsa i z całym jego konserwatyzmem skodyfikowanym²⁵.

Według szkoły strukturalno-funkcjonalnej każdy system zawiera takie elementy, które spełniają rolę stabilizatorów, a zadaniem badacza jest odkrycie tych elementów i wskazanie sposobu utrzymania struktury społecznej w równowadze oraz zabezpieczenie jej przed działaniem czynników destruktywnych. Wielki wpływ poglądów T. Parsonsa na teorię ekonomii, a szczególnie na socjologiczne modele wzrostu gospodarczego, spowodował, że w rozważaniach na temat dynamiki gospodarczej ekonomiczności zaczęli akcentować znaczenie przede wszystkim czynników homeostatycznych, a nie perturbacyjnych. Obraz społeczeństwa według T. Parsonsa był statyczny, a nie dynamiczny. Szkoła strukturalno-funkcjonalna stosowała głównie analizy typu synchronicznego, a w naukach ekonomicznych potrzebne są również, a w istocie rzeczy głównie, analizy typu diachronicznego. T. Parsons twierdził, że centralnym zagadnieniem systemu społecznego jest osiągnięcie stabilizacji i *equilibrium*, podczas gdy motorem rozwoju są zmiany, realizowanie się nowego w historii i przewyższanie spetryfikowanych pojęć, kategorii

²⁵ T. Parsons, N.J. Smolser, *Economy and Society*. New York 1965; T. Parsons, *Essays in Sociological Theory*, Glencoe 1949.

i systemów wartości. Wśród czterech funkcji modelu społecznego, za które T. Parsons uznaje osiągnięcie celu, adaptację, integrację i stabilizację, systemowi gospodarczemu przypisuje dwie z nich: adaptację i stabilizację.

Teoria T. Parsonsa jest zorganizowana wokół problemu, jak zapewnić stabilność gospodarowania, podczas gdy teoria ekonomii powinna być zorganizowana również wokół komplementarnych problemów, a mianowicie, jak zapewnić dynamikę rozwoju ekonomicznego oraz jak zmienić, ulepszyć i zrjonalizować system funkcjonowania gospodarki.

Inny ekonomista K. E. Boulding dążył do stworzenia makroekonomicznej teorii opartej na analogiach z dziedziny biologii. Obok analizy kwantytatywnej postulował stosowanie analizy natury i wzajemnych związków zjawisk. Rzeczywistość ekonomiczną traktował jako *sui generis* układ ekologiczny. Ekonomia miała zajmować się związkami zachodzącymi między przedsiębiorstwem, które uznaje za podstawową komórkę gospodarki, a otoczeniem, czyli czynnikami egzogenicznymi. Cechą organiczną wszystkich systemów ekonomicznych rozpatrywanych w długim okresie jest ich cykliczna ewolucyjność.

Rozpatrywanie systemów ekonomicznych w krótkim okresie czasu stwarza pozór, że istnieje tendencja do homeostazy. K. E. Boulding²⁶ dzieli systemy ekologiczne na naturalne i społeczne. Społeczne systemy ekologiczne (ekosystemy społeczne) cechują się większą niestabilnością i dlatego modele ekonomiczne nie są w stanie dać adekwatnego obrazu rzeczywistości. W tym twierdzeniu przejawia się jego agnostycystyczna postawa. K. E. Boulding był świadomy niedoskonałości funkcjonujących systemów ekonomicznych, ale upatrywał jej przyczynę w niedostatecznej wiedzy o powiązaniach strukturalnych we współczesnej gospodarce.

Jak już poprzednio stwierdzono, niektórzy ekonometrycy widzą w pomiarze jedyny czy główny wyraz naukowego dociekania. Postawa taka wykazuje zbieżność z zapoczątkowanym przez Percy W. Bridgmana operacjonizmem²⁷. Użycie w ekonomii nowych metod matematycznych wykraczających poza rachunek różniczkowy i całkowity ukonstytuowało nową dziedzinę –

²⁶ K.E. Boulding opowiadał się za tzw. ekologią ekonomiczną, która w istocie rzeczy jest właśnie socjologią życia gospodarczego. Vide: K.E. Boulding, *Conflict and Defense: A General Theory*, London 1964. New York 1962.

²⁷ Percy William Bridgman (1882 – 1961) – amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie fizyki (1946).

badania operacyjne, których zasadniczym problemem jest optymalna alokacja ograniczonych środków (zasobów). Badania operacyjne wyparły we współczesnej ekonomii nawet modelowe traktowanie zagadnień ekonomicznych.

Badania oparte na uproszczonych modelach, a takimi są modele badań operacyjnych, tylko pozornie pozwalają na kwantyfikację procesów ekonomicznych, w rzeczywistości jednak deformują one przebieg badanych procesów i dlatego w niewielkim tylko stopniu mogą one służyć poznaniu rzeczywistości ekonomicznej w całej jej złożoności i dynamice. Empiryzm i modelowe traktowanie zjawisk ekonomicznych nie mogą zastąpić syntetycznego i perspektywicznego spojrzenia na życie gospodarcze.

We współczesnej ekonomii można zauważyć również tendencję do transformacji ekonomii jako nauki o przyczynach i skutkach zjawisk ekonomicznych w naukę o celach i środkach ich realizacji, czyli w prakseologię ekonomiczną. Ukoronowaniem tej tendencji były poglądy Lionela Charlesa Robbinsa²⁸, według którego przedmiotem ekonomii nie są stosunki społeczne zachodzące w procesie produkcji i wymiany, lecz dociekania, jak w warunkach wielości i różnorodności alternatywnych celów i ograniczoności środków ich realizacji dysponować środkami, aby uzyskać maximum efektu. Jest to więc niemal programowa deklaracja prakseologicznego stanowiska w ekonomii. Błądność tego kierunku tkwi już u samych jego podstaw, zakłada on bowiem, że jednostki w życiu gospodarczym postępują jakoby zupełnie racjonalnie i według zasady *homo oeconomicus*, wprowadzonej do nauki ekonomii przez klasyków (szkołę angielską).

Spotyka się w literaturze naukowej twierdzenie, że niektórzy teoretycy ekonomii ograniczają się niekiedy do badań typu socjologicznego. Życie gospodarcze posiada zarówno ilościowe, jak jakościowe aspekty. Problematyka merytoryczna, jakościowa powinna określać ramy analizy ilościowej, stąd metodologia ekonomii powinna być oparta na jedności indukcji i dedukcji,

²⁸ L. Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London 1935. Lionel Charles Robbins, Baron Robbins (1898 – 1984) – brytyjski ekonomista, zajmował się teorią cykli koniunkturalnych i metodologią ekonomii. W latach 1929 – 1961 był profesorem London School of Economics and Political Sciences (LSE). Od 1930 r. polemizował z Johnem M. Keynesem co do potrzeby interwencjonizmu państwowego, ale w 1946 r. zaakceptował celowość stosowania takiej polityki ekonomicznej.

analizy i syntezy, powinna ona adekwatnie dzielić związki zjawisk ekonomicznych na przyczynowo-skutkowe, na związki typu *post hoc* i związki typu *propter hoc*, stosować badania zarówno synchroniczne, jak diachroniczne.

Przemiany dokonujące się w życiu gospodarczym skłoniły wielu ekonomistów konserwatywnych do głębszej refleksji nad istotą nowych problemów i do próby teoretycznego i praktycznego zdyskontowania rodzących się tendencji.

Najwybitniejszy teoretyk wzrostu gospodarczego Joseph A. Schumpeter postulował preferowanie w badaniach ekonomicznych problematyki dynamiki rozwoju. *Spiritus movens* tej dynamiki to pełni energii i skłonni do innowacji przedsiębiorcy. Twierdził, że zysk wynika z innowacji, czyli nowych kombinacji czynników produkcji. To, co J. A. Schumpeter nazywał zyskiem, w istocie rzeczy było zyskiem nadzwyczajnym. W późniejszym okresie swej twórczości rozwijał koncepcje tzw. twórczej destrukcji. Apogeum rozwoju kapitalizmu przejawiające się w pełnym zaspokojeniu podstawowych potrzeb najszerzych warstw ludności i powstaniu społeczeństwa konsumpcyjnego, spowoduje jego autodestrukcję. Poglądy J. A. Schumpetera w tej kwestii wyłożone zostały głównie w jego dziele „*Capitalism, Socialism and Democracy*”²⁹ z 1943 r.

4. Keynesizm i interwencjonizm państwowy

Reakcją na światowy kryzys ekonomiczny 1929 – 1933, zapoczątkowany w USA (spadek produktu narodowego brutto, masowe bezrobocie oraz spadek inwestycji i notowań na giełdzie papierów wartościowych Wall Street w Nowym Jorku), była teoria Johna Maynarda Keynesa i oparta na niej polityka interwencjonizmu państwowego w gospodarce i finansach.

²⁹ J.A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London 1943; tenże, *History of Economic Analysis*, New York 1953. Joseph Alois Schumpeter (1883 – 1950), austriacki ekonomista. Studiował na wydziale prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego pod kierunkiem Eugena von Böhm-Bawerka,. W latach 1919 – 1920 był ministrem finansów Austrii. W latach 1925 – 1932 wykładał na Uniwersytecie w Bonn, a od roku 1932 – na Harvardzie (USA). W 1933 r. założył Towarzystwo Ekonometryczne. Autor znanej w świecie teorii wzrostu gospodarczego i cykli koniunkturalnych (business cycles) indukowanych przez przełomowe innowacje. Historyk doktryn ekonomicznych. Promował tezę o dominującej roli elit i wybitnych jednostek w rozwoju społeczno-gospodarczym i pozytywnej roli wielkich korporacji jako źródła innowacji technologicznych w dynamizacji wzrostu gospodarczego.

Istotą głównego dzieła J. M. Keynesa *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*³⁰ z 1936 r. (polskie wydanie 1956) było zanegowanie zdolności gospodarki do samoregulacji, to jest samoistnego osiągnięcia ogólnej równowagi rynkowej. Stwierdził on, że prawo Sayera nie działa, gdyż to nie podaż generuje popyt, lecz odwrotnie – efektywny popyt całkowity stymuluje i kreuje podaż towarów i usług. Zwiększenie popytu całkowitego miało powodować przyspieszenie tempa wzrostu gospodarczego i likwidację masowego bezrobocia, a w konsekwencji przywrócić równowagę rynkową. W tym kontekście zadaniem państwa jest sterowanie całkowitym popytem poprzez odpowiednią politykę fiskalną i monetarną oraz inwestycje państwowe. Stąd nazwa teorii Keynesa: ekonomia popytu. Teorię Keynesa zastosowano po raz pierwszy w USA w latach 30. XX w. w polityce Nowego Ładu (New Deal), której celem było przezwyciężenie głębokiego kryzysu ekonomicznego, przede wszystkim recesji. Zastosowanie makroekonomicznych zaleceń Keynesa, w szczególności podejścia popytowego, ustabilizowało sytuację ekonomiczną w zachodniej Europie po II wojnie światowej.

W latach 60. i 70. XX w. na szerszą skalę keynesizm jako wiodącą teorię makroekonomiczną stosowały kraje zarówno rozwinięte, jak rozwijające się, osiągając dobre rezultaty społeczno-ekonomiczne – stabilny i dynamiczny rozwój z niskim bezrobociem i niską inflacją.

Interwencjonizm państwowy jako koncepcja i praktyka zrodził się w wyniku szukania prób przeciwdziałania destabilizacji gospodarczej, przejawiającej się w permanentnych kryzysach w skali krajowej, regionalnej i globalnej.

³⁰ John Maynard Keynes, I. baron Keynes (1883 – 1946) – angielski ekonomista, twórca teorii interwencjonizmu państwowego w dziedzinie gospodarki i finansów. John M. Keynes w 1944 r. uczestniczył w międzynarodowej konferencji Narodów Zjednoczonych w Bretton Woods (USA) jako przewodniczący delegacji brytyjskiej, w imieniu której zaproponował wprowadzenie międzynarodowej jednostki rozliczeniowej bankor, opartej na pieniądzu bankowym (bank-) i złocie (-or). Zwyciężyła jednak koncepcja amerykańska uprzywilejowania dolara (USD) emitowanego przez bank centralny – Fed (System Rezerwy Federalnej), głównie dzięki złożonemu zapewnieniu o wprowadzeniu zasady swobodnej wymienialności tej waluty na złoto (zasadę tę USA uchyliły w 1971 r.). Ratyfikacja w 1946 r. postanowień konferencji w Bretton Woods doprowadziła do utworzenia Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Banku Światowego Odbudowy i Rozwoju (Banku Światowego) i nadania amerykańskiemu dolarowi statusu międzynarodowej waluty rozliczeniowej.

Najkonsekwentniej obok J.M. Keynesa, którego efektywność analiz potwierdziło życie, problem mechanizmu utrzymywania gospodarki w stanie równowagi postawił Alvin Hansen³¹. Głosił on tezę zbliżoną do tezy angielskiej *Labour Party* zawartej w programie „Industry and Society”, a mianowicie, że współczesny kapitalizm nie jest już kapitalizmem w tradycyjnym sensie tego słowa, że stał się „gospodarką mieszaną”, jako że zawarł w sobie także elementy socjalizmu. Teza ta wykazuje filiację wobec głoszonej przez Rudolfa Hilferdinga³² koncepcji „zorganizowanego kapitalizmu” jako etapu przejściowego do socjalizmu. „Zorganizowany kapitalizm” miał być przeciwwagą „totalnego” socjalizmu, który poprzez preponderację i omnipotencję państwa ogranicza wolność jednostki. A. Hansen sądził, że tendencje do „socjalizacji” przekształcą współczesny kapitalizm w gospodarke „swoistego typu”, charakteryzującą się interwencjonizmem państwowym. Takie koncepcje, jak koncepcja A. Hansena, wypływają z uświadomienia zawodności tzw. samoczynnego mechanizmu przywracania równowagi w wolnorynkowej gospodarce.

Duże uznanie miały koncepcje kontynuatora amerykańskiego instytucjonalizmu Johna Kennetha Galbraitha³³, zwolennika keynesizmu i interwencjonizmu państwowego w gospodarce.

³¹ Alvin Hansen (1887 – 1975) – urodzony w Danii, amerykański ekonomista neokeynesowski, profesor Uniwersytetu Harvarda i Uniwersytetu Minnesoty, twórca teorii stagnacji sekularnej, autor pracy *Fiscal Policy and Business Cycles* (1941). Od 1937 do 1956 był pracownikiem naukowym Uniwersytetu Harvarda. Reprezentował poglądy szkoły neoklasycznej, a od połowy lat 40. pogląd neokeynesowski. Będąc na emeryturze wykładał na Uniwersytecie Bombajskim, Uniwersytecie Yale’a i Uniwersytecie Stanu Michigan. W 1938 był prezesem American Economics Association. Jest autorem 15 książek. Przyczynił się do utworzenia Social Security System (1935) oraz Council of Economic Advisers, powołanej przez Full Employment Act z 1946.

³² Rudolf Hilferding (1877 – 1941) – austriacki ekonomista, polityk i publicysta, wydawca czasopisma „*Gesellschaft*”, jeden z teoretyków austromarksizmu. W 1904 r. napisał swoje klasyczne dzieło *Böhm-Bawerk o marksistowskiej teorii wartości*, odnoszące się do poglądów Böhm-Bawerka z jego pracy *Karl Marx and the Close of His System*. Przed I wojną światową był jednym z przywódców i teoretyków SPD. Napisał także drugą swą klasyczną książkę *Kapitał Finansowy*, w której poddał krytyce rozwój gospodarki kapitalistycznej. W 1923 r. był ministrem finansów w rządzie austriackim Gustava Stresemanna, a w latach 1928 – 1929 w drugim rządzie Hermanna Müllera. W 1933 r. zmuszony był do emigracji najpierw do Szwajcarii, a następnie do Francji.

³³ J.K. Galbraith, *The New Industrial State*, New York 1967. John Kenneth Galbraith (1908 – 2006) – urodzony w Kanadzie amerykańsko-kanadyjski ekonomista, zwolennik keynesizmu i interwencjonizmu państwowego w gospodarce. Przez wiele lat był profesorem Uniwersytetu Harvarda i Uniwersytetu w Princeton, doradcą ekonomicznym 4 prezydentów USA. Najbardziej znacząca jego publikacja to trylogia nt. ekonomii: *American Capitalism* (1952), *The Affluent Society* (1958) i *The New Industrial State* (1967). W latach 1961 – 1963 za prezydentury J. F. Kennedy’ego był amerykańskim ambasadorem w Indiach. W 1934 uzyskał stopień doktora ekonomii na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley. W 1937 r. pracował na Uniwersytecie w Cambridge w stanie Massachusetts. Tam poznał Johna Maynarda Keynesa. W roku 1949 uzyskał tytuł profesora w Harvardzie. Podczas II wojny światowej Galbraith miał ogromne kompetencje. Odpowiadał za utrzymanie cen na stabilnym poziomie, nie szkodzącym wysiłkowi wojennemu USA (pełnił funkcję szefa agencji rządowej – Biura Administracji

Dostrzegał on nieracjonalność gospodarki amerykańskiej, ale sądził jednocześnie, że ma ona przed sobą perspektywy nieustannego rozwoju. J. K. Galbraith był świadomy ograniczenia swobodnej konkurencji przez monopole. Wierzył przy tym, że w gospodarce tej istnieje mechanizm, który przywraca jej równowagę. Veblenowską „leisure class” („klasę próżniaczą”) postulował zastąpić klasą o nowej, epikurejskiej mentalności, a gospodarka doby obfitości powinna być nastawiona na rozwijanie sfery usług.

Krytyka dokonana przez Galbraitha nie była radykalna; nie dotyczyła ona istoty tego systemu, jego konstytutywnych cech. Sądził on, że obiektywne tendencje do koncentracji i centralizacji, a więc powstawania korporacji międzynarodowych i supermonopoli, wywołuje automatycznie dostatecznie silne przeciwtendencje, które powodują, że walka pracowników najemnych o swoje prawa staje się zbędna. Główną taką przeciwtendencją było umacnianie się siły organizacyjnej i przetargowej nie tylko związków zawodowych, ale również zrzeszeń konsumentów. W przypadku zachwiania równowagi i przewlekłych dysharmonii powinno – wg J. K. Galbraitha – ingerować państwo. Analiza gospodarki wojennej USA doprowadziła go do stwierdzenia dominującej roli oligopoli, którym przypisuje jednak pozytywną rolę, jako że zwiększają one efektywność wykorzystania współczesnych technologii i innowacji technicznych.

Już wcześniej, jeszcze przed A. Hansenem, powstała koncepcja ekonomii dobrobytu, której twórcą był Arthur C. Pigou³⁴. Głosiła ona hasła będące wyrazem społecznej krytyki monopoli, idealizującej liberalizm ekonomiczny, który zapewniał jakoby sprawiedliwy podział dochodu narodowego. Normy gospodarowania głoszone przez ekonomię dobrobytu miały gwarantować społeczno-gospodarczą racjonalność, której kryterium była maksymalizacja dochodu społecznego. Konstruowanie takich norm jest wyrazem dążenia do przeciwstawienia się normom

Cenami). W 1972 roku przewodniczył Amerykańskiemu Stowarzyszeniu Ekonomicznemu. W 1992 roku Szkoła Główna Handlowa w Warszawie nadała mu tytuł doktora honoris causa.

³⁴ Arthur Cecil Pigou (1877 – 1959) – urodzony w Rydze, ekonomista brytyjski, profesor ekonomii politycznej na Uniwersytecie Cambridge. Był uczniem Alfreda Marshalla i w 1908 objął po nim katedrę ekonomii politycznej na Cambridge University, gdzie wykładał do roku 1943. Prekursor neoklasycznej ekonomii dobrobytu, rozwinął problem rozróżnienia między użytecznością społeczną a użytecznością indywidualną, tworząc podstawy analizy neoklasycznej w zakresie uzasadnienia interwencji państwa ze względu na zjawisko tzw. efektów zewnętrznych. Zaproponował rozwiązanie problemu negatywnych efektów zewnętrznych poprzez wprowadzenie specjalnego opodatkowania, znanego obecnie jako podatek Pigou. Jest także uważany za twórcę pojęcia human capital (kapitał ludzki).

gospodarowania typowym dla systemu monopolistycznego i niedoskonałej konkurencji. Jest ono jednocześnie krytyką nieracjonalności tych norm.

Istnienie zbyt dużych dysproporcji w podziale produktu (dochodu) narodowego i troska o zachowanie jak najdłużej pokoju społecznego *Burgfrieden*, swoistego *treuga dei* między grupami o sprzecznych interesach, stały się źródłem inspiracji dla teorii głoszących możliwość szybkiego wzrostu dobrobytu dzięki ingerencji państwa i bardziej równomiernemu podziałowi dochodu narodowego.

Wzrost interwencjonizmu państwowego wynikający z obiektywnych tendencji rozwojowych zrodził nowy typ badań, – analizy typu makroekonomicznego i długookresowego. Jeszcze w latach 30. XX wieku analizy typu *long-run* były rzadkością. Jedynie szkoła szwedzka zajmowała się problematyką ekonomiczną w tym przekroju. Dominowały analizy typu *short-run*. Po II wojnie światowej głoszenie konieczności pewnych zmian instytucjonalnych i porzucenie przekonania o stabilności parametrów struktury gospodarczej stały się realnymi faktami w ekonomii. Jednak niektórzy ekonomiści nawet problemy dynamiki gospodarczej badają w aspekcie powiązań li tylko ilościowych, funkcjonalnych. Z takiego podejścia metodologicznego wynika, że w analizie problemów dynamiki najważniejszą rolę odgrywają nie czynniki perturbacyjne, lecz homeostatyczne, i że największą wagę przywiązuje się do dociekań nad zjawiskami zachodzącymi w krótkich okresach.

Interesującą próbą interpretacji nowych zjawisk we współczesnej gospodarce były teorie wzrostu gospodarczego ukonstytuowane przez szkołę sztokholmską, która podjęła badania typu *long-run*. Głównym problemem teorii wzrostu gospodarczego według tej szkoły jest wykrycie mechanizmów zapewniających równowagę dynamiczną gospodarki. Temu celowi służyły zasady mnożnika i akceleracji oraz wprowadzone przez Paula Rodana-Rosensteina³⁵ pojęcie „opóźnień”

³⁵ Paul Rosenstein-Rodan (1902 – 1985) – urodzony w Krakowie austriacki ekonomista. Studiował ekonomię i matematykę w Wiedniu. Był współtwórcą ekonomii rozwoju i twórcą koncepcji „wielkiego pchnięcia” w gospodarkach o niskim poziomie rozwoju. W latach 30. wyemigrował z Austrii do Wielkiej Brytanii. Wykładał w Royal Institute for International Affairs w Londynie, a po II wojnie światowej wyjechał do Stanów Zjednoczonych. Wykładał w Massachusetts Institute of Technology (MIT) i był dziekanem wydziału ekonomii na Boston University. Zajmował się koncepcjami pomocy dla państw rozwijających się Ameryki Łacińskiej, a także państw wschodniej i południowo-wschodniej Europy. Uważał zewnętrzną pomoc ekonomiczną dla uprzemysłowienia za środek

(time-lag), które miało tłumaczyć genezę cykliczności koniunktury gospodarczej. Wg P. Rosensteina to brak synchronizacji pomiędzy poszczególnymi poczynaniami gospodarczymi, czyli „opóźnienia reakcji”, są przyczyną kryzysów gospodarczych.

Zasadność interwencjonizmu państwowego uznaje również teoria ekonomii skali. Za autora tej teorii uważa się Paula Robina Krugmana, który wykazał w latach 70. i 80. XX w., że towary mogą być tańsze, jeśli produkowane są w dużych ilościach przez wyspecjalizowane firmy. W książce wydanej w 2007 r. *The Conscience of a Liberal*³⁶ (*Sumienie Liberala*) dowodził, że skutki decyzji makroekonomicznych rządu Stanów Zjednoczonych Ameryki w okresie ostatnich osiemdziesięciu lat doprowadziły do skrajnych nierówności społecznych (majątkowych i innych), co musiało spowodować poważny światowy kryzys ekonomiczny. W tym kontekście stwierdził, że niezbędny jest współczesny interwencjonizm państwowy podobny do amerykańskiego New Deal lat 30. XX wieku, z tym że obejmujący całą gospodarkę światową. W rok po wydaniu tej książki rozpoczął się w USA i Unii Europejskiej światowy kryzys finansowy o podłożu zadłużeniowym (ang. *debt crisis*)³⁷.

Endogeniczność i spontaniczność procesów gospodarczych osłabia próby stworzenia uniwersalnej formuły optymalnych decyzji „in the long run”. Nie w pełni możliwe są w warunkach gospodarki wolnorynkowej analizy zjawisk makroekonomicznych typu „long run”, ponieważ same normy racjonalnego postępowania pozostają w sprzeczności z zatomizowaniem tej gospodarki. Są więc możliwe głównie analizy typu „short-run”, które ze względu na swą istotę cechują się w pewnym zakresie minimalizmem poznawczym.

zwiększenia dochodów, siły nabywczej i zmniejszenia bezrobocia – podstawowych problemów tych regionów. A najlepszą drogą do industrializacji – rozwoju przemysłu głównie lekkiego, byłaby specjalizacja i integracja z gospodarką światową zgodnie z koncepcją przewagi komparatywnej. Mobilizację kapitału miałyby zapewnić interwencja państwa w formie wspierania kształcenia, gwarancji rządowych i przeprowadzania dużych projektów inwestycyjnych.

³⁶ P. R. Krugman, *The Conscience of a Liberal*, 2007. Paul Robin Krugman (ur. w roku 1953) – profesor Uniwersytetu Princeton. Został wyróżniony Nagrodą Nobla w r. 2008 za analizy wzorców (modeli) handlu i lokalizacji działalności gospodarczej.

³⁷ Paul Krugman wraz z Mauricem Obstfeldem jest autorem podręcznika *International Economics* (w Polsce wydanym pod tytułami: *Ekonomia międzynarodowa* i *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*).

5. Neoliberalizm a koncepcje przemian strukturalnych

Reakcją na interwencjonizm państwowy w życie gospodarcze stał się neoliberalizm, który jednakże nie był próbą powrotu do gospodarki wolnokonkurencyjnej, gdyż należała ona już bezpowrotnie do przeszłości. Monopolizacja gospodarki niosła ze sobą pewne niepożądane zjawiska, którym należało przeciwdziałać przy pomocy wzrostu roli państwa, ale paradoksalnie neoliberalowie zalecali ograniczenie inicjatywy gospodarczej państwa oraz zaniechanie przez państwo reglamentowania procesów gospodarczych i finansowych.

Najbardziej znanym teoretykiem neoliberalizmu gospodarczego był przedstawiciel austriackiej szkoły w ekonomii Ludwig von Mises³⁸, który opowiadał się za leseferyzmem w gospodarce, a przeciw gospodarce planowej, co wywołało w okresie międzywojennym szeroką dyskusję teoretyczną (Maurice Dobb, Oskar R. Lange i inni). W 1949 r. został wydany jego traktat ekonomiczny *Human Action (Ludzkie działanie)*, w którym wskazywał na konieczność stosowania prakseologii jako metody nauki ekonomii.

Neoliberalizm nie neguje co do zasady konieczności interwencjonizmu państwowego; problemem spornym jest jedynie forma i zakres takiej interwencji. Inicjatywa gospodarcza według neoliberalizmu nadal powinna należeć wyłącznie do prywatnych podmiotów gospodarujących. Rola państwa zaś powinna ograniczać się do zapewnienia optymalnych warunków realizowania się inicjatywy poprzez tworzenie prawnych norm gwarantujących swobodny przepływ kapitału i towarów. Neoliberalizm postuluje także ograniczenie supremacji zrzeczeń monopolistycznych. Akceptacja konieczności pewnych form interwencjonizmu państwowego wypływa ze świadomości, że w monopolistycznym stadium rozwoju samoczynny mechanizm rynkowy nie istnieje. Genezy neoliberalizmu należy upatrywać w poglądach Waltera

³⁸ Ludwig Heinrich Edler von Mises (1881 – 1973) – urodzony we Lwowie, ekonomista austriacki, teoretyk neoliberalizmu gospodarczego. W 1906 r. otrzymał stopień doktora na Uniwersytecie Wiedeńskim. W 1918 r. przyznano mu tytuł profesora. W latach 1934 – 1940 pracował naukowo w Instytucie Uniwersyteckim w Genewie. W 1940 r. wyemigrował do Stanów Zjednoczonych. W latach 1945 – 1969 wykładał na New York University.

Euckena³⁹ i we freiburgskiej szkole ekonomii, która nawiązywała do ordo universi Tomasza z Akwinu i *ordo cretionis* Alberta Wielkiego.

Niemiecką odmianą neoliberalizmu jest Ordo-Lehre postulująca badanie nie procesów, lecz ustrojów gospodarczych. Propaguje ona tzw. społeczną gospodarkę rynkową (Soziale Marktwirtschaft). Neoliberalizm głosząc postulat badania życia gospodarczego poprzez takie jego objawy, jak instytucje, organizacje i reguły postępowania, nawiązuje zarówno do szkoły historycznej, jak instytucjonalizmu. Jeśli idzie o gnoseologiczny aspekt tego kierunku, to charakteryzuje się on pragmatyzmem przybierającym niekiedy formę instrumentalizmu. W ujęciu W. Euckena teorie ekonomiczne są czysto myślowymi konstrukcjami, sui generis „idealnymi typami”, zbliżonymi w niektórych punktach do „typów idealnych”: M. Webera. Powszechnie znane jest rozróżnienie W. Euckena dwóch przeciwstawnych „typów idealnych” gospodarki kierowanej centralnie i gospodarki rynkowej. Twierdził przy tym, że „realne typy”, tzn. struktury gospodarcze, są mieszaniną zasadniczych „typów idealnych”. Gospodarcę kierowanej centralnie przydaje pejoratywną konotację. Proponowaną przez neoliberalistów trzecią drogą rozwoju społeczno-gospodarczego jest koncepcja *civitas humana*.

Eucken sformułował hipotezę o wzajemnej zależności ustrojów gospodarczych i politycznych. Według niej gospodarka rynkowa jest główną przesłanką istnienia i rozwoju wolnościowego państwa prawa.

Celem neoliberalistów nie jest poznanie rzeczywistości ekonomicznej, o której sądzą, że jest niepoznawalna, lecz stworzenie teorii, która pozwalałaby uporządkować tę rzeczywistość w struktury ekonomiczne i ocenić je w kategoriach wartościujących. Każdy konkretny system

³⁹ W. Eucken, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, Berlin 1950; tenże, *Unser Zeitalter der Misserfolge*, Tübingen 1951. Walter Eucken (1891 – 1950) – niemiecki ekonomista, jeden z twórców ordoliberalizmu i koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. W 1921 uzyskał habilitację na Uniwersytecie w Berlinie i tam pracował jako docent. W 1925 otrzymał stanowisko profesora zwyczajnego w Tybindze. W 1927 przeniósł się na Uniwersytet Albrechta i Ludwika we Freiburgu. Prowadził wykłady o wolności myślenia zatytułowane *Der Kampf der Wissenschaft (Walka nauki)*. Koncepcje polityczno-gospodarcze Euckena zostały wykorzystane do budowy demokracji i gospodarki rynkowej w Niemczech po upadku III Rzeszy. Eucken był autorem książki *Grundsätze der Wirtschaftspolitik (Podstawy polityki gospodarczej)*. Prowadził wykłady w London School of Economics. Eucken uważał, że gospodarcza działalność państwa powinna sprowadzać się do kształtowania porządku gospodarczego, a nie do bezpośredniego sterowania procesami gospodarczymi. W 1939 opublikował swoje najważniejsze dzieło *Die Grundlagen der Nationalökonomie (Podstawy ekonomii narodowej)*.

społeczno-gospodarczy należy porównywać z „idealni typami” *civitas humana* i wartościować wg stopnia zgodności z nimi.

W. Eucken zajmował się również gospodarką niedoborów rynkowych w państwach socjalistycznych. Był uznawany za zwolennika ordoliberalizmu i duchowego ojca społecznej gospodarki rynkowej. Zasadnicze dzieło naukowe o gospodarce niedoborów w państwach socjalistycznych napisał ekonomista węgierskiego pochodzenia János Kornai⁴⁰.

Interesującym fenomenem we współczesnej myśli ekonomicznej są poglądy Jeana Fourastie, które zawarł w książce *Wielkie nadzieje XX wieku*⁴¹. Podzielał on pogląd tych pisarzy, którzy sądzili, że w dobie burzliwego postępu technicznego takie pojęcia, jak kapitalizm czy socjalizm staną się anachroniczne i że rewolucja przemysłowa prowadząc do powszechnego dobrobytu i sprawiedliwości społecznej wyeliminuje wszelkie rewolucje społeczne, które będą raczej dewiacją niż motorem przemian historycznych. Poglądy J. Fourastie wykazują zbieżność ze sprzeczną z rozeznaniem historycznymi teorią „technologicznego determinizmu”, której naczelnym założeniem jest teza, wedle której postęp techniczny samoczynnie transformuje się w postęp społeczny. Wiara w postęp techniczny, będący ucieleśnieniem „iskry bożej”, głoszona już swego czasu przez Dawida Ricardo (angielska szkoła ekonomii) miałaby zastąpić badanie rzeczywistych tendencji we współczesnej gospodarce.

Ekonomia wg J. Fourastie powinna być nauką o wysiłkach mających na celu zaspokojenie potrzeb w drodze walki z przyrodą. Nie powinna więc ona poprzestawać na badaniach taksonomicznych, lecz badać przede wszystkim warunki bytowania. J. Fourastie był zwolennikiem ewolucjonistycznej koncepcji świata i dlatego sądził, że zjawiska należy rozpatrywać w aspekcie ich zmienności. Wolność człowieka i jego autonomia są zdeterminowane stopniem opanowania przez niego przyrody, a środkiem walki człowieka z przyrodą jest technika. W tym ujęciu zostaje zignorowane negatywne znaczenie procesów alienacyjnych i

⁴⁰ J. Kornai, *Economics of Shortage*, North Holland, Amsterdam 1980; J. Kornai, *The Socialism System. Political Economy of Communism*, Oxford University Press, 1992. Janos Kornai urodzony w 1928 r.

⁴¹ J. Fourastie, *Les grandes espoires du XXe siècle*, Paris 1958.

dezintegracyjnych we współczesnym świecie, których wynikiem jest m.in. towarzysząca postępowi technicznemu dehumanizacja.

J. Fourastie uważał, że teoretykiem, który dokonał przełomu w ekonomii, był Colin Clarc, który zawarł w swej rozprawie *The Condition of Economic Progress*⁴² z 1951 r. głęboką analizę mechanizmu przemian strukturalnych. Wg C. Clarca tylko analiza dynamiki zatrudnienia i dochodów, tj. poziomu życia, może dać podstawę zrozumienia przemian strukturalnych jako głównego czynnika sprawczego wzrostu gospodarczego. W społeczeństwie obfitości zniknie rzekomo polaryzacja społeczna.

6. Metodologiczne założenia teorii racjonalnych oczekiwań, teorii rynków z asymetrią informacji i innych

W tej części rozważań oprócz teorii racjonalnych oczekiwań i teorii rynków z asymetrią informacji przedstawiono założenia ekonomii kosztów transakcyjnych, zarządzania zasobami wspólnej puli, teorii optymalnego obszaru walutowego i ekonomii finansowej.

6.1. Teoria racjonalnych oczekiwań

Współczesna teoria racjonalnych oczekiwań przedsiębiorców i gospodarstw domowych rozwinięta została przez Roberta Emersona Lucasa Jr.⁴³ przyjmuje zasadnicze założenie co do tego, że podmioty gospodarcze i gospodarstwa domowe zachowują się racjonalnie, a swoje

⁴² C. Clarc, *The Condition of Economic Progress*, London 1951. Colin Clarc żył w latach 1932 – 2002.

⁴³ Robert E. Lucas, *Expectations and the Neutrality of Money*, „Journal of Economic Theory” No.4, 1972, Vide także: R.E.Lucas, Nobel Lecture: *Monetary Neutrality*, „Journal of Political Economy” No.4, 1996. Hipotezę racjonalnych oczekiwań jako radykalne założenie dotyczące zachowań podmiotów gospodarczych sformułował w 1961 r. John E. Muth (J. E.Muth, *Rational Expectations and the Theory of Price Movements*, „Econometrica” No. 7. 1961). Jego zasadnicza teza brzmiała następująco: „skoro oczekiwania są opartymi na informacjach prognozami przyszłych wydarzeń, to są one w zasadzie tym samym, co przewidywania dostarczone przez odpowiednią teorię ekonomiczną” (B. Snowdon, H. Vance, P. Wynarczyk, *Współczesne nurty teorii makroekonomii*, WN PWN, Warszawa 1998, s. 200). Vide na ten temat także: H. Landreth, D. C. Colander, *Historia myśli ekonomicznej*, WN PWN, Warszawa 2005, s. 560-562. Robert Emerson Lucas, Jr. (ur. w 1937) – profesor Carnegie Mellon University w Pittsburgu (1967 – 1974), a od 1975 r. profesor University of Chicago, to główny teoretyk nowej klasycznej makroekonomii. Noblista z 1995 r. Sformułował podstawy współczesnej teorii racjonalnych oczekiwań gospodarstw domowych i przedsiębiorstw w artykule opublikowanym w 1972 r. pt. *Expectations and the Neutrality of Money (Oczekiwania a neutralność pieniądza)*.

oczekiwania co do przyszłości, w tym własnej, formułują na podstawie pełnej znajomości czynników kształtujących tempo i kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego.

W artykule z 1976 r. Robert E. Lucas Jr. dowodził (tzw. krytyka Lucasa)⁴⁴, że modele ekonometryczne gospodarek narodowych jako instrumenty określania wiarygodnych prognoz rozwojowych powinny koniecznie uwzględniać każdoczesny stan oczekiwań społeczeństw odnośnie do kierunków zmian w polityce makroekonomicznej rządów. Teza krytyki przeprowadzonej przez Lucasa przyczyniła się znacząco do prób uwzględniania oczekiwań społecznych w modelach makroekonomicznych. Teoria racjonalnych oczekiwań jest według R. E. Lucasa podstawą wyjaśnienia stanu podaży pracy i towarów.

Teorią racjonalnych oczekiwań zajmował się również Thomas J. Sargent (ur. w r. 1943), związany z University of Chicago i Stanford University, a ostatnio z New York University. Noblista z 2011 r.

6.2. Teoria rynków z asymetrią informacji

Rynki cechujące się asymetrią informacji (imperfect information) i niekompletne to przedmiot zainteresowań George A. Akerlofa, A. Michaela Spence'a i Josepha E. Stiglitz. Otrzymali oni Nagrodę Nobla w 2001 r. za analizę rynków cechujących się asymetrią informacji oznaczającą sytuację, w której część uczestników rynku ma lepsze informacje ekonomiczne, prawne, organizacyjne i inne.⁴⁵

Joseph E. Stiglitz⁴⁶ znany jest ze studiów nad globalizacją i krytycznego stosunku do zarządzania jej mechanizmem, a także do ekonomii wolnorynkowej i międzynarodowych instytucji

⁴⁴ Robert E. Lucas, *Econometric Policy Evaluation: A Critique*, „Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy” No. 1, 1976.

⁴⁵ G. A. Akerlof, *The Market for „Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism*, „The Quarterly Journal of Economics”, No. 84 (3), 1970. George Arthur Akerlof (ur. w roku 1940) – profesor Uniwersytetu Kalifornijskiego w Berkeley.

⁴⁶ J. E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, W. W. Norton Company, Washington D.C. 2002 (polskie wydanie: *Globalizacja*, WN PWN, Warszawa 2004). Joseph Eugene Stiglitz (ur. w roku 1943) – profesor ekonomii i finansów na Columbia University w Nowym Jorku, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii w 2001 r., były wiceprezes Banku Światowego i przewodniczący Rady Doradców Ekonomicznych prezydenta USA. Autor wielu wybitnych publikacji naukowych.

finansowych, takich jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy i Bank Światowy. Tradycyjna neoklasyczna ekonomia zakłada, że rynki działają co do zasady efektywnie, a niesprawności rynku są ograniczone. Według J. E. Stiglitz jest wręcz odwrotnie: rynek działa efektywnie wyłącznie w wyjątkowych okolicznościach. Wykazał (wspólnie z Bruceem Greenwaldem), że gdy tylko informacja lub rynek są niekompletne, co jest prawdą właściwie w każdej gospodarce, alokacja w rynku konkurencyjnym nie spełnia założeń efektywności⁴⁷. Należy zaznaczyć, że powszechnie występujące niesprawności rynku niekoniecznie jednak uzasadniają zbyt szerokie bezpośrednie działania interwencyjne państwa (rządu).

Joseph E. Stiglitz zanegował fundamentalną tezę głównego nurtu nauk ekonomicznych. To on stwierdził, że tzw. niewidzialna ręka rynku w ogóle nie istnieje⁴⁸, że to metafora ówczesnej XIX-wiecznej wiedzy o funkcjonowaniu gospodarki. Metaforze tej nadano absolutny i ahistoryczny walor poznawczy nawet w odniesieniu do współczesnych gospodarek rynkowych zmonopolizowanych. J. Stiglitz badał również technikę screening, to jest działanie wykorzystywane przez agenta, wiedzącego mniej, do wydobycia informacji od tego wiedzącego więcej. Zagadnienia asymetrii informacji J.E. Stiglitz wykorzystywał w analizach rynku ubezpieczeń⁴⁹ i rynków kapitałowych. Pracował także nad problemem tzw. płac wydajnościowych,⁵⁰ przedstawianym obecnie jako model Shapiro-Stiglitz, wyjaśniającym zjawiska bezrobocia i regulacji płac.

Według Josepha E. Stiglitz rynek właściwie zorganizowany może być najważniejszą instytucją stymulującą rozwój gospodarczy. Rynek źle zorganizowany, zarządzany i kontrolowany jest groźny, zawodzi i powoduje problemy gospodarcze, polityczne i społeczne, zubaża społeczeństwo, niszczy gospodarkę.

⁴⁷ J. E. Stiglitz, B. Greenwald, *Externalities in economics with imperfect information and incomplete markets*, „Quarterly Journal of Economics” No.2, 1986; J. E. Stiglitz, B. Greenwald, *Financial Market imperfections and business cycles*, „Quarterly Journal of Economics” No. 1, 1993.

⁴⁸J. E. Stiglitz, *Reforming the global economic architecture: lesson from recent crisis*, „Journal of Finance” No. 4, 1999. Artykuł ten wykazuje największą poczytność w bazie JSTOR.

⁴⁹ J. E. Stiglitz, *Equilibrium in competitive insurance markets: an essay on the economics of imperfect information*, „Quarterly Journal of Economics” No. 3, 1976.

⁵⁰ J. E. Stiglitz, C. Shapiro, *Equilibrium unemployment as a worker discipline device*, „American Economic Review” No. 3, 1984.

Naśladowanie modelu amerykańskiego, zalecane przez MFW, przyniosło złe skutki dla wielu słabo rozwiniętych krajów. Niektóre państwa wybrały własną drogę budowania rynku dostosowanego do modelu funkcjonowania państwa i sytuacji własnej gospodarki i odniosły wielki sukces. Bez sprawnie funkcjonującego państwa rynek nie może dobrze funkcjonować.

Wierzono, że istnieje jakiś samoczynny mechanizm prowadzący do równowagi makroekonomicznej i że uczestnicy rynku podejmują racjonalne decyzje.

Rynek jako gra wymaga regulacji – przepisów i arbitrów, ustanowionych przez państwo. A racjonalność decyzji rynkowych jest ograniczona wskutek niepełni informacji i wiedzy, jakimi dysponują uczestnicy rynku. Rynek zawodzi również wskutek działania czynników stricte subiektywnych – błędnych poglądów, ulegania emocjom, panującej korupcji, a także naciskom politycznym. Rynek może źle działać na skutek nadmiernej różnicy potencjałów poszczególnych graczy czy ich grup. W tym kontekście polityka gospodarcza państwa powinna łagodzić napięcia ekonomiczne i społeczne powodowane przez rynek.

W latach 30. XX wieku system kapitalistyczny, objęty światowym kryzysem ekonomicznym, został – jak uważa Stiglitz – uratowany przez J.M. Keynesa i przez politykę interwencjonizmu państwowego nastawioną na inwestycje publiczne, tworzenie nowych miejsc pracy i pomoc socjalną dla najsłabszych.

Joseph E. Stiglitz uważał również, że nie jest prawdziwa teza Adama Smitha, (przedstawiciela angielskiej szkoły klasycznej), według której jeśli ktoś się bogaci, to tym samym przyczynia się do bogactwa innych.

6.3 Ekonomia kosztów transakcyjnych

Autorem nowatorskich prac dotyczących ekonomii kosztu transakcyjnego jest Oliver E. Williamson⁵¹, wyróżniony Nagrodą Nobla w r. 2009 za „analizę właściwych sposobów

⁵¹ Oliver Eaton Williamson (1932 – 2020) – profesor business administration na University of California, Berkeley.

organizacji transakcji, uwzględniającą w szczególności problem wyznaczania granic przedsiębiorstwa”. Jest również autorem teorii rozwiązywania konfliktów korporacyjnych.

Według ekonomii klasycznej funkcje przedsiębiorstwa i jego naturalne granice wyznaczone są przez technologię, a niestandardowe sposoby organizacji, takie jak integracja pionowa, sprzedaż wiązana czy zamówienia pakietowe, wyjaśniano w kategoriach praktyk monopolistycznych. O. E. Williamson dowodził, że różnorodność organizacyjna współczesnej gospodarki wynika przede wszystkim z dążenia podmiotów gospodarczych do skutecznego zarządzania, oszczędzania i racjonalnej minimalizacji kosztów transakcyjnych. Ma więc cel efektywnościowy, a nie monopolistyczny. Jest to główne założenie teorii (ekonomii) kosztów transakcyjnych⁵².

6.4. Zarządzanie zasobami wspólnej puli

Największy wkład w teorię zarządzania zasobami wspólnej puli wniosła Elinor Ostrom, uhonorowana Nagrodą Nobla w 2009 r. za „analizę ekonomicznych aspektów zarządzania, szczególnie przez wspólnoty”. Zajmowała się naukowo zarządzaniem dobrami (zasobami) wspólnymi, to jest wspólnej puli (ang. *common-pool resources*), zwłaszcza dobrami będącymi wspólną własnością (ang. *common-property resources*). Opracowała zasady (warunki), których spełnienie ułatwia zarządzanie dobrami wspólnymi przez lokalne wspólnoty czy spółdzielnie z zastosowaniem własnych rozwiązań instytucjonalnych, bez prywatyzacji zalecanych przez niektóre teorie rozwoju i transformacji systemowej oraz międzynarodowe instytucje finansowe i gospodarcze, takie jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy, Unia Europejska i inne, czy też bez zarządzania centralnego (rządowego/państwowego)⁵³.

⁵² O. E. Williamson, *The economic institutions of capitalism: firms, markets, relational contracting*, New York, London 1987 (pol. wyd.: *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu*, Warszawa 1998); O. E. Williamson, *The economics of transaction costs*, Cheltenham 1999. Pojęcie kosztu transakcyjnego do analizy ekonomicznej wprowadził Ronald Coase (R. Coase, *The Nature of the Firm*, „Economica” No. 4, 1937).

⁵³ E. Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, Cambridge 1990. Elinor Ostrom (1933 – 2012) – politolog, wykładowca w Indiana University, Bloomington. Wyróżniona Nagrodą Nobla w 2009 r.

6.5. Teoria optymalnego obszaru walutowego

Autorem teorii optymalnego obszaru walutowego jest Robert A. Mundell⁵⁴. Wykazał on, że reżimy kursowe wywierają istotny wpływ na skuteczność polityki pieniężnej danego kraju (tzw. model Mundella – Fleminga). Optymalny obszar walutowy to strefa państw rezygnujących ze swych walut narodowych na rzecz wspólnej, jednolitej jednostki monetarnej określonego międzynarodowego ugrupowania gospodarczego. Koncepcja ta stała się podstawą jednolitej waluty euro (single currency, the euro) i systemu euro (Unii Gospodarczo-Walutowej), wprowadzonych Traktatem z Maastricht o Unii Europejskiej z 1992 r.⁵⁵.

6.6 Ekonomia finansowa

Ekonomię finansową reprezentują nobliści Lars P. Hansen, Eugene F. Fama i Robert J. Shiller, laureaci Nagrody Nobla z 2013 r.

L. P. Hansen, profesor University of Chicago, badał relacje zachodzące między sektorem finansowym a realną gospodarką, w szczególności skutki przerostu, hipertrofii sektora finansowego i rozwoju spekulacji. Zjawiska te spowodowały dezindustrializację oraz ubożenie i degradację klasy średniej w USA wskutek niskiej dynamiki wynagrodzeń⁵⁶. Koncentracja kapitału w gestii wąskich grup wywołuje problemy z jego alokacją. Krańcowa użyteczność kapitału maleje, co powoduje rozwój różnego rodzaju instrumentów pochodnych i inwestycji spekulacyjnych.

R. J. Shiller, profesor Yale University, jest na liście 100 najbardziej wpływowych ekonomistów według IDEAS (Economist Rankings at IDEAS). Uważany jest za neokeynesistę. Zajmuje się

⁵⁴ R. A. Mundell, *A Theory of Optimum Currency Areas*, „The American Economic Review” No.51 (4), 1961. Robert Alexander Mundell (1932 – 2021) – ekonomista kanadyjski, profesor Uniwersytetu Columbia w Nowym Jorku, University of Chicago i innych. Noblista z 1999 r.

⁵⁵ Na temat jednolitej waluty euro i systemu euro vide: R. Poliński, *Problemy strefy euro*, Wydawnictwo Naukowe FREL, Warszawa 2015 (dodruk 2018).

⁵⁶ L. P. Hansen, *Handbook of Financial Econometrics*, Vol. 1-2, Amsterdam 2010. L. P. Hansen urodził się w 1952 r.

analizą rynków finansowych, głównie behawioralną ekonomią finansów⁵⁷. R. J. Shiller od wielu lat przeciwstawia się tzw. autystycznej ekonomii głównego nurtu, która ogranicza się do analiz stricte ekonomicznych czy wręcz modeli ekonometrycznych. Tymczasem potrzebna jest przede wszystkim analiza jakościowa. Ekonomia jest i powinna być nauką społeczną, a próby jej daleko idącej formalizacji i matematyzacji są przeciwno skuteczne. W tym kontekście Paul A. Krugman uznał nawet, że ekonomia zeszała na manowce, gdyż ekonomiści błędnie utożsamiali i nadal utożsamiają precyzję i piękno zawarte w modelach ekonometrycznych z o wiele bardziej złożonymi realiami życia gospodarczego.

R. J. Shiller popularność zyskał dzięki książkom *Irrational Exuberance (Nieracjonalne Bogactwo)* z 2000 r. oraz *Zwierzęce instynkty: Czy ludzka psychika napędza globalną gospodarkę i jaki to ma wpływ na przemiany światowego kapitalizmu?* (polskie wydanie: 2011 r.). Ta druga książka została napisana wspólnie z George'm A. Akerlofem. Pierwsza z nich, wydana krótko przed kryzysem dotcomów (ang. *dot-com boom*) z lat 1995-2001, ostrzegała przed bańką spółek internetowych powstałą na giełdzie⁵⁸ papierów wartościowych. W artykule opublikowanym na Project Syndicate rok przed bankructwem Banku Lehman Brothers R. J. Shiller przestrzegał również przed pęknięciem bańki na rynku nieruchomości (kryzysem wywołanym w USA kredytami subprime). Z badań nad zachowaniami inwestorów giełdowych Robert J. Shiller wysnuł wniosek, że człowiek nie zawsze zachowuje się i postępuje racjonalnie, kieruje się emocjami, instynktami, w tym stadnymi, ulega strachowi czy panice. W konsekwencji tego Robert J. Shiller podważył teorię racjonalnych oczekiwań R. E. Lucasa, Jr.

Kryzys światowy zapoczątkowany w 2008 r. zanegował w praktyce zasadniczą w nauce ekonomii głównego nurtu hipotezę efektywnego rynku, to jest założenie, że rynek jest doskonały, przewyższa wszelkie nierównowagi, przywraca gospodarce stabilność. Założenie to przyjął

⁵⁷ R. J. Shiller, *Irrational Exuberance*, Princeton University Press, New Jersey 2000; R. J. Shiller, *Subprime solution: How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It*, Princeton University Press, New Jersey 2008; R. J. Shiller, *Finance and the Good Society*, Princeton University Press, New Jersey 2012; G. Akerlof, R. J. Shiller, *Zwierzęce instynkty: Czy ludzka psychika napędza globalną gospodarkę i jaki to ma wpływ na światowy kapitalizm?* Studio Emka, Warszawa 2011. R. J. Shiller urodził się w 1946 r.

⁵⁸ Euforia na giełdach całego świata dotycząca spółek z sektora informatycznego wynikała z przeceniania ich wartości i możliwości rozwojowych oraz z ryzykownego ich finansowania przez fundusze venture capital.

nawet R. E. Lucas, Jr., który stwierdził w 2003 r., że problem zapobiegania depresjom gospodarczym został już w pełni rozwiązany, co wkrótce okazało się poważnym i oczywistym błędem.

Według Josepha E. Stiglitz kryzys światowy ujawnił, że współczesna ekonomia głównego nurtu jako nauka stała się zaangażowanym promotorem gospodarki wolnorynkowej z jej wszystkimi pozytywnymi i negatywnymi cechami i konsekwencjami.

Konkluzje

Metodologia nauk ekonomicznych rozwija się i staje coraz bardziej efektywna dzięki licznym koncepcjom i teoriom wybitnych metodologów i badaczy rzeczywistości ekonomicznej. Następuje usystematyzowanie różnych koncepcji metodologicznych. Postulowanie znaczących zmian instytucjonalnych świadczy, że istota podejścia metodologicznego nauk ekonomicznych ulega zmianie. Przewyciężane są niepełne aspiracje społeczne i poznawcze oraz funkcjonalność ich wobec status quo. Nadal jednak preferuje się badania typu ilościowego i funkcjonalnego, ale nie ignoruje się już przyczynowo – skutkowych powiązań zjawisk i procesów ekonomicznych. W związku z tym coraz więcej jest wartościowych badań makroekonomicznych i dynamiki życia gospodarczego. Teoria ekonomii respektuje socjologiczne aspekty życia gospodarczego. Inną cechą współczesnej metodologii ekonomii jest pragmatyzm i empiryzm w traktowaniu badanych zjawisk i procesów gospodarczych. Zanalizowane koncepcje i kierunki w ekonomii i jej metodologii coraz bardziej akceptują obiektywność praw rządzących życiem gospodarczym, partykularność i sprzeczność interesów grupowych z interesem ogólnospołecznym oraz rzeczywiste czynniki rozwoju społeczno-ekonomicznego. Rozwój i wzbogacanie metodologii przyczynia się do rozwoju nauki ekonomii, niekoniecznie linearnego.

Wartość poznawcza i prognostyczna hipotez, teorii i modeli autoryzowanych przez prominentnych ekonomistów, w tym laureatów Nagrody Nobla, jest zróżnicowana, co dotyczy także przydatności dla strategii funkcjonowania i polityki społeczno-ekonomicznej realizowanych w skali krajowej, regionalnej i globalnej.

Ekonomia jako nauka par excellence społeczna powinna być istotnym instrumentem kształtowania stosunków społecznych i świadomego kierowania życiem gospodarczym. Nauki ekonomiczne i ich metodologia nie mogą ograniczać się tylko do poznania i interpretacji zjawisk i procesów ekonomicznych. Powinny one także przyczyniać się do przekształcania gospodarki, jej systemu funkcjonowania, do jej rozwoju w warunkach racjonalnej stabilności. Na tym również polegać powinna rola nauk ekonomicznych i ich metodologii we współczesnym świecie.

Bibliografia:

1. Akerlof G. A., *The Market for „Lemons”*: *Quality Uncertainty and the Market Mechanism*, „The Quarterly Journal of Economics”, No. 84 (3), 1970.
2. Akerlof G. , Shiller R. J., *Zwierzęce instynkty: Czy ludzka psychika napędza globalną gospodarkę i jaki to ma wpływ na światowy kapitalizm?* Studio Emka, Warszawa 2011
3. Boulding K.E., *Conflict and Defense: A General Theory*, London 1964. New York 1962.
4. Clarc C., *The Condition of Economic Progress*, London 1951.
5. Coase R., *The Nature of the Firm*, „Economica” No. 4, 1937.
6. Eucken W., *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, Berlin 1950;
7. Eucken W., *Unser Zeitalter der Misserfolge*, Tübingen 1951.
8. Fourastie J., *Les grandes espoires du XXe siècle*, Paris 1958.
9. Galbraith J.K., *The New Industrial State*, New York 1967.
10. Hansen L. P., *Handbook of Financial Econometrics*, Vol. 1-2, Amsterdam 2010.
11. Hicks J. R. , *Linear Theory*, „The Economic Journal”, 1960, t. LXX, nr 280,
12. Kornai J., *Economics of Shortage*, North Holland, Amsterdam 1980;
13. Kornai J., *The Socialism System. Political Economy of Communism*, Oxford University Press, 1992.
14. Krugman P. R., *The Conscience of a Liberal*, 2007.
15. Landreth H., Colander D. C., *Historia myśli ekonomicznej*, WN PWN, Warszawa 2005
16. Lucas R.E, *Econometric Policy Evaluation: A Critique*, „Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy” No. 1, 1976.

17. Lucas R.E., Nobel Lecture: *Monetary Neutrality*, „*Journal of Political Economy*” No.4, 1996.
18. Lucas Robert E., *Expectations and the Neutrality of Money*, „*Journal of Economic Theory*” No.4, 1972,
19. Mundell R. A., *A Theory of Optimum Currency Areas*, „*The American Economic Review*” No.51 (4), 1961.
20. Ostrom E., *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
21. Parsons T., *Essays in Socjological Theory*, Glencoe 1949.
22. Parsons T., Smolser N.J., *Economy and Society*. New York 1965;
23. Poliński R., *Problemy strefy euro*, Wydawnictwo Naukowe FREL, Warszawa 2015.
24. Robbins L., *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London 1935.
25. Rostow W.W., *The Process of Economic Growth*, Oxford 1953;
26. Rostow W.W., *The Stage of Economic Growth. A Non – Communist Manifesto*, Cambridge 1960;
27. Schumpeter J.A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, London 1943;
28. Schumpeter J.A., *Das Wesen und Hauptinhalt der Theoretischen Nationalökonomie*, 1908,
29. Schumpeter J.A., *History of Economic Analysis*, New York 1953.
30. Shiller R. J., *Finance and the Good Society*, Princeton University Press, New Jersey 2012;
31. Shiller R. J., *Irrational Exuberance*, Princeton University Press, New Jersey 2000;
32. Shiller R. J., *Subprime solution: How Today’s Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It*, Princeton University Press, New Jersey 2008;
33. Snowdon B., Vance H., Wynarczyk P. , *Współczesne nurty teorii makroekonomii*, WN PWN, Warszawa 1998
34. Stiglitz J. E., *Equilibrium in competitive insurance markets: an essay on the economics of imperfect information*, „*Quarterly Journal of Economics*” No. 3, 1976.
35. Stiglitz J. E., Shapiro C., *Equilibrium unemployment as a worker discipline device*, „*American Economic Review*” No. 3, 1984.

36. Stiglitz J. E., *Globalization and Its Discontents*, W. W. Norton Company, Washington D.C. 2002 (polskie wydanie: *Globalizacja*, WN PWN, Warszawa 2004).
37. Stiglitz J. E., Greenwald B., *Externalities in economics with imperfect information and incomplete markets*, „Quarterly Journal of Economics” No.2, 1986; J. E. Stiglitz, B. Greenwald, *Financial Market imperfections and business cycles*, „Quarterly Journal of Economics” No. 1, 1993.
38. Stiglitz J. E., *Reforming the global economic architecture: lesson from recent crisis*, „Journal of Finance” No. 4, 1999.
39. W.A. Lewis, *The Theory of Economic Growth*, Hamewood 1955.
40. Williamson O. E., *The economic institutions of capitalism: firms, markets, relational contracting*, New York, London 1987 (pol. wyd.: *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu*, Warszawa 1998);
41. Williamson O. E., *The economics of transaction costs*, Cheltenham 1999.
42. Wold H., *Demand Analysis*, New York 1953.

Methodological problems of economic sciences

Resume: The aim of the deliberations is to indicate what is the state and in which direction the methodology of economic sciences should evolve, the role and meaning of which are nowadays determined by the increasing complexity of economic phenomena and processes, social entanglement of entities learning about economic reality, the state of instrumentalisation of research and their cognitive results in the context of the functioning of various socio-economic systems.

The main problem of the economic sciences' methodology is how to ensure full / more complete adequacy of results of these sciences to the objective economic reality and cognitive needs of economic entities, regulatory bodies, governmental and other bodies determining the macroeconomic proportions of the development of national economies or wider groupings.

There are two factors which determine the incomplete adequacy of results of the research: 1) insufficient instrumentalization of undertaken research and scientific studies, and 2) erroneous (naturalistic and supernaturalistic) fetishization of economic categories and laws (regularities).

The science of economics is often restricted to the analysis of market phenomena and processes, and the belief of their completely probabilistic character has conceived and given rise to the prevalence of quantitative and mathematical methods in research. Mainstream economics bears autistic character.

Economic theory is a social science and this fact is more and more often accepted by eminent contemporary economists, including the Nobel laureates. The logical structure of

economic theory consists of judgments (theses, theorems) describing the economic reality (descriptive judgments), appraising (evaluative) and normative judgments indicating the directions of human activities and economic development.

Economics cannot be reduced to pure technology, simplified models, or be based on old or new dogmas. Neither the so-called invisible hand of the market, nor homo economicus notexist. These used to be just metaphors (vivid figures of speech, figurative language) defining the state of knowledge about the economy of the time, which were granted an ahistorical and almost absolute cognitive value, even in relation to modern economies, ignoring their monopolistic nature.

The superordinate type of research which is to be developed and promoted in this context is qualitative, structural, macroeconomic and in the long run research. Their result may be qualitative generalizations, and not only quantifications or econometric models of a priori nature, losing their genetic link with economic life.

The mission of the methodology of economic sciences should be creating better and better methods of cognition of how to ensure the stability of the management process, harmonious combination of group, industry and regional interests with the public interest, avoiding financial and economic crises, including supply and demand shocks or organizational and institutional ones. But simultaneously, a complementary task of the methodology is to define methods of understanding the essence and directions of systemic changes in the functioning of national economies and the world economy.

For this purpose, numerous views, concepts, hypotheses and theories concerning structural, macroeconomic and qualitative changes as well as relevant methodologies of their research were presented, interpreted and assessed in the deliberations.

Key words: methodology of economic sciences, tasks of methodology, instrumentalization of research, hypertrophy of inquiry, fetishization of economic categories and regularities (naturalistic and supernaturalistic), econometric models, sociological growth models, autistic mainstream economics, Keynesianism, state interventionism, market with information asymmetry, neoliberalism, social economy market, rational expectations hypothesis, financial sector hypertrophy, logical structure of economic theory, dogmas in economic sciences, the so-called invisible hand of the market, homo economicus, metaphor, stability of the economic process, dynamics of structural and macroeconomic changes, qualitative research

Schematy Ponzi a ochrona konsumenta

dr hab. Piotr MASIUKIEWICZ

Szkoła Główna Handlowa
Prezes Towarzystwa Naukowego Prakseologii

Streszczenie: Rządy niektórych państw nie mogą uporać się z działalnością piramid finansowych; od lat są one stałym elementem rynku krajowego i rynków międzynarodowych, a ich właściciele, menedżerowie oraz klienci liczą na zdobycie fortun z przestępczej działalności. W Polsce rośnie liczba wykrytych piramid finansowych; chociaż mają raczej lokalny charakter. Luki regulacji, wydłużające się śledztwa i procesy sądowe oraz niskie kary nie odstraszą coraz to nowych założycieli i menedżerów piramid. Jednym z powodów jest niska edukacja ekonomiczna. Potrzebne jest wdrożenie modelu odstraszania - zniechęcającego do piramid; zarówno ich organizatorów jak i klientów.

Słowa kluczowe: inwestycja, model odstraszania, ochrona konsumenta, piramida finansowa, regulacje

Wstęp

Schematy Ponzi (piramidy finansowe) od lat są znane na świecie, w Polsce pojawiły się w latach 90. Mimo łamania prawa, nie kryły one swojej działalności; nie mogą być zatem zaliczane do szarej strefy. Ich właściciele i menedżerowie oczekują na zdobycie fortun z przestępczej działalności, a klienci liczą na horrendalne zyski. Największą piramidą w Polsce była spółka Amber Gold; po upadłości jej straty wyniosły około 668 mln zł.

Działania prewencyjne i dezaktywacyjne organów państwa nie przynoszą dostatecznych rezultatów, co potwierdza wzrost liczby piramid w Polsce w ostatnich latach. Oszczędności życia tracą zarówno gospodynie domowe jak i profesorowie wyższych uczelni.

W niniejszym artykule posłużono się następującą definicją: „piramida finansowa jest to działalność przedsiębiorstwa, polegająca na przyjmowaniu środków finansowych, w celu inwestowania z wysoką stopą zwrotu (cel deklarowany); cel ten jednak nie jest realizowany w ogóle lub w dostatecznym stopniu; co powoduje spiralę strat. W okresie funkcjonowania

piramidy finansowej wypłaty expirującego kapitału i odsetek dokonywane są z bieżących wpłat nowych klientów (inwestorów)”. [Masiukiewicz 2018]

Teza artykułu jest następująca: polska lekcja Amber Gold została wykorzystana w niewielkim zakresie; potrzebne jest wprowadzenie prawno-ekonomicznego modelu odstraszenia zarówno dla organizatorów jak i klientów piramid.

W opracowaniu wykorzystano metody analizy literatury, analizy prawnej, studia przypadków oraz przytoczono dwa badania własne (panel delficki). Zaprezentowane studia przypadków pokazują nietypowe modele biznesu zastosowane w piramidach.

1. Rozwój piramid finansowych w Polsce

Nie byłoby podaży instrumentów finansowych w ramach piramid bez stałego pojawiania się popytu (preferowanie dochodu pasywnego); stąd potrzebny jest model dezaktywacji po obu stronach transakcji. [Akerlof, Shiller 2017, Cialdini 2007, Koppel 2012]

Poza tradycyjnym schematem Ponzi, nowe instrumenty finansowe stosowane w ramach piramid obejmują: pełnomocnictwo do lokowania środków, emisję papierów wartościowych, sprzedaż pseudo-krypto walut, prowadzenie składu celnego (np. złota), system wzajemnych darowizn poprzez firmę prowadzącą piramidę, wykup stron reklamowych www i inne.

FBI wskazało na nowe typy piramid w USA. Podobnie jak w programach Ponzi, środki zebrane od nowych klientów schematów piramid są wypłacane wcześniejszym klientom, a klienci są nakłaniani do rekrutowania kolejnych za prowizje. Takie piramidy (zwane również „oszustwami franczyzowymi” lub „łańcuchami referencyjnymi”) to oszustwa marketingowe i inwestycyjne, w ramach których dana osoba pozyskuje dystrybutorów lub franczyzobiorców w celu wprowadzenia na rynek określonego produktu. Rzeczywisty zysk jest osiągnięty nie przez sprzedaż produktu, ale przez sprzedaż kontaktów do nowych osób-dystrybutorów. Zazwyczaj nowi uczestnicy mogą odzyskać swoje pierwotne inwestycje, zachęcając dwóch lub więcej potencjalnych klientów do dokonania tej samej inwestycji. Nacisk na sprzedaż franczyzy zamiast

produktu ostatecznie prowadzi do punktu, w którym podaż potencjalnych inwestorów wyczerpuje się, a piramida upada. [*Pyramid Schemes*, 2020]

Trudności w identyfikowaniu i kontroli piramid przez organy ścigania związane są z faktem ich rejestracji niekiedy poza granicami kraju. W Polsce piramidy pochodziły m. in. z Cypru, Dubaju, Hong Kongu, Nowej Zelandii, Republiki Zielonego Przylądka, USA i innych krajów. [Masiukiewicz 2018]

Tabl. 1. Liczba firm zamieszczonych na Liście ostrzeżeń publicznych KNF

Lp.	Zakres postępowania	2016	2017	2018	2020 I kw.	Dynamika w %
1	Postępowanie w sprawie o czyn z art. 171 ust. 1 ustawy Prawo bankowe	62	75	81	85	137,1
2	Postępowanie w sprawie o czyn z art. 178 ustawy o obrocie instrumentami finansowymi	50	78	97	162	324,0

Źródło: opracowanie na podst. *Sprawozdanie z działalności Komisji Nadzoru Finansowego w 2016, 2017, 2018 roku* oraz Lista Ostrzeżeń Publicznych KNF z 23.03.20r.

Nie ma metody identyfikacji piramidy we wczesnym etapie jej rozwoju; dopiero na podstawie skarg klientów urzędy państwowe wszczynają procedury prawne. Pewną miarą skali zjawiska i tendencji rozwojowych jest liczba firm zamieszczanych na liście ostrzeżeń publicznych KNF (tabl. 1). Własną listę ostrzeżeń prowadzi też UOKiK.

Właściciele i organizatorzy piramid finansowych sięgają po skuteczne środki marketingu by uwiarygodnić działalność. Klasycznym przykładem była sprzedaż certyfikatów W Investments przez Alior Bank (zob. ppkt. 3.1.).

Piramidy finansowe, by funkcjonować możliwie najdłużej, muszą prowadzić różne działania pozorne, by sprawiać wrażenie legalnie prowadzonych, skutecznych przedsięwzięć biznesowych. Takie struktury uwiarygadniają się w oczach klientów między innymi poprzez: [Masiukiewicz 2015: 59]

- zamieszczanie w folderach i na stronach www wypowiedzi klientów, którzy zrealizowali wysokie zyski,

- zakładanie fundacji lub stowarzyszeń albo przekazywanie im środków na działalność dobroczynną,
- dofinansowanie wydarzeń naukowych i kulturalnych,
- współpracę z renomowanymi markami i podmiotami nadzorowanymi (np. znane banki) i budowanie narracji marketingowej z użyciem tego faktu,
- uzyskanie oszukańczych certyfikatów jakości,
- posiadanie profesjonalnej strony internetowej,
- posiadanie biura w prestiżowej lokalizacji,
- ferowanie członkostwa w prestiżowych klubach rekreacyjnych,
- powoływanie do rady nadzorczej firmy prestiżowych osób (np. profesorów).

2. Ważniejsze luki regulacji

Organy ścigania wykorzystują dla dezaktywacji piramid - ustawy bankowe, ustawy o rynku kapitałowym oraz kodeks karny. Istniejące regulacje są obecnie oceniane jako niewystarczające. [*Walka z piramidami...* 2019, *KNF ma pomysł...* 2019, *Kolejne piramidy finansowe...* 2020] Główne luki regulacji przedstawiono poniżej.

- 1) Nadal nie ma w polskim prawie karnym definicji piramidy finansowej - wzorem na przykład Hiszpanii, Niemiec, Rosji i innych krajów. Komisja Nadzoru Finansowego zaproponowała zmiany w kodeksie karnym oraz w ustawie o nadzorze nad rynkiem finansowym. [*KNF ma pomysł...* 2019] Mają one zapewnić skuteczniejsze przeciwdziałanie działalności firm opierających swój model biznesowy na piramidzie finansowej, a także wzmocnić ochronę konsumentów. Projekt przewiduje wprowadzenie do kodeksu karnego przepisu określającego znamiona szczególnego typu przestępstwa oszustwa. Chodzi o „oszustwo finansowe obejmujące zakresem penalizacji zachowania oparte na wykorzystaniu w organizowanym przedsięwzięciu lub w prowadzonej działalności modelu piramidy finansowej”. Taka regulacja pozwoliłaby na większy poziom ochrony uczestników rynku.
- 2) Urzędом trudno zwalczać podmioty, które są zarejestrowane poza jurysdykcją unijną. Działalność tego typu podmiotów na rynku finansowym winna być dopuszczana przez KNF.

- 3) Brak wyraźnych regulacji umożliwiających szybkie zamykanie działalności piramid – w celu niedopuszczenia do wyprowadzania środków deponentów; oczywiście pod kontrolą sądów. Niestety prokuratury niekiedy też czekają z podjęciem działań na wnioski poszkodowanych, a powinni to robić z urzędu, na wniosek KNF itp. Projekt regulacji ministerstwa sprawiedliwości z 2018 r. zakładał silne zaostrenie przepisów w obszarze możliwości karania firm za przestępstwa gospodarcze. Projekt nowej „ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary i zmianie niektórych ustaw” został przyjęty przez Komitet Stały Rady Ministrów. Zdaniem ministerstwa zaostrenie przepisów jest konieczne, gdyż na podstawie obecnych przeprowadza się niewiele spraw rocznie, a nakładane kary są niskie. M. in. zaproponowano, aby firmę można było stawiać przed sądem zanim zostanie skazany jej pracownik. [*Prokuratorzy i sędziowie będą...* 2019] Prokurator w trakcie postępowania będzie mógł ustanowić zarząd przymusowy przedsiębiorstwa, orzec zakaz jego łączenia i przekształcania, zakaz ubiegania się o środki publiczne czy wstrzymanie wypłat dotacji i subwencji, zakaz zawierania umów określonego rodzaju, prowadzenia określonej działalności a także obciążania lub zbywania majątku bez zgody sądu oraz zawiesić całą działalność.
- 4) Ustawa o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym stwierdza niestety dość ogólnie, że praktyka rynkowa stosowana przez przedsiębiorców wobec konsumentów jest nieuczciwa, jeżeli jest sprzeczna z dobrymi obyczajami i w istotny sposób zniekształca lub może zniekształcić zachowanie rynkowe przeciętnego konsumenta przed zawarciem umowy dotyczącej produktu, w trakcie jej zawierania lub po jej zawarciu. [Ustawa z dn. 23 sierpnia 2007 r.] Regulacja ta powinna być doprecyzowana.
- 5) Wyroki sądowe są zbyt łagodne. Istnieje potrzeba zaostrenia penalizacji przestępstw związanych z prowadzeniem piramid finansowych, w tym ich nieuczciwej reklamy oraz upublicznianie nazwisk właścicieli, menedżerów i nałożonych kar. W ww. projekcie ministerstwa sprawiedliwości przewidziano podwyższenie kar dla firm - od 30 tys. zł do 30 mln zł. [*Prokuratorzy i sędziowie...* 2019] Bardziej skuteczne i uzasadnione byłyby jednak wysokie kary dla menedżerów i właścicieli. W przestępstwa gospodarcze wymierzona jest ustawa o tzw. konfiskacie rozszerzonej, pozwalająca zająć na rzecz skarbu państwa bądź

poszkodowanych nawet prywatny majątek winowajcy. [*Kiedy prokurator wkracza...*2019]
Regulacja ta winna być szeroko stosowana przez sądy.

- 6) Sądy zbyt rzadko stosują zakazy prowadzenia działalności gospodarczej i pełnienia funkcji kierowniczych wobec osób skazanych za działalność piramid; stan ten powinien ulec zmianie.

3. Nowe oferty

3.1 Oferta piramidy w Alior Bank

Prokuratura Regionalna w Łodzi prowadzi śledztwo dotyczące m. in. nieprawidłowości przy oferowaniu klientom sektora bankowości prywatnej banku i biura maklerskiego, certyfikatów zamkniętych funduszy inwestycyjnych przez W Investments S.A. Zorganizowana grupa przestępcza działała w latach 2012-2017. [*Dlaczego Alior Bank ...* 2019]

W 2019r. Centralne Biuro Antykorupcyjne zatrzymało 11 osób, które zarządzały czterema funduszami inwestycyjnymi zamkniętymi W Investments. Prokuratura zarzuca im wyłudzenie od 2 tys. klientów około 600 mln zł. oraz pranie pieniędzy. CBA zatrzymało także 12 pracowników oddziału Alior Banku, którzy wprowadzali w błąd klientów oferując im certyfikaty uczestnictwa w funduszach inwestycyjnych. [*Dlaczego Alior Bank ...* 2019]

Jak to się stało, że inwestycje w fundusze W Investments, które okazało się piramidą finansową, oferował bank o państwowej własności, Alior Bank?

W toku śledztwa ustalono, że pracownicy banku, którzy sprzedawali certyfikaty zamkniętych funduszy inwestycyjnych wprowadzali klientów w błąd. Zapewniali o bezpieczeństwie ulokowanych środków i gwarantowali pewny zysk rzędu 10-16 proc., przekraczający znacznie wysokość oprocentowania w lokatach bankowych. Klienci byli także informowani, że mogą wystąpić z funduszu z bezwarunkową wypłatą zainwestowanych pieniędzy. Bank otrzymywał wysokie prowizje za sprzedaż certyfikatów; a ta metoda dystrybucji była bardzo skuteczna.

To niewątpliwie pierwsza klasyczna piramida finansowa, posługująca się znanym bankiem do sprzedaży instrumentów finansowych. Udział banku należy uznać za złamanie zasad zaufania publicznego do bankowości i zasad etyki bankowej.

3.2 Obsługa piramidy w BOŚ

Z udziałem estońskiego operatora płatności i Banku Ochrony Środowiska można było kupować kryptowaluty.

Komisja Nadzoru Finansowego uważa, że model biznesowy giełd kryptowalut niesie ryzyka związane z praniem brudnych pieniędzy i finansowaniem terroryzmu. Zwróciła na to uwagę bankom, a te masowo wypowiedziały takim giełdom umowy o prowadzenie rachunków. Rynek nie znosi jednak próżni i powstał nowy model - bank ma umowę z instytucją zajmującą się płatnościami. Taka instytucja ma zgodę np. KNF na funkcjonowanie i realizuje płatności dla giełdy kryptowalut. Bank formalnie nie ma więc z tym biznesem nic wspólnego. [*BOŚ Bank...* 2019] Wg. KNF, brak ustalenia źródła pochodzenia wartości majątkowych poprzez wskazanie, że pochodzą one z przelewu bankowego, miningu (tzw. wykopu kryptowalut), zakupu kryptowaluty na giełdzie, działalności inwestycyjnej klienta na giełdzie papierów wartościowych i in. - zawsze obciąża instytucję prowadzącą rachunek. Nie tylko w odniesieniu do potencjalnych sankcji administracyjnych, ale również innych ryzyk, które mogą się zmaterializować. [Kurek 2018]

Jednym z tych, które pośrednio współpracowali z branżą kryptowalutową, był państwowy BOŚ Bank. Giełda CoinDeal (założona przez Polaków) prowadziła tamże rachunki złotowe poprzez zarejestrowanego w Estonii operatora płatności RMCMS. Bank zasłaniał się tajemnicą bankową w kwestii pytania o współpracę i zapewniał, że kładzie szczególny nacisk na realizację wymogów wynikających z ustawy o praniu pieniędzy i przeciwdziałaniu terroryzmowi. [*BOŚ Bank ...* 2019] Niedawno BOŚ wypowiedział umowę innemu operatorowi płatności, firmie Igoria Trade. Obsługiwała ona płatności jednej z większych giełd kryptowalut BitBay, która przeniosła się na Malte. Igoria prowadziła też płatności dla giełdy BitMarket, która niedawno upadła (inwestorzy ponieśli straty wynoszące ok. 150 mln zł.). Bankiem, który prowadził przez pośrednika rachunki, był inny podmiot. RMCMS twierdził, że współpracuje z BOŚ przy

prowadzeniu własnych rachunków, a nie giełd kryptowalut; spółka zajmowała się sprzedażą voucherów doładujących konta w serwisach internetowych i społecznościowych, a także doładowań telefonów komórkowych. Za vouchery zakupione w tej firmie można było doładować konto w wielu serwisach internetowych, a serwis CoinDeal (kryptowaluty) był jedną z kilkudziesięciu dostępnych usług. [Informacja RMCMS, za: *BOŚ Bank ...* 2019] W przypadku tej giełdy zakup vouchera mógł służyć maskowaniu przelewu. Zwykle, kiedy kupuje się voucher, klient dostaje kod albo coś, co można w określonym momencie w przyszłości zrealizować. Następnie robi się przelew do banku, wpisuje w tytule „voucher” i numer klienta. Pojęcie „voucher” ma sygnalizować, że jest to płatność za produkt voucherowy; jeżeli np. klient płaci za Sodexo, otrzymuje voucher, który ma dostępny regulamin, wiadomo, kiedy i gdzie można go zamienić na aktywo lub usługę. W przypadku serwisu CoinDeal klient nic nie dostawał, a środki były zapisywane na jego konto. [*BOŚ Bank... 2019*]

CoinDeal była giełdą kryptowalut, nagłośnioną w mediach, gdy do obrotu dopuściła cyfrową walutę futurocoin (nie wszędzie można ją kupić). Futurocoina stworzyła firma FutureNet, a wg. UOKiK może to być piramida finansowa - prowadzone jest pod tym kątem postępowanie. Śledztwo toczy się też w Prokuraturze Okręgowej we Wrocławiu i dotyczy działalności w ramach tzw. piramidy finansowej podmiotu gospodarczego FutureNet oraz osób i firm z nim powiązanych. Jego działalność polegała na wykupie uczestnictwa w programie mającym na celu uzyskiwanie „premi” od liczby oglądanych w Internecie reklam, a zyski uczestników zależeć miały m.in. od pozyskiwania nowych uczestników programu oraz wykupowanego przez nich uczestnictwa w programie oraz oglądania przez uczestników reklam.

3.3 DasCoin - nieistniejąca kryptowaluta

Na polskim rynku pojawiła się w 2017 roku piramida finansowa, która inkasowała od klientów środki w zamian za obietnicę szybkiego zysku na obrocie kryptowalutą DasCoin. Tzw. naganiacze do systemu DasCoin obiecywali wysokie zyski z zakupu licencji na wytworzenie nowej waluty; za przykład pokazując Bitcoina. [Kurek 2018]

Firmy Netleaders oraz CL Singapore w Singapurze (właścicielem jest firma Shell Ltd z Dubaju) reklamowały inwestycję, która polegała na zakupie licencji na wytwarzanie **DasCoin**.

Namawiano klientów, którzy zainwestowali w DasCoin, aby pozyskiwali innych (za prowizję). **Kryptowaluta DasCoin jednak nie istniała**, organizatorzy obiecali rozpoczęcie jej emisji (tzw. wydobywania). Tysiące polskich inwestorów straciło miliony złotych kapitału na tej inwestycji. [Słowik, Styczyński 2019]

DasCoin to jedna z dużych piramid finansowych działających w Polsce, co do której ostrzeżenia pojawiły się w mediach już w 2017r., a KNF uznała, iż może to być nieuczciwa praktyka rynkowa typu piramida. Jak każda kryptowaluta, aby być cokolwiek warta, musi być wymienna: albo na pieniądze, albo na towary; natomiast DasCoin nie można było wymienić na nic. Do właścicieli tej piramidy trafiło ok. 100 mln zł., a szanse na odzyskanie kapitałów są znikome. [Słowik, Styczyński 2018]

W wielu państwach organy nadzoru finansowego lub ochrony konsumentów zapowiedziały twórcom DasCoina, iż nie radzą im rozpoczynać na ich terytoriach swego przedsięwzięcia i promować go, grożąc procesami karnymi i tak poradzano sobie z problemem. A w Polsce problem wciąż umykał urzędnikom. UOKiK postępowanie w tej sprawie wszczął w grudniu 2017 r. i trwa też postępowanie prokuratorskie. [Słowik, Styczyński 2019] Postępowania prokuratorskie w sprawie firmy DasCoin są dwa; jedno prowadzi prokuratura okręgowa w Warszawie, drugie – okręgowa we Wrocławiu. [Słowik, Styczyński 2018] Twórcy oszukańczego systemu pozostają bezkarni; między innymi ze względu na wolne i nieskoordynowane działania prokuratury. „Organy państwa zareagowały, gdy tysiące Polaków straciło pieniądze.” [Słowik, Styczyński 2019]

Reasumując, prawo i nadzór zawsze działają wolniej niż rynek; to zrozumiałe, ale czy nie zbyt wolno? Mamy coraz więcej procedur, teoretycznie mających chronić klientów, za to w praktyce pojawia się wiele pozornych działań.

3.4 Pakiety Quantum International - nowa forma wyludzenia środków

Luxinvest sp. zoo oraz Quantum sp. zoo (obie spółki z Nowego Sącza) oraz Quantum International EN LLC w Stanach Zjednoczonych – to kolejne firmy, które stworzyły system promocyjny typu piramida. Jak ustalił UOKiK, obiecywały one korzyści za to, że potencjalny

klient namówi inne osoby do kupna tzw. pakietów. Prezes Urzędu postawił zarzuty tym firmom dotyczące promowania i prowadzenia systemów typu piramida. [*Kolejne piramidy...* 2020]

Firmy te podkreślały w reklamach, że pomagają dochodzić odszkodowań w imieniu konsumentów lub sprzedają usługi szkoleniowe. Organizowały również ogólnopolskie konferencje, na których przedstawiały warunki współpracy. Z ustaleń UOKiK wynikało jednak, że podstawową działalnością tych spółek była sprzedaż pakietów i werbowanie nowych osób, a reklamowanie usług odszkodowawczych lub szkoleniowych mogło mieć na celu uwiarygodnienie ich w oczach klientów.

Quantum International EN LLC obiecywał zyski pod dwoma warunkami. Pierwszym było zakupienie pakietu - pakiet VIP kosztował 14,3 tys. zł, biznes – 5390 zł, mini – 2690 zł. Drugi warunek to pozyskanie innych klientów do zakupu tych pakietów. Zdaniem UOKiK, taki sposób działania mógł wskazywać, iż jest to piramida.

Nie tylko zakładanie i prowadzenie piramid jest nieuczciwą praktyką rynkową; zalicza się tu również ich propagowanie, poprzez reklamę, blogi czy pozytywne opinie w Internecie. [Ustawa z dnia 28 października 2002 r. oraz Ustawa z dn. 23 sierpnia 2007 r.] Celem takich opinii może być skłonienie klienta do ulokowania środków w piramidzie finansowej.

4. Piramidy finansowe w świetle badania Delphi

4.1 Założenia metodyczne

Metoda Delphi odwołuje się do opinii ekspertów, którzy pracują niezależnie. Metoda ta stosowana bywa do przewidywania przyszłości oraz podejmowania decyzji w warunkach ryzyka i niepewności. Termin ekspert jest różnie definiowany w literaturze; dla potrzeb panelu delfickiego należałoby go rozumieć w sensie najszerszym, tj. może obejmować ekonomistów i prawników w sferze rynku, ale także socjologów czy politologów. [Antoszkiewicz 1990: 213]

Czynniki ograniczające w tej metodzie, to wybór właściwych kryteriów doboru ekspertów, uzyskanie zadowalającej liczby ankiet oraz niezależność i obiektywność ocen formułowanych

przez ekspertów. Trafności doboru pytań ankietowych i adekwatności sformułowań służyć ma przeprowadzenie ankiety próbnej (weryfikacyjnej) wśród wybranych ekspertów.

Pytania ankietowe opisanej poniżej metody, miały charakter zamknięty, ale z rubryką „inne”; gdzie respondenci mogli swobodnie się wypowiedzieć. W ankiecie badawczej były poszukiwane odpowiedzi na następujące problemy związane z funkcjonowaniem piramid finansowych: [Masiukiewicz 2016]

- ryzyko i konsekwencje społeczne,
- ocena regulacji prawnych,
- ocena funkcjonowania organów państwa,
- kierunki zmian instytucjonalnych, w tym metody nadzoru.

Tabl. 2. Struktura respondentów i wskaźnik zwrotności w badaniu delfickim

Lp.	Wyszczególnienie	Liczba		Struktura w %	
		2014	2019	2014	2019
1	Ankiety rozesłane	100	121	100,0	100,0
2	Ankiety wypełnione przez respondentów	82	79	82,0	65,3
	- w tym wypełnione przez pracowników naukowych				
	- w tym wypełnione przez przedstawicieli praktyki (ryнку finansowego)	38	42	46,3	53,2
		44	37	53,7	46,8

Źródło: opracowanie własne

Do badania w 2014 r. zaproszono 100 ekspertów rynku finansowego z krajowych ośrodków naukowych i z praktyki bankowej, a w 2019 r. rozesłano ankiety do 121 ekspertów. Dobór próby był celowy; według kryterium zajmowania się w okresie pracy naukowej lub zawodowej

problematyką zarządzania instytucjami finansowymi i przedsiębiorstwami oraz łączenia pracy w praktyce gospodarczej z pracą w nauce. Strukturę respondentów i wskaźnik zwrotności prezentuje tabl. 2.

4.2 Analiza komparatywna badań

Na pytanie czy piramidy stanowią zagrożenie dla systemu bezpieczeństwa finansowego kraju, prawie 82% respondentów w 2014 roku oraz 85% w 2019 roku odpowiedziało twierdząco (tab. 3). Na poziom edukacji finansowej i informacji jako niewystarczający wskazało odpowiednio 98% i 92 % badanych, a na niewystarczający zakres regulacji wskazało 61% respondentów w 2014 r. i prawie 57% w 2019 r. (tab. 3).

Tabl. 3. Ocena uwarunkowań piramid finansowych

Lp.	Ocena podstawowych uwarunkowań. W 2014r. N= 82. W 2019r. N= 79	Odpowiedzi w %	
		2014	2019
1	Czy piramidy finansowe prowadzone przez prywatne firmy przyjmujące lokaty (w tym lokaty inwestycyjne) od klientów detalicznych i korporacyjnych stanowią zagrożenie dla systemu bezpieczeństwa finansowego kraju? (1 odpowiedź)		
	a/ Tak	81,7	84,8
	b/ Nie	15,9	13,9
	c/ nie wiem/nie mam zdania	2,4	1,3
2	Czy zakres regulacji dotyczących przyjmowania lokat przez firmy prowadzące piramidy finansowe jest: (1 odpowiedź)		
	a/ wystarczający i egzekwowany	1,2	3,4
	b/ wystarczający i nie egzekwowany	28,1	32,9
	c/ niewystarczający	61,0	56,9

Lp.	Ocena podstawowych uwarunkowań. W 2014r. N= 82. W 2019r. N= 79	Odpowiedzi w %	
		2014	2019
3	d/ nie wiem/nie mam zdania	9,7	6,3
	Czy poziom edukacji i informacji dla społeczeństwa nt. piramid finansowych jest: (proszę zaznaczyć 1 odpowiedź)		
	a/ wystarczający	2,4	3,4
	b/ niewystarczający	97,6	92,4
	c/ nie wiem/nie mam zdania	0,0	3,4

Źródło: opracowanie własne

Sukcesów właścicieli przedsiębiorstw prowadzących piramidy finansowe co do pozyskiwania klientów należy upatrywać, obok luk w regulacjach, także w skuteczności marketingu i heurystykach inwestorów (tab. 4). Respondenci jako pierwszoplanowy czynnik kreacji popytu uznali znacznie wyższe niż w bankach i funduszach inwestycyjnych stopy zwrotu (87% odpowiedzi w 2014 r. i 77% w 2019 r.). Na asymetrię informacji wskazało odpowiednio 57% i 56% respondentów.

Tabl. 4. Czynniki popytu klientów detalicznych

Lp.	Jakie czynniki kreują popyt klientów detalicznych na lokaty w prywatnych firmach prowadzących piramidy finansowe? (zaznaczenie max. 3 odpowiedzi) w 2014r. N = 82, w 2019r. N = 79	Odpowiedzi w %	
		2014	2019
a/	Znacznie wyższe niż w bankach i funduszach inwestycyjnych stopy zwrotu	86,6	77,2
b/	Brak dostępu do sieci detalicznej banków	2,4	7,6
c/	Posiadanie wolnych środków finansowych, ale z nieudokumentowanych źródeł	26,8	30,4
d/	Asymetria informacji (nieodpowiedzenie o ryzyku i regulacjach w tym obszarze)	57,3	55,7
e/	Nadmierna skłonność klientów do ryzyka	4,8	21,5
f/	Charyzma lub wcześniej zdobyty autorytet właściciela/menedżera zapewniające zaufanie klientów	8,5	13,9
g/	Skuteczny marketing firmy	46,3	39,2
h/	Zachowania stadne spowodowane przykładem/namową środowiska (np. rekomendacje rodziny, znajomych)	39,0	32,9
i/	Inne (proszę wymienić jakie)	2,4	2,6

Źródło: opracowanie własne

W świetle tego badania aż 52% respondentów uważało w 2014 r., że kontrola organów państwa nad zjawiskiem piramid finansowych w gospodarce jest niedostateczna, a 45% iż była słaba; nikt nie ocenił jej jako dobrej. Bardzo podobny był rozkład wypowiedzi w 2019 r. Postępowanie organów wymiaru sprawiedliwości wobec parabanków tworzących piramidy i łamiących prawo na poziomie niedostatecznym oceniło odpowiednio 59% i 47% badanych (tab. 5).

Tabl. 5. Nadzór państwa i działania organów sprawiedliwości

Lp.	Pytania dot. organów państwowych. W 2014 r. N = 82.W 2019r. N = 79	Odpowiedzi w %	
		2014	2019
1	Czy ogólnie kontrola organów państwa nad zjawiskiem piramid finansowych w gospodarce jest: (1 odpowiedź)		
	a/ dobra	1,2	1,3
	b/ słaba	45,1	43,0
	c/ niedostateczna	52,4	49,4
2	d/ nie wiem	1,2	5,1
	Czy postępowanie organów wymiaru sprawiedliwości wobec parabanków tworzących piramidy i łamiących prawo jest na poziomie: (1 odpowiedź)		
	a/ dobrym	0,0	1,3
	b/ słabym	40,0	46,8
3	c/ niedostatecznym	58,5	46,8
	d/ nie wiem	1,2	5,1
	Czy KNF należy wyposażyć w większe uprawnienia ustawowe wobec parabanków prowadzących piramidy finansowe: (1 odpowiedź)		
	a/ TAK	76,8	68,4
	b/ NIE	13,4	16,5
	c/ nie wiem/nie mam zdania	9,8	15,2
	Czy UOKiK należy wyposażyć w większe uprawnienia ustawowe wobec parabanków prowadzących piramidy finansowe: (1 odpowiedź)		
	a/ TAK	72,0	72,2
	b/ NIE	18,3	19,0
	c/ nie wiem/nie mam zdania	9,8	8,9

Źródło: opracowanie własne

Na pytanie czy KNF należy wyposażyć w większe uprawnienia ustawowe wobec parabanków prowadzących piramidy finansowe, „tak” odpowiedziało 77% w 2014 r., a w drugim badaniu było mniej wskazań (68%). Na pytanie czy UOKiK należy wyposażyć w większe uprawnienia ustawowe wobec parabanków prowadzących piramidy finansowe 72% odpowiedziało twierdząco - równo w obu badaniach (tab. 5).

Tabl. 6. Penalizacja przestępstw związanych z prowadzeniem piramid finansowych

Lp.	Czy penalizacja przestępstw związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej o charakterze piramid finansowych wymaga następujących regulacji ustawowych? (max. 3 odpowiedzi) 2014 r. N = 82, 2019r. N = 79	Odpowiedzi w %	
		2014	2019
a/	Zwiększenie kary pozbawienia wolności	35,4	39,2
b/	Zmniejszenie kary pozbawienia wolności	1,2	0,0
c/	Zwiększenie kar finansowych	62,2	69,6
d/	Zmniejszenie kar finansowych	1,2	0,0
e/	Zwiększenie okresu zakazu prowadzenia działalności gospodarczej	42,7	44,3
f/	Zmniejszenie okresu zakazu prowadzenia działalności gospodarczej	0,0	3,8
g/	Wprowadzenie większej odpowiedzialności finansowej osobistej top- menedżerów	68,3	73,4
h/	Inne (proszę podać jakie)	14,6	10,1
i/	Brak odpowiedzi	1,2	0,0

Źródło: opracowanie własne

Badani eksperci w większości opowiedzieli się też za zwiększeniem kar dla prowadzących piramidy finansowe oraz wprowadzeniem większej odpowiedzialności finansowej osobistej top-
menedżerów (tab. 6).

Reasumując, wyniki badania w 2019 roku były dość podobne do wyników z 2014 roku, co potwierdza tezę, iż niewiele zmieniono w systemach regulacji, identyfikacji oraz dezaktywacji piramid finansowych w Polsce.

5. Model odstraszenia - propozycje aplikacyjne

Tylko skuteczny model odstraszenia, zarówno właścicieli i menedżerów piramid finansowych, jak i ich klientów, może zapewnić ochronę społeczeństwu przed ciągle pojawiającymi się przedsięwzięciami o charakterze wyłudzeń, wykorzystującymi coraz bardziej zróżnicowane instrumenty finansowe piramid [Masiukiewicz 2018]. Model taki powinien opierać się na dwóch filarach, tj.

- regulacjach prawno-karnych,
- działaniach ostrzegawczych i edukacyjnych.

Działania odstrasżające wobec menedżerów i właścicieli powinny cechować się szybkością, skutecznością oraz efektywnością i wykorzystywać następujące instrumenty:

1. Szybkie zawieszanie działalności spełniającej przesłanki piramidy finansowej przez prokuratorów (pod nadzorem sądów) powinno skuteczniej chronić klientów przed utratą pozostałych jeszcze w takiej firmie kapitałów oraz potencjalnych nowych klientów przed inwestowaniem.
2. Dotkliwa penalizacja przestępstw prowadzenia piramidy finansowej. Surowe kary pozbawienia wolności i przepadku mienia winny być szeroko komentowane w mediach. W Polsce dotychczas kary były dość niskie, np. w porównaniu ze stosowanymi w USA i Rosji. B. Madoff, twórca największej piramidy na świecie, otrzymał 150 lat więzienia i przepadek mienia. [Arvedlund 2009]

Tabela nr 7 obrazuje przykłady kar wymierzonych w Polsce w ostatnich latach oraz długotrwałość postępowań prokuratorskich i sądowych.

Tabl. 7. Przykłady procesów i kar dla twórców piramid finansowych w Polsce

Lp.	Nazwa firmy - piramidy finansowej	Typ postępowania	Okres postępowania w latach	Kary sądowe dla właścicieli i zarządu
1	Interbrok Investment	Śledztwo i proces sądowy	(do 2012)	E. Drózd - 7,5 roku więzienia i 300 tys. zł grzywny, M. Sikorski i A. Księżny - po 3 lata więzienia i 100 tys. zł grzywny.
2	Warszawska Grupa Inwestycyjna	Śledztwo i proces sądowy	9 (do 2015 r.)	1 rok i 2 mies. pozbawienia wolności z zawieszeniem i grzywny 125-180 tys. zł.
3	Amber Gold	Śledztwo i proces sądowy	7 (do 2019 r.)	15 lat pozbawienia wolności dla Marcina P. i 12 lat dla Katarzyny P. Wyrok nieprawomocny.
4	Finroyal	Śledztwo i proces sądowy	7 (do 2019 r.)	10 lat pozbawienia wolności, grzywna 1 mln zł. i obowiązek naprawy szkód. Wyrok nieprawomocny.
5	Parabank inwestycyjny w Krakowie - Jarosław K.	Śledztwo i proces sądowy	3 (do 2019 r.)	7 lat pozbawienia wolności, 42 tys. zł grzywny, obowiązek naprawienia szkody klientom.
6	Horcus Investment Group	Śledztwo i proces sądowy w trakcie	2 (od 2018 r.)	Areszt dla 3 osób, 10 osób oskarżonych. Zagrożenie łączną karą do 20 lat pozbawienia wolności
7	W Investments	Śledztwo	2 (od 2018 r.)	Aresztowanych 11 osób z kierownictwa firmy i z banku.

Źródło: [Masiukiewicz 2018 oraz *Dlaczego Alior Bank ...*, 2019]

Na przykład w rozporządzeniu UE-MAR z 2014 r., zaimplementowanym w Polsce, karę maksymalną dla członków zarządu spółki giełdowej ustalono na 4,2 mln. zł. Wysokie kary niewątpliwie odstraszyłyby menedżerów piramid.

3. Stosowanie przez sądy zakazu prowadzenia działalności gospodarczej oraz pełnienia funkcji kierowniczych, co najmniej przez 20 lat dla właścicieli i menedżerów piramid finansowych.

4. Stygmatyzowanie w społeczeństwie dotyczyć powinno zarówno właścicieli jak i menedżerów piramid finansowych; nazwy firm, nazwiska menedżerów i wyroki winny być podawane do wiadomości publicznej oraz zamieszczane w publicznych rejestrach sądowych i biur informacji gospodarczej.

Działania wobec klientów obok działalności ostrzegawczej i edukacyjnej również powinny mieć charakter odstrasżający. Powinny one obejmować działania następujące:

1. Edukacja klientów instytucji finansowych jest w Polsce na bardzo słabym poziomie. Potrzebne jest nałożenie ustawowego obowiązku i ustanowienie wiodącej instytucji państwowej w tym zakresie; np. NBP lub Rzecznika Finansowego.
2. Lista ostrzeżeń publicznych, pomimo iż budzi kontrowersje, powinna być utrzymana i lepiej spopularyzowana w społeczeństwie. Publikowanie nazw firm winno być skorelowane z decyzjami prokuratorów dotyczącymi zawieszenia ich działalności w celu zapobieżenia transferowi środków.
3. Zwrot pobranych odsetek z tytułu lokat klientów w piramidę powinien być ustawowo uregulowany. Taki sposób działania przyjął sąd w USA w sprawie piramidy B. Madoffa. Amerykański syndyk upadłości zastosował zasadę „cash in, cash out” przy wypłatach dla poszkodowanych, tj. od zainwestowanego kapitału odliczano odsetki wcześniej wypłacone klientom w trakcie trwania piramidy (tabl. 8). [Masiukiewicz 2015: 75-86] Jest to głęboko uzasadnione etycznie, bowiem ci inwestorzy uzyskali kapitały odsetkowe de facto z nielegalnego źródła.

Tabl. 8. Poziom odsetek zmniejszających roszczenia inwestorów funduszu BLMIS Bernarda Madoffa

Wyszczególnienie	Kwota roszczeń	% wypłaconych wcześniej odsetek dla inwestorów	Kwota roszczeń po odliczeniu wypłaconych odsetek
Zainwestowane kapitały	65 mld USD	70%	19,5 mld USD

Źródło: opracowanie własne

4. Przeprowadzenie szerokiej kampanii informacyjnej w społeczeństwie, także na poziomie szkół średnich i wyższych. Jej sfinansowanie winna zapewnić wiodąca instytucja państwowa w zakresie edukacji ekonomicznej.

5. Identyfikowanie piramid metodą: „tropem klienta”; co wymaga pracy w terenie m.in. pracowników UOKiK (np. śledzenie ogłoszeń w internecie, ale także w galeriach handlowych czy na przystankach).

Likwidacja zjawiska piramid wymaga kompleksowego podejścia i koordynacji działań ze strony ministerstwa sprawiedliwości.

Podsumowanie

Rządy niektórych państw nie mogą uporać się z działalnością piramid finansowych; ciągle też pojawia się popyt na niezgodną z prawem ofertę lokat, depozytów, inwestycji kapitałowych i innych instrumentów. Bez popytu na produkty finansowe piramid nie byłoby podaży. Potrzeba osiągnięcia pasywnego dochodu i niska edukacja ekonomiczna wydają się być głównymi czynnikami popytu.

W Polsce liczba piramid rosła w ostatnich latach. Zwiększenia wymaga skuteczność organów państwa w obszarze identyfikacji i dezaktywacji piramid; ale także potrzebne są efektywne działania ograniczające popyt na tą ofertę, w tym edukacja ekonomiczna. Ważna jest także szybkość działania organów ścigania i sądów. Luki regulacji, wydłużające się śledztwa i procesy sądowe oraz niskie kary - nie odstraszą coraz to nowych założycieli i menedżerów piramid.

W świetle badań, uzasadnione jest wprowadzenie modelu odstraszania, opartego o dwa filary; tj. na regulacjach prawno-karnych oraz na działaniach ostrzegawczych i edukacyjnych - który zniechęcałby do tego rodzaju aktywności zarówno organizatorów jak i klientów. Potrzebna jest lepsza koordynacja działań w tym obszarze ze strony ministerstwa sprawiedliwości.

Bibliografia

1. *Afera Amber Gold krok po kroku. Przypominamy, jak do niej doszło i co do tej pory ustalono*, <https://tvn24bis.pl/z-kraju,74/amber-gold-kalendarium-wydarzen-co-ustalono-w-tej-sprawie,750620.html>, [dostęp: 04.01.2020]

2. Akerlof G. A., Shiller R. J. 2017, *Złocić frajera. Ekonomia manipulacji i oszustwa*, Wydawnictwo PTE, Warszawa
3. Antoszkiewicz J. 1990, *Metody heurystyczne*, PWE, Warszawa
4. Arvedlund E. 2009, *Madoff The Man Who Stole \$ 65 Billion*, Penguin Books, New York
5. *BOŚ Bank: kryptowaluty i piramida finansowa? UOKiK ma podejrzenia*, www.forsal.pl, [dostęp 30.09.2019]
6. Cialdini R. B. 2007, *Influence: The Psychology of Persuasion*, Harper-Collins, New York
7. *Dlaczego Alior Bank oferował inwestowanie w piramidę finansową?* www.forbes.pl, [dostęp 10.06.19]
8. Koppel R. 2012, *Inwestowanie a racjonalny umysł*, CeDeWu.pl Warszawa,
9. *Kiedy prokurator wkracza do firmy - przestępstwa gospodarcze*, <https://poradnikprzedsiębiorcy.pl/-kiedy-prokurator-wkracza-do-firmy-przestepstwa-gospodarcze>, [dostęp 13.05.19]
10. *KNF ma pomysł jak walczyć z piramidami finansowymi*, <https://www.prawo.pl/biznes/knf-...>, [dostęp 15.09.19]
11. *Kolejne piramidy finansowe. Prezes UOKiK stawia zarzuty*, www.uokik.gov.pl>aktualnosci..., [dostęp 16.03.20]
12. Kurek R., 2018, *Czy bitcoin to piramida finansowa?* *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, t. 19, z. 3, cz. II
13. Masiukiewicz P. 2014, *Piramidy finansowe a regulacje i nadzór*, *Zarządzanie i Finanse* nr 3/2/
14. Masiukiewicz P. 2015, *Piramidy finansowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
15. Masiukiewicz P. 2016, *Pyramids Scheme – Growth Global Problem*, *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, nr 8
16. Masiukiewicz P., 2018, *Piramidy finansowe - aspekty ekonomiczne i etyczne decyzji klientów*, *Kwartalnik Ethos*, KUL, nr 121
17. *Prokuratorzy i sędziowie będą przejmować prywatne firmy*, www.forbes.pl/prawo-i-podatki, [dostęp: 02.01.2019]
18. *Pyramid Schemes*, FBI, www.fbi.gov>scams-and-safety>common-scams-and..., [dostęp 15.04.20]

19. Słowik P. *Powrót piramid finansowych: Oszustom nie brakuje pomysłów*, www.gazetaprawna.pl, [dostęp 30.09.19]
20. Słowik P., Styczyński J. *Piramidy finansowe rosną z błogosławieństwem Skarbu Państwa*, www.fosal.pl, dostęp: 7.09.2018
21. Słowik P., Styczyński J. 2019, *Piramida upada, budowniczzy zarabiają*, Dziennik Gazeta Prawna, 27.09.
22. *Sprawozdanie z działalności Komisji Nadzoru Finansowego w 2016, 2017, 2018 r.*
23. Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe, Dz.U. 1997 nr 140 poz. 939
24. Ustawa z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Dz. U. 2002 Nr 197 poz. 1661
25. Ustawa z 23 sierpnia 2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, Dz.U. 2007 Nr 171 poz. 1206
26. *Walka z piramidami finansowymi będzie łatwiejsza*, Forbes, <https://www.forbes.pl/finanse/piramidy-finansowe-knf-zapowiada-zmiany-w-prawie/9hx3h0z>, [dostęp: 27.12.2019]

The Ponzi scheme versus customer protection

Abstract: Some governments may not be able to deal with the activities of the Ponzi scheme; they have been a permanent feature of domestic and international markets for years, and their owners, managers and customers count on winning fortunes from criminal activities. In Poland number of pyramid's scheme growth in the last time. Regulatory gaps, protracted investigations and lawsuits, and low penalties are not deterring new pyramid founders and managers. Applications of model of discourage which indisposing for Ponzi scheme as well managers as customers is needed.

Key words: customer protection, investment, model of discourage, Ponzi scheme, regulations.

Efektywność rynków matrymonialnych w Polsce XXI wieku

dr Adrianna Trzaskowska-Dmoch*

Instytut Organizacji Systemów Produkcyjnych, Wydział Mechaniczny Technologiczny,
Politechnika Warszawska
adrianna.dmoch@pw.edu.pl

prof. Jan Krzysztof Solarz**

Wyższa Szkoła Bankowa w Warszawie
Jan.Solarz@WSB.warszawa.pl

Streszczenie: Teologiczne poszukiwanie sensu życia odwołuje się do dzietności. Rządowa strategia demograficzna 2040 stawia sobie za cel zwiększenie dzietności teoretycznej z 1,42 na 2,1. Świadome rodzicielstwo jest również wartością dla obrońców praw reprodukcyjnych kobiet. W tych warunkach teologia ekonomiczna stawia pytanie o rolę rynków matrymonialnych w procesach demograficznych w Polsce.

Przez rynek matrymonialny będziemy rozumieć instytucje społeczne, nawyki i technologie informatyczne umożliwiające zawiązanie związku mającego na celu prokreację.

Celem badania jest prześledzenie roli rynków matrymonialnych w Polsce w kształtowaniu się dzietności w naszym kraju. Główna hipoteza badania mówi, że niesprawności rynku matrymonialnego stanowią istotny czynnik zmniejszający dzietność w Polsce w XXI wieku. Badania ankietowe przeprowadzone w kilku szkołach wyższych pokazują na ile brak solidnego partnera wyłonionego na akceptowanym rynku matrymonialnym stanowi w opinii badanych przeszkodę w świadomym rodzicielstwie.

Słowa kluczowe: zapłodnienie małżeńskie i pozamałżeńskie, niesprawności rynku małżeńskiego, efektywność rynku małżeńskiego.

*Doktor nauk ekonomicznych. Autor i współautor artykułów podejmujących tematykę zastosowania nowoczesnych technologii zdalnych w medycynie oraz opiece nad osobami starszymi, nowoczesnych metod edukacji finansowej seniorów z zastosowaniem praktycznych rozwiązań technologicznych. Ekspert w obszarze zarządzania zasobami ludzkimi. Członek PTE oddział w Łodzi oraz PSFiB.

**Profesor nauk ekonomicznych. Wychowanek Uniwersytetu Warszawskiego. Autor ponad dziesięciu monografii poświęconych zarządzaniu ryzykiem systemowym. Ekspert od finansów osobistych.

Wstęp

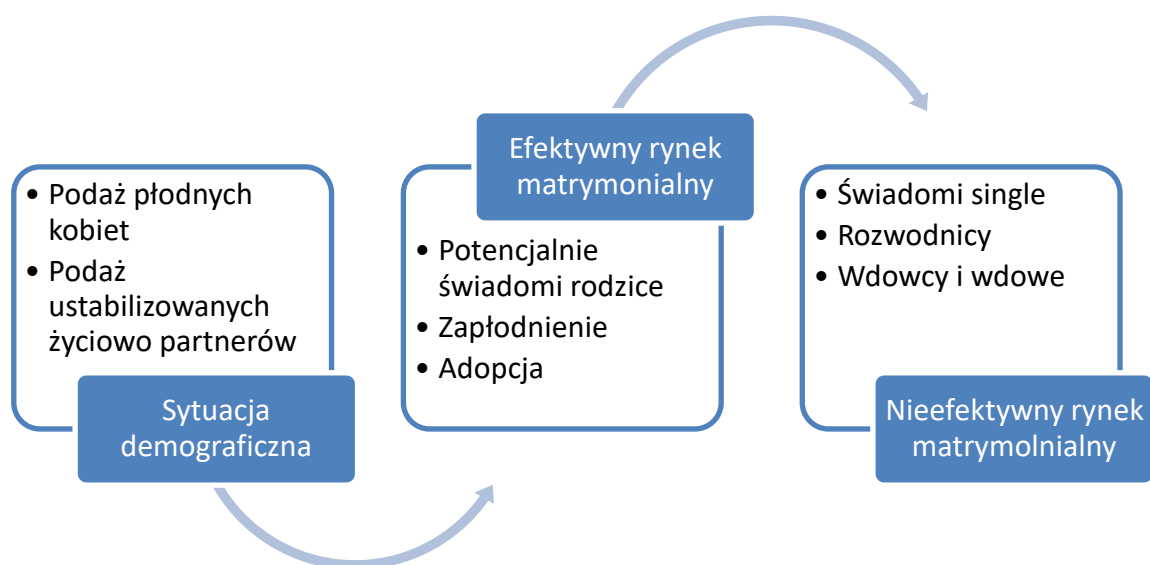
Wśród licznych wyjaśnień zapaści demograficznej w Japonii, uwagę badaczy przyciąga bardzo mały udział pozamałżeńskich urodzeń w tym kraju. Oznacza to, że małżeństwo ma monopol na zaspakajanie potrzeb reprodukcyjnych obywateli Japonii. Jeśli zatem Japonka w wieku reprodukcyjnym nie napotka na partnera do związku małżeńskiego, to jej plany reprodukcyjne nie zostaną zrealizowane. W roku 2019 w Polsce w miastach rodziło się 30% dzieci z związków pozamałżeńskich, na wsi co piąte nowonarodzone dziecko było owocem związku pozamałżeńskiego⁶¹.

Powstaje zatem pytanie na ile tego typu mechanizmy obowiązują w Polsce i na ile rynek matrymonialny w Polsce jest efektywny w realizowaniu planów reprodukcyjnych świadomych rodziców? *”Zmierzenie poziomu efektywności jest niemożliwe ze względu na zbyt złożoną interakcję między zachowaniami reprodukcyjnymi i ich uwarunkowaniami kulturowymi, ekonomicznymi i instytucjonalnymi”*⁶². Pogląd ten oznacza, że przeprowadzone badania jest jedynie pilotażem całościowej próby zmierzania efektywności rynków matrymonialnych w Polsce w XXI wieku.

Rysunek 1 przedstawia ramy poznawcze przeprowadzonej analizy efektywności rynku matrymonialnego w Polsce w XXI wieku.

⁶¹ *Rocznik demografii*, GUS, Warszawa 2020, tab. 0814.

⁶² *Ekonomia polityki rodzinnej. Wybrane zagadnienia*, red. Joanna Szczepaniak-Sienniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2021, s. 123.

Rys. 1. Efektywność rynku matrymonialnego w Polsce w XXI wieku.

Źródło: opracowanie własne

Punktem wyjścia naszej analizy jest statystyka zapłodnień. W Stanach Zjednoczonych obowiązkowe jest podanie daty zapłodnienia do baz danych medycznych. Dotyczy to miesiąca urodzin, daty ostatniej miesiączki, wiek matki, poziom wykształcenie, etniczną przynależność, miejsce zamieszkania. W ten sposób można ustalić, że zapłodnienia są bardzo dobrym wskaźnikiem wyprzedzającym koniunktury gospodarczej. Korzystając z tego rodzaju danych medycznych należy pamiętać, że coraz częściej Polki rodzą poza krajem. Według danych przytoczonych przez profesora Piotra Szukalskiego z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego udział tego rodzaju urodzin podwoił się w ciągu ostatnich dziesięciu lat z 6,1% do blisko 12%.

Rynek matrymonialny uważamy za efektywny o ile sprzyja deklarowanej i faktycznej zwiększeniu dzietności. Jeśli indywidualne plany dzietności są w pełni realizowane lub ulegają korekcie w górę, to uznajemy, że rynek matrymonialny jest efektywny, jeśli plany dzietności ulegają korekcie w dół to uznajemy rynek matrymonialny za nieefektywny.

„Spadające wskaźniki dzietności są nie tylko objawem upowszechniania się nowych rodzajów wartości, ale także tego, w jaki sposób młodzi ludzie na poziomie własnych biografii rozwiązują sprzeczności systemowe”⁶³. Nawet w sytuacji systemowej transformacji systemu wartości pokolenia wchodzącego w wiek rozrodczy w XXI wieku, pozostaje duży obszar jednostkowych decyzji rozrodczych.

Nasze badanie dotyczy interakcji w sferze werbalnych deklaracji między teologicznym postulatem mnożenia się ludzkości, a realiami życia społecznego, obecnie i w przeszłości. To pozwala na zidentyfikowanie bezpośrednio i pośrednio tych praktyk rynkowych, które wpływają na stopień realizacji planów reprodukcyjnych badanych studentów⁶⁴.

Studenci są kompetentnymi respondentami⁶⁵, związki małżeńskie zawiązują się obecnie głównie na podstawie poziomu formalnego wykształcenia. Przy czym dziewczęta są istotnie lepiej wykształcone od chłopców. Przy czym młode kobiety z wykształceniem wyższym deklarują częściej plany reprodukcyjne, chcą mieć dzieci⁶⁶. Łączne rozpatrywanie planów reprodukcyjnych i funkcjonowania rynków matrymonialnych daje wartość dodaną nie występującą we wcześniejszych badaniach⁶⁷.

Zapłodnienie

Świadome rodzicielstwo towarzyszy ludzkości od zarania dziejów. W Japonii od 13 wieku funkcjonowała świadoma i skuteczna kontrola ludności. Zasadniczy przełom w tej dziedzinie przyniósł wynalazek kondomu. Na początku XIX wieku kobiety rodziły ośmioro dzieci, w znacznie mierze wraz ze wzrostem dobrobytu materialnego. W XXI wieku dobra sytuacja

⁶³ Stępnik K., *Decyzje prokreacyjne młodych Polaków w zmieniającym się kontekście kulturowym*, Praca doktorska, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2018, s. 272.

⁶⁴ *The Routledge Handbook of Economic Theology*, Routledge, NY 2020.

⁶⁵ Skibiński A., *Uwarunkowanie postaw prokreacyjnych i matrymonialnych młodzieży akademickiej województwa śląskiego*, Studia Ekonomiczne Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 309/2017.

⁶⁶ *Postawy prokreacyjne kobiet*, Komunikat z badań 29/2013.

⁶⁷ Calvo P.A., Lindenlaub I., Reynoso A. *Marriage Market and Labor Market Sorting*, NBER Working Paper 28883/2021.

finansowa negatywnie wpływa na plany reprodukcyjne ludności. Od 10 do 20% populacji nigdy nie wyszła za mąż lub się ożeniła.

Na przestrzeni wieków obserwujemy przejście od kontroli monopolu na zawieranie małżeństwa do kontroli urodzin w małżeństwie. Liczba dzieci urodzonych w małżeństwie bezpośrednio zależy od kosztu ich doprowadzenia do dojrzałości. Jakość dzieci mierzy się ich zdrowiem i poziomem edukacji. Ograniczenie śmiertelności wśród noworodków i położnic, zasadniczo zmieniło dalszą przewidywaną długość życia. Luka między biologiczną gotowością do reprodukcji a społeczną dojrzałością do niej, zasadniczo się zwiększyła. Wiek zajścia w pierwszą ciążę wynosiła w 1970 r. 22,5 a w 2018 już 27,8 i nie pozostawia wiele miejsca na kolejne urodziny⁶⁸. Dla zagwarantowania reprodukcji rozszerzonej niezbędne jest urodzenie trzech dzieci w ciągu dekady. To jest oczywista presja czasu.

Dane o zapłodnieniu wyprzedzają dane statystyczne makroekonomiczne o kilka kwartałów przed recesją. Wbrew powszechnemu przekonaniu o emocjonalnej naturze tego typu zachowań są to decyzje skalkulowane i podejmowane racjonalnie⁶⁹.

„Zapłodnienie jest nieodwracalną, długookresową decyzją podejmowaną przez gospodarstwo domowe, wywołującą znaczące efekty dla rynku pracy, inwestycji w nieruchomości mieszkalne, oraz wzorce konsumpcji”⁷⁰”

Zróznicowanie płodności w porównaniach międzynarodowych i międzygeneracyjnych wyjaśniają cztery czynniki: długość pozostawania przez kobiety w stabilnym związku z mężczyzną (połowa dzieci przychodzi na świat w ciągu pierwszych 3 lat trwania małżeństwa rodziców), możliwość stosowania metod zapobiegania ciąży i ich skuteczność, możliwość przeprowadzenia zgodnie z prawem aborcji (w 1990 r. połowa urodzeń miała miejsce w ciągu 9

⁶⁸Guinnane T.W., *The Historical fertility transition: A guide for economists*, Economic Growth Center Discussion Paper Yale University 2010.

⁶⁹Buckles K., Hungerman D., Lugauer S. *Is Fertility a Leading indicator?* NBER Working Paper 24355/2021.

⁷⁰Dahl G., Lu R., Mullins W., *Partisan Fertility and Presidential Elections*, NBER Working Paper 29058/2021, s. 1.

miesiący od zawarcia małżeństwa, w 2005 r. spadła do 37%), oraz długość niepłodności poporodowej⁷¹

Jednym z elementów decyzji reprodukcyjnej jest zapewnienie trwałych źródeł finansowania nowego życia. Instytucja domniemania ojcostwa służy zagwarantowaniu bezpieczeństwa życia od poczęcia. Zakłada się bez żadnego dowodu przez prawne domniemanie, że dziecko urodzone w związku małżeńskim jest dzieckiem męża. Ta gwarancja obejmuje 300 dni od rozwiązania małżeństwa. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że od 10 do 15% dzieci nie pochodzi od małżonka. Instytucja domniemania ojcostwa to relikwyt czasów monopolu na reprodukcję dla związków sakramentalnych. Ocenia się, że jedynie w 10% procentach sytuacji kiedy biologicznym ojcem nie jest małżonek dochodzi do dowodu z badania genetycznego. Pobranie materiału genetycznego może nastąpić tylko za zgodą osoby, od której ma on zostać pobrany. W 84 sprawach na 134 badane domniemany ojciec oświadczył, że planuje uznanie ojcostwa, gdy będzie to prawnie dopuszczalne⁷².

Dzietność

Dzietność silnie i bezpośrednio wiąże się z funkcjonowaniem rodziny, jednej z najstarszych instytucji ludzkości. Rodzina jest miejscem w którym dochodzi do wymiany międzygeneracyjnych wzorców reprodukcji.

W ostatnich 60 latach udział osób, które nie były w związku małżeńskim w Polsce w wieku od 40 do 55 utrzymuje się na poziomie 10-12% populacji w tym wieku⁷³. Udział kobiet, które urodziły co najmniej jedno dziecko w wieku do 39 lat to 75,7%. Równocześnie 6% kobiet w wieku do 45 lat deklaruje, że nie ma dzieci bo nie ma partnera do tego projektu⁷⁴.

⁷¹ Duszczyk M., Fihel A., Kielkowska M., Kordasiewicz A., Radziwinowiczówna A., *Analiza kontekstualna i przyczynowa zmian rodziny i dzietności*, Studia i Materiały Ośrodka Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski Nr 2/2014.

⁷² Holewińska-Łapińska E., *Sprawy o zaprzeczenie ojcostwa*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2020.

⁷³ Bau N., Fernandez R., *The Family as a social institution*, NBER Working Paper 28918/2021, s. 12.

⁷⁴ *Strategia demograficzna 2040*, Pełnomocnik Rządu ds. Polityki Demograficznej, Warszawa 2021.

Centrum Badania Opinii Społecznej w 2019 r. reprezentatywnej próbie obywateli naszego kraju zadało pytanie dlaczego Pan (i) sady kobiety nie wychodzą za mąż, a mężczyźni się nie żenią?

51% kobiety, nie mogą znaleźć odpowiedniego partnera, (29% mężczyźni);

47% mężczyźni, wybierają życie bez zobowiązań (37% kobiety);

43% kobiety, obawiają się, że to im przeszkodzi w karierze zawodowej (14% mężczyźni);

41%kobiety, obawiają się nieudanego małżeństwa (31% mężczyźni);

33% mężczyźni, preferują życie w związku nieformalnym (26% kobiety);

26% mężczyźni, obawiają się obowiązków rodzicielskich, (3% kobiet);

25% kobiety, nie mają odpowiednich warunków mieszkaniowych (16% mężczyzn);

20% mężczyźni, obawiają się pogorszenia sytuacji finansowej (15% kobiet);

18% kobiet, nie chcą mieć dzieci (16 % mężczyzn);

10% mężczyźni, zawsze są tacy (4% kobiet)⁷⁵.

Brak dojrzałości rówieśników do przyjęcia na siebie obowiązków rodzinnych wynika z praktyki gniazdowania, pozostawiania do późnych lat 30 tych w domu rodzicielskim przez synów. Co czwarty obywatel Wielkiej Brytanii w wieku od 18 do 34 lat nie będąc studentem mieszka nadal z rodzicami. Jeśli uwzględnimy studentów to 42% badanej populacji w wieku 19-29 lat mieszka z rodzicami. Córki się wypycha z domu, aby zrobić karierę zawodową. Owe „wypychanie” dziewcząt z domu ma wielowiekową tradycję w Polsce. Małżeństwo w opinii badanych nie sprzyja karierze zawodowej kobiet. Mężczyźni mają zostać na miejscu, pilnować ojcowizny. Według badań Eurostatu odsetek gniazdowników wzrósł u nas z 36,4% w 2005 r. do 43,1% w

⁷⁵Boguszewski R. *Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej*, w *Współczesna polska rodzina*, CBOS komunikat z badań nr 42, Warszawa 2019, s. 68.

2019 r. Założenie własnej rodziny przestaje być warunkiem zdobycia społecznego uznania. Posiadanie dzieci jest wartością, która ostatnia wzrosła w dającej się przewidzieć przyszłości (11,2%). Najważniejszy jest rozwój osobisty (68,2%) oraz życie towarzyskie na portalach społecznościowych (63,6%)⁷⁶.

W ostatnich 20 latach (1997-2017) w Wielkiej Brytanii pierwsze mieszkanie pozyskiwano o 8 lat później (26-34 lata), małżeństwo zawierano trzy lata później (30-33 lata), dziecko rodziło się dwa lata później (30-32 lata)⁷⁷.

Porównując doświadczenia młodych Brytyjczyków i Polaków warto zwrócić uwagę, że tu i tam o 10 lat opóźnia się wiek, w którym młodzi przeprowadzają się do swojego pierwszego samodzielnego mieszkania⁷⁸. Z tej perspektywy fakt, że jedynie co czwarta panna nie chciała mieszkać z teściową jest zastanawiający. Najwyraźniej niedokończonych „górek” domków jest więcej niż na to wskazują oficjalne statystyki.

Mozaika poglądów uczestników rynków małżeńskich jest złożona i trudna do jednoznacznej interpretacji. Niezbędne jest zapytanie samych zainteresowanych, jak oni postrzegają sytuację ich wyboru.

Omówienie wyników badań

Badanie przeprowadzono w dniach 3-13 sierpnia 2021 roku na małej liczebnie próbie badawczej. Respondentami byli studenci dwóch warszawskich uczelni publicznych oraz dwóch uczelni niepublicznych. Ze względu na wrażliwy temat, dotyczący aspektów ekonomicznych rodziny, decyzji mieszkaniowych, rodzin wielopokoleniowych, parowania rynku, planów matrymonialnych oraz prokreacyjnych dobór miał charakter celowy. W pytaniu pierwszym zadano respondentom pytanie: Jak Pan/i rozumie rodzinę?

⁷⁶ Pyrgiel-Such M. *Człowiek w dobie cyfrowej transformacji. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019, s. 272.

⁷⁷ Gustafsson M. *Boom(erang) Time? An analysis of younger adults living with their parents*, Resolution Foundation, June 2021.

⁷⁸ Judge L., Leslie J. *Stakes and ladders. The costs and benefits of buying a first home over the generations*, Resolution Foundation June 2021.

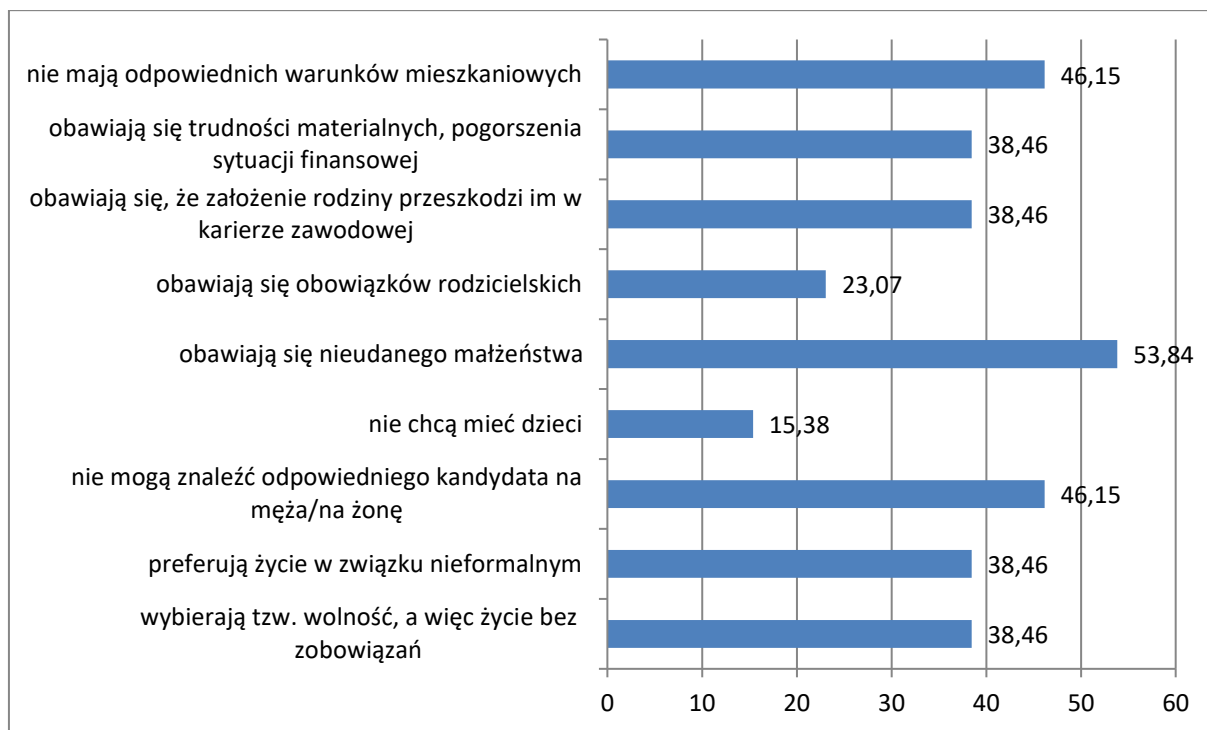
Tabela 1: Podział respondentów ze względu na ujęcie definicyjne rodziny

Typ odpowiedzi	w %
Rodzina to więź, poczucie bezpieczeństwa, są to osoby które tworzą pewną jednostkę w społeczeństwach	7,69
Dwoje rodziców i przynajmniej jedno dziecko / Ojciec matka i dzieci	15,38
Rodzina to grupa osób spokrewnionych ze sobą / Są to spokrewnione osoby / Rodzina to ludzie, którzy są ze sobą spokrewnieni	23,07
Rodzina to kompas, który prowadzi nas na właściwą drogę	7,69
To bliscy, których się kocha, niekoniecznie potrzebne są więzy krwi	7,69
Trwały związek spokrewnionych osób oparty na wzajemnej miłości i szacunku	7,69
Rodzina to grupa osób, których łączą silne więzi, wspólna kultura, różne historie	7,69
Osoby prowadzące wspólne gospodarstwo domowe, blisko żyte ze sobą i spokrewnione	7,69
Ludzie na których zależy ci bardziej niż na sobie	7,69
Poprzez rodzinę rozumiem osoby ze sobą spokrewnione i spowinowacane, jak również osoby bardzo bliskie, które w teorii jeszcze do rodziny nie należą, typu partner/naręczony	7,69

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań ankietowych

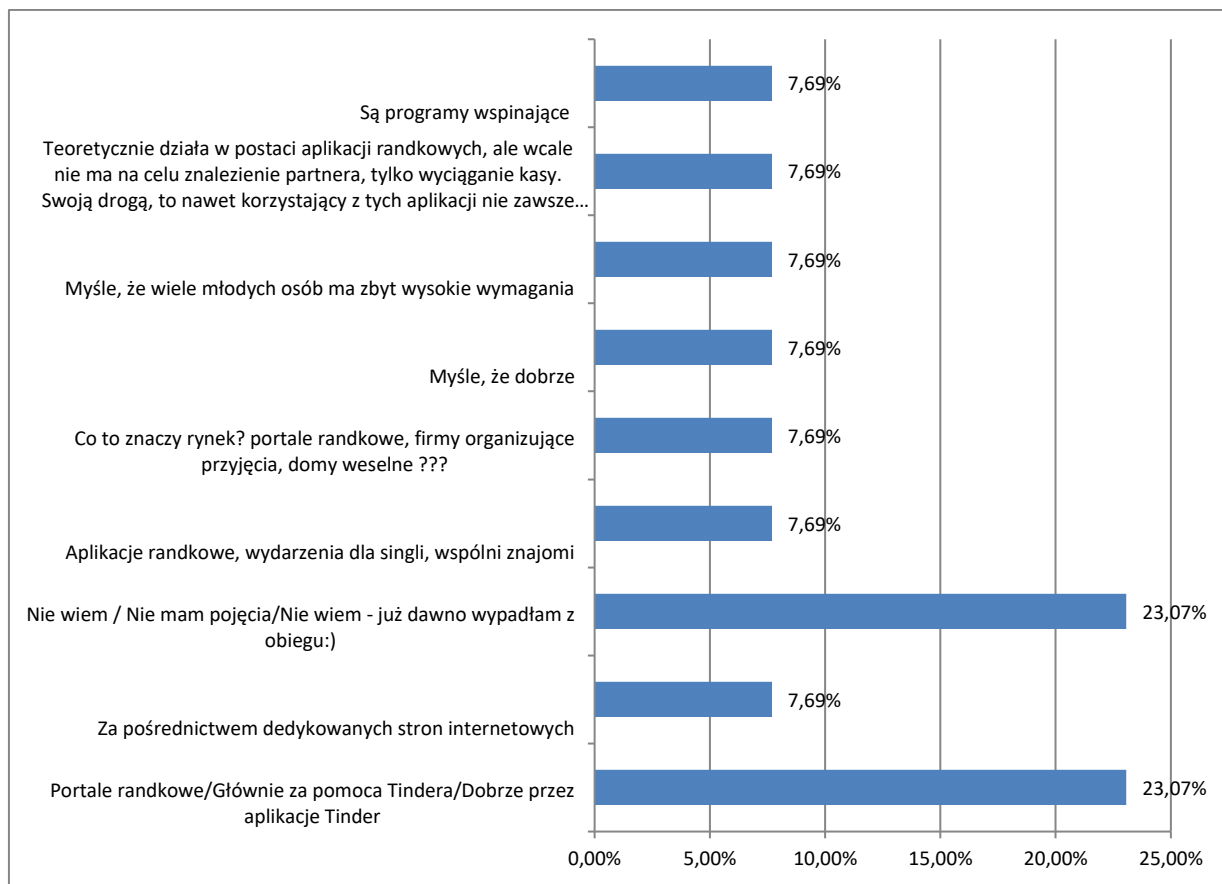
W analogii do odpowiedzi respondentów na pytanie 1 w pytaniu drugim konsekwentnie respondenci za najbliższą rodzinę w najwyższych udziałach procentowych uznają osoby spokrewnione o składzie rodziny czteroosobowym. Dla większości respondentów do najbliższej rodziny zaliczani są także dalsi członkowie rodziny. W kolejnym pytaniu zapytano respondentów

dłaczego Pana/i zdaniem rówieśnicy się nie żenią/nie wychodzą za mąż? Było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Wykres 1: Podział respondentów ze względu na opinię w odniesieniu do braku decyzji o ożenku/wyjsciu za mąż (w %)

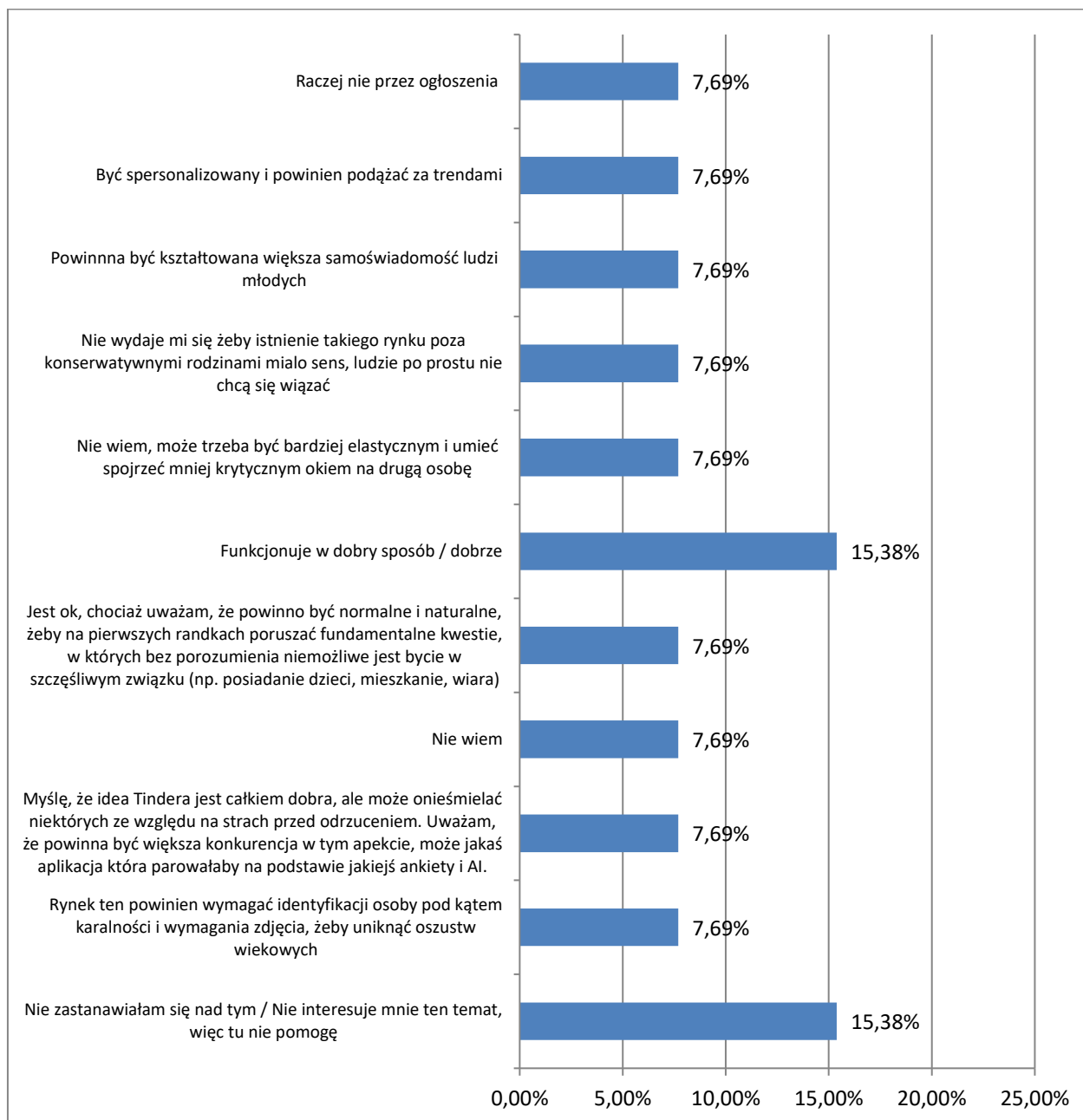
Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań ankietowych

Wykres 2: Podział respondentów ze względu na funkcjonowanie rynku matrymonialnego dla młodych

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań ankietowych

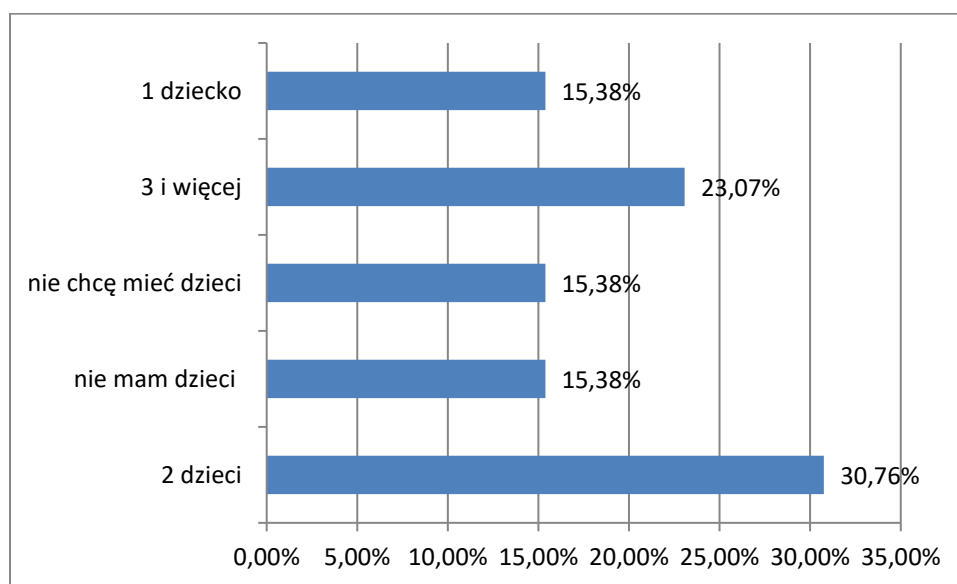
Około 46% badanych respondentów identyfikuje aktywne funkcjonowanie rynku matrymonialnego z wykorzystaniem aplikacji zdalnych randkowych takich jak *Tinder* wspomagających aktywność na rynku matrymonialnym. Znacząca część badanych nie ma zadania, w mniejszościowych równych udziałach procentowych respondenci są zdania, że oczekiwania młodych są zbyt wygórowane. Kolejne pytanie jakie zadano respondentom dotyczyło sposobu, metod i narzędzi funkcjonowania rynku matrymonialnego dla młodych.

Wykres 3 Podział respondentów ze względu na opinię w zakresie funkcjonowania rynku matrymonialnego w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań ankietowych

Respondenci w różny sposób oceniają funkcjonowanie rynku matrymonialnego dla młodych. Poddają pod rozwagę istotę fundamentalnych kwestii dotyczących trwałości instytucji rodziny/małżeństwa, o których młodzi powinni rozmawiać we wstępnej fazie znajomości, aby uniknąć wzajemnych rozczarowań. Zdalny rynek matrymonialny powinien ich zdaniem być bardziej transparentny pod kątem oszustw wiekowych, uczciwości i intencji rejestracji na portalu randkowym. Kolejne pytanie jakie zadano respondentom dotyczyło planów prokreacyjnych oraz liczby planowanych dzieci.

Wykres 4: Podział respondentów ze względu na plany prokreacyjne

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań ankietowych

Z danych prezentowanych na powyższym wykresie wynika, iż respondenci w największych udziałach procentowych planują posiadanie dwoje dzieci, w drugiej kolejności pod względem udziałów procentowych troje i więcej. W pozostałych możliwych do wyboru wariantach uzyskano równy procentowy rozkład odpowiedzi. Zarówno ci respondenci, którzy planują posiadanie jednego dziecka, w równych udziałach procentowych mogą nie posiadać dzieci, bądź mogą nie chcieć ich posiadać. W kolejnym pytaniu otwartym zapytano rówieśników dlaczego Pana/i zdaniem rówieśnicy nie chcą mieć dzieci? Dla lepszego zobrazowania przytoczono dosłowne wypowiedzi respondentów:

„Nie mają na to czasu - gonią za karierą, Ze względu na trudną sytuację finansową i chęć rozwoju kariery. Boją się mieć dzieci, ponieważ uważają że to zmieni ich życie w negatywny sposób - nie będą mieli czasu dla siebie, ztratą swoją osobowość i przyjemność z życia. Dodatkowo, zdają sobie sprawę z tego ile kosztuje wychowanie dziecka i że będzie to oznaczało dla nich mniejsze zarobki na osobę (a więc będzie to spadek jakości życia). Niektórzy też nie chcą mieć dzieci przez kwestie ekologiczne. Brak odpowiedzialności. Zbyt duża odpowiedzialność i konieczność poświęcenia, rezygnacja ze swojego życia. Strach, że nie zapewni się dziecku odpowiednich warunków i nie będzie dobrym rodzicem. Skąd to przypuszczenie? Bo mają jeszcze dużo życia do odkrycia samemu. Najpierw dążą do spełnienia zawodowego i planują ścieżkę kariery, a posiadanie dzieci w tym przeszkadza. Boją się odpowiedzialności, utraty atrakcyjności, nie chcą tracić wygody w życiu i wysokiego komfortu życiowego, który niewątpliwie pogorszy się wraz z pojawianiem się dzieci. Zwyczajnie nie stać ich na decyzję o większej liczbie, a nie chcą obniżać sobie satysfakcji z życia. Posiadanie dzieci nie jest celem życia w samym w sobie, a jedynie dodatkiem do niego. Uważają, że na to za wcześnie lub nie lubią dzieci (po części jest to związane z egocentryzmem). Nie wiedzą czy będą w stanie je utrzymać. Sytuacja materialna. Wolą się spełniać zawodowo, martwią się o kwestie finansowe i brak odpowiednich warunków życiowych, cenią sobie wolność”.

Z przytoczonych wypowiedziach w większości wyraziście na pierwszy plan wysuwa się potrzeba realizacji siebie na rynku pracy, stabilizacji materialnej i zapewnienia sobie odpowiedniego standardu życia, jak również wolności. W drugiej kolejności obawa przed zapewnieniem dziecku odpowiednich warunków materialnych do rozwoju oraz rezygnacja z siebie na rzecz potrzeb i opieki nad dzieckiem. Konsumpcyjny model wykreowany przez współczesny rynek młodych i medialne wzorce nie pozwala snuć optymistycznych wizji na wzrost współczynnika dzietności zwłaszcza w młodszych przedziałach wiekowych. W kolejnym pytaniu filtrującym celem było zweryfikowanie w przypadku respondentów, którzy nie mają dzieci lub nie chcą ich mieć czy żałują decyzji o rezygnacji z posiadania dzieci. Respondenci wykazali się konsekwencją i nie żałują decyzji o rezygnacji z posiadania dzieci. Są to głównie kobiety wychowane w licznych rodzinach pochodzących zarówno z miasta, jak i wsi w wieku do 35 roku życia, żyjące w związkach nieformalnych, z różnym stażem akceptujące portale randkowe i aplikacje zdalne na rynku matrymonialnym.

Z danych zaprezentowanych w tabeli poddano pod analizę zależność pomiędzy funkcjonowaniem rynku matrymonialnego dla młodych, a decyzją o posiadaniu dzieci, bądź świadomą decyzją o rezygnacji z posiadania dzieci. Zdaniem niemalże 100% badanych funkcjonuje rynek matrymonialny dla młodych (1 osoba udzieliła negatywnej odpowiedzi, co stanowi 7,7% ogółu badanych). Około 31% badanych, którzy nie chcą mieć dzieci lub nie mają dzieci to kobiety funkcjonujące w związkach nieformalnych, jednak w 100% akceptujące rynek matrymonialny dla młodych. Decyzja o posiadaniu jednego dziecka dotyczy 15,4% kobiet funkcjonujących zarówno w związkach formalnych, jak i nieformalnych o różnych opiniach dotyczących funkcjonowania rynku matrymonialnego dla młodych. Decyzję o posiadaniu dwójki dzieci (100% kobiet) zadeklarowało dwukrotnie więcej respondentów (30,7%), a niżeli w przypadku chęci posiadania jednego dziecka, uwzględniający w pełni funkcjonowanie rynku matrymonialnego, z czego w tej grupie 25% (jedna osoba) jest w związku formalnym. W przypadku deklaracji o posiadaniu trojga i więcej dzieci decyzję taką deklaruje 23% badanych respondentów - mężczyzn, w grupie tej około 67% jest w związkach nieformalnych w pełni akceptujący rynek matrymonialny dla młodych.

Podsumowanie

Renesans teologii ekonomicznej pozwala na postawienie nowych pytań poznawczych i praktycznych. Jednym z nich jest to, na ile obecny stan rynku matrymonialnego determinuje dzietność w Polsce. Na podstawie badań własnych udało nam się potwierdzić hipotezę główną wskazującą na niesprawność rynków matrymonialnych w Polsce w XXI wieku.

Rynek matrymonialny jest przykładem rynku kojarzenia, to są rynki na których nie tylko wybieramy, ale też musimy zostać wybrani. Dlatego, gdy w planach prokreacyjnych kawalerowie deklarują częściej od panien chęć posiadania potomstwa, to świadczy o niesprawności tego rynku.” *Gdy miara staje się celem, przestaje być dobrą miarą*⁷⁹”.

⁷⁹ Barker H., *Liczby które kłamią. O nadużywaniu oraz przekręcaniu matematyki i statystyki*, PWN, Warszawa 2021, s. 44.

Uznanie zwiększenia dzietności za cel strategii Polski dla nowego pokolenia, nakazuje do bardzo ostrożnego podchodzenia do cyfr uzyskanych w badaniu studentów. Najważniejsze są nie cyfry, ale zadawane pytania, one stanowią kluczowy element naszego badania jakościowego.

Częściowe powodzenie metody ankietowej skłania do zmiany techniki badawczej, w dalszych pracach wykorzystamy technikę nacelowanych, pogłębionych wywiadów.

Wydaje się, że nastąpiła pora na otwartą dyskusję bez chowania się za stereotypy. To jest zachęta do publicznego dyskursu tej niezwykle złożonej materii społecznej.

Bibliografia:

1. Barker H., *Liczby które kłamią. O nadużywaniu oraz przekręcaniu matematyki i statystyki*, PWN, Warszawa 2021.
2. Bau N., Fernandez R., *The Family as a social institution*, NBER Working Paper 28918/2021, s. 12.
3. Boguszewski R. *Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej*, w *Współczesna polska rodzina*, CBOS komunikat z badań nr 42, Warszawa 2019.
4. Buckles K., Hungerman D., Lugauer S. *Is Fertility a Leading indicator?* NBER Working Paper 24355/2021.
5. Calvo P.A., Lindenlaub I., Reynoso A. *Marriage Market and Labor Market Sorting*, NBER Working Paper 28883/2021.
6. Dahl G., Lu R., Mullins W., *Partisan Fertility and Presidential Elections*, NBER Working Paper 29058/2021, s. 1.
7. Duszczyk M., Fihel A., Kielkowska M., Kordasiewicz A., Radziwinowiczówna A., *Analiza kontekstualna i przyczynowa zmian rodziny i dzietności*, Studia i Materiały Ośrodka Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski Nr 2/2014.
8. *Ekonomia polityki rodzinnej. Wybrane zagadnienia*, red. Joanna Szczepaniak-Sienniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2021.
9. Guinnane T. W., *The Historical fertility transition: A guide for economists*, Economic Growth Center Discussion Paper Yale University 2010.

10. Gustafsson M. *Boom(erang) Time? An analysis of younger adults living with their parents*, Resolution Foundation, June 2021.
11. Holewińska-Łapińska E., *Sprawy o zaprzeczenie ojcostwa*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2020.
12. Judge L., Leslie J. *Stakes and ladders. The costs and benefits of buying a first home over the generations*, Resolution Foundation June 2021.
13. *Postawy prokreacyjne kobiet*, Komunikat z badań 29/2013.
14. Pyrgiel-Such M. *Człowiek w dobie cyfrowej transformacji. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019.
15. *Rocznik demografii*, GUS, Warszawa 2020, tab. 0814.
16. Skibiński A., *Uwarunkowanie postaw prokreacyjnych I matrymonialnych młodzieży akademickiej województwa śląskiego*, Studia Ekonomiczne Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 309/2017.
17. Stępnik K., *Decyzje prokreacyjne młodych Polaków w zmieniającym się kontekście kulturowym*, Praca doktorska, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2018.
18. *Strategia demograficzna 2040*, Pełnomocnik Rządu ds. Polityki Demograficznej , Warszawa 2021.
19. *The Routledge Handbook of Economic Theology*, Routledge, NY 2020.

Abstract: The theological search for the meaning of life refers to fertility. The government's demographic strategy 2040 aims to increase the theoretical fertility rate from 1.42 to 2.1. Conscious parenthood is also a value for defenders of women's reproductive rights. Under these conditions, economic theology asks the question about the role of matrimonial markets in demographic processes in Poland.

By matrimonial market we will mean the social institutions, habits and information technologies that enable a relationship aimed at procreation.

The aim of the study is to trace the role of matrimonial markets in Poland in the formation of fertility in our country. The main hypothesis of the study is that the inefficiency of the matrimonial market is an important factor reducing fertility in Poland in the 21st century. The surveys conducted in several universities show to what extent the lack of a reliable partner identified on the accepted matrimonial market constitutes, in the opinion of the respondents, an obstacle to conscious parenthood.

Key words: marital and non-marital fertilisation, marriage market inefficiencies, marriage market efficiency

**Filozofia praktyczności. Traktat o filozofii Tadeusza
Kotarbińskiego oraz similaria
Recenzja książki Wojciecha W. Gasparskiego,
Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2021**

dr Ryszard BANAJSKI

Towarzystwo Naukowe Prakseologii

Sięgając do tej książki, warto zwrócić uwagę na historię jej powstania. Podstawowa treść tej pracy pochodzi z wydanej w języku angielskim w 1993 r. w Helsinkach książki Wojciecha Gasparskiego *A Philosophy of Practicality: A Treatise on the Philosophy of Tadeusz Kotarbiński*. Praca ta była jakby zwieńczeniem pewnego etapu współpracy prof. Gasparskiego z Fińskim Towarzystwem Filozoficznym, zwłaszcza z prof. Timo Airaksinenem. Warto też zauważyć, że przedmowę do książki napisał właśnie prof. T. Airaksinen, podkreślając, że prezentowane w pracy W. Gasparskiego idee i teorie filozoficzne Tadeusza Kotarbińskiego „są niezwykle interesujące dla fińskiej oraz skandynawskiej myśli filozoficznej ze względu na ich silne i rozległe powiązania z filozofią praktyczną”. Obecne wydanie polskie zostało wzbogacone o połowę tekstu similariami, czyli powiązаныmi tematycznie esejami, publikowanymi w przedziale lat 1986–2017. Jak pisze autor w *Słowie wstępnym*, „Eseje te uzupełniają i wzbogacają argumentację uzasadniającą uznanie filozofii praktyczności za system filozoficzny Tadeusza Kotarbińskiego”. Można je także traktować jako samodzielne utwory wzbogacające w różnych aspektach wiedzę o filozofii Kotarbińskiego i o samym twórcy tej filozofii.

Esej pierwszy jest poświęcony metodologii ogólnej. Drugi wprowadza metodologię projektowania w obszar metodologii ogólnej i metodologii nauk praktycznych. Trzeci eseje dotyczy etycznego wymiaru transformacji gospodarczej w Polsce, co stanowi przedmiot zainteresowania filozofii praktyczności z zastosowaniem triady 3 E, tj. efektywności, ekonomiczności i etyczności. Przedmiotem czwartego eseju są metodologiczne podstawy badań organizacji i zarządzania. Kolejny eseje jest przeglądem drogi dociekań filozoficznych

Kotarbińskiego począwszy od studiów nad praktyką, zapoczątkowanych we Lwowie, aż po najważniejsze dzieła, pozwalające zrekonstruować filozofię praktyczności jako system filozoficzny tego myśliciela. Następny esej przedstawia prakseologię w całym jej kształcie i odmianach. Koresponduje z nim kolejny esej poświęcony zagadnieniom sprawstwa w ujęciu prakseologicznym. Esey ósmy poświęcony jest 70-leciu Uniwersytetu Łódzkiego, którego pierwszym rektorem był Tadeusz Kotarbiński. Tę drugą część książki zamyka *Adres. Do Tadeusza Kotarbińskiego*, w którym obok serdecznych wspomnień o swym Mistrzu jest wiele interesujących informacji o twórczej drodze Tadeusza Kotarbińskiego.

Praca ukazuje się w 40. rocznicę śmierci profesora Tadeusza Kotarbińskiego. Można to potraktować jako wyraz kolejnego hołdu dla tego wielkiego myśliciela, który zapoczątkowała praca zbiorowa uczniów profesora *Fragmenty filozoficzne. Księga pamiątkowa ku uczczeniu piętnastolecia pracy nauczycielskiej w Uniwersytecie Warszawskim Profesora Tadeusza Kotarbińskiego*, wydana w 1934 r.

Kluczowe pojęcie w prezentowanej pracy to „praktyczność”. Sam Kotarbiński przypisywał temu pojęciu wieloznaczność. Potocznie „praktyczny” to tyle co „zaradny”, w innym znaczeniu oznacza osobę oddaną praktyce w przeciwieństwie do oddanego teorii i, wreszcie, praktyczność można utożsamiać ze sprawnością w szerszym znaczeniu – jako ogół zalet działania, czyli ogół znamion dobrej roboty, i w tym właśnie kierunku zmiierzają dalsze analizy prof. Gasparskiego. Wspomina on, że po raz pierwszy pojęcie filozofii praktyczności zostało upublicznione na V Zjeździe Filozofii Polskiej w Krakowie w 1987 r., podczas którego wygłosił referat *Filozofia praktyczności: Przyczynek do studiów nad fenomenem Tadeusza Kotarbińskiego w polskiej filozofii XX wieku*. W eseju *Od studiów nad praktyką do filozofii praktyczności: Tadeusza Kotarbińskiego wkład do dorobku szkoły lwowsko-warszawskiej* (pierwodruk w języku angielskim z 2017 r.) W. Gasparski stwierdza, że sam zaproponował nazwę filozofii praktyczności dla dorobku filozoficznego Tadeusza Kotarbińskiego, wychodząc z następujących założeń: „po pierwsze, dzieła Kotarbińskiego należy traktować łącznie jako pewną całość, tj. jako system filozoficzny; po drugie, metodą budowy tego systemu była analiza dyscyplin, których krytykę metodologiczną uprawiał; po trzecie, filozofię Kotarbińskiego należało rozumieć w sposób, w jaki on sam filozofię rozumiał i w jaki postulował, aby była rozumiana, tj. jako nauka o nauce;

po czwarte, naukę, a ściślej dyscyplinę naukową, należy rozumieć jako odrębną specjalność zasługującą na to, by była przedmiotem intelektualnego nauczania uniwersyteckiego” (s. 194).

Często spotykana w dyskursie potocznym i w publikacjach opozycja: teoretyczność a praktyczność jest błędem, „gdyż czynności mające na celu zdobywanie wiedzy nie mogą być przeciwstawne w stosunku do praktyczności. A pozyskiwanie wiedzy jest zawsze związane w pewien sposób z teoretyzowaniem...” (s. 33). Sam Kotarbiński dostrzegał praktyczne zalety logiki, rozwijał za Franzem Brentano koncepcję reizmu, pozostając w późniejszym okresie przy jej łagodniejszej wersji, czyli konkretyzmie, dookreślał pojęcie metodologii nauk i metodologii ogólnej, kierując się przy tym względami praktyczności.

W. Gasparski wskazuje na rozróżnienie pojęć: praktyczność filozofii i filozofia praktyczna. Filozofia praktyczności to oryginalny system filozoficzny Tadeusza Kotarbińskiego, co zresztą nie oznacza, że wiele elementów tego systemu występuje w twórczości różnych myślicieli przed Kotarbińskim, w czasach jego twórczości, jak i po nim. Do filozofii praktycznej zaliczał przede wszystkim felicytologię, prakseologię i etykę właściwą. Te dyscypliny mają na celu „konstrukcję jak najracjonalniejszych programów postępowania z punktu widzenia satysfakcji, sprawności i godziwości”. Choć zagadnienia felicytologiczne podejmował już w swojej dysertacji poświęconej utylityzmowi w etyce Johna Stuarta Milla i Herberta Spencera, opublikowanej w 1915 r., to jednak nie poświęcił im oddzielnej pracy, nie licząc cennych uwag na ten temat, zawartych zwłaszcza w *Medytacjach o życiu godziwym*. W. Gasparski dostrzega jednak dużą wartość tych rozważań, co skłania go nazwać je „felicytologiczną doktryną Kotarbińskiego” (s.81). Ta „doktryna” to inaczej praktyczny realizm jako fundamentalna postawa stanowiąca bazę do sformułowania programu życia godziwego.

Etyka właściwa Kotarbińskiego to etyka niezależna od światopoglądu i założeń ideologicznych. Sam ją określał mianem etyki niezależnej. Niezależność upatrywał też w tym, że własnego sumienia nie można zastąpić głosem cudzym, że każdy z nas odwołuje się przede wszystkim do własnego sumienia. Rozróżniając dwie skrajne wartości (motywy postępowania); czcigodność (dobroć, uczciwość, bohaterstwo, dzielność i opanowanie) oraz haniebnosć (okrucieństwo, nieuczciwość, tchórzostwo, opieszałość i uleganie pokusom), proponuje, aby w uzasadnieniach

tych motywów/postaw stosować metodę empiryczną. Na podstawie wspomnianych wartości kreuje etyczny ideał spolegliwego opiekuna, przeciwstawiając mu wzorzec negatywny. Koncepcja opiekuna spolegliwego wymagałaby szerszych i głębszych rozważań, gdyż, po pierwsze, była ona swego czasu dość popularna w przestrzeni publicznej, po drugie, zdaje się być najbliższa modelowi filozofii praktycznej, a po trzecie, odpowiada ona potrzebom czasu (ochrona bioróżnorodności, ochrona klimatu, starzejące się społeczeństwo wymagające zwiększonej opiekuńczości itp.). Choć kwestie etyczne miały zawsze dla Kotarbińskiego - jak podkreśla W. Gasparski - znaczenie pierwszorzędne, to nie stały się one tematem jego specjalizacji profesorskiej. Wydaje się jednak, że nawet ta spuścizna etyczna jest na tyle inspirująca, że może skutecznie wspomagać współczesny dyskurs etyczny.

Przechodząc do prakseologii, W. Gasparski podkreśla, że prakseologia, która jest dziś uznanym i trwałym elementem praktycznej filozofii nie miała takiej rangi (jako filozofia praktyczna) w pierwszym okresie twórczości Kotarbińskiego. Za początek pisanej historii prakseologii Kotarbińskiego uznaje się rok 1913, czyli datę opublikowania *Szkiców praktycznych*. Sama nazwa „prakseologia” pojawiła się na I Polskim Kongresie Filozoficznym, który odbył się we Lwowie w 1923 roku, na którym Kotarbiński przedstawił referat pod tytułem *Zasady teorii czynu*, w którym postulował zwrócenie uwagi na prakseologię jako dyscyplinę naukową. W kolejnych latach pojawiły się prace wzbogacające myśl prakseologiczną, aż w 1955 roku ukazał się *Traktat o dobrej robocie* – podstawowe dzieło Kotarbińskiego z zakresu prakseologii. *Traktat* obejmuje następujące zagadnienia: czyn prosty, sprawca, impuls dowolny, dzieło, wytwór, tworzywo, narzędzia i pomieszczenia, środki i sposoby, możliwość działania, czyn złożony i jego rodzaje, działania zbiorowe, walory praktyczne działania, ekonomizacja działań, preparacja działań, instrumentalizacja działań, zasady współdziałania, działalność umysłowa oraz dynamika postępu w dziedzinie usprawnień. W kolejnych latach niektóre z wymienionych tu zagadnień zostały rozwinięte lub uzupełnione. Zdaniem W. Gasparskiego „Prakseologia odzwierciedla szczyt zainteresowania Kotarbińskiego zagadnieniem praktyczności” (s. 99).

Ważną częścią prezentowanej pracy W. Gasparskiego jest część czwarta, poświęcona metodologii dyscyplin (nauk) praktycznych. Autor zaznacza, że Kotarbiński nie poświęcił osobnego traktatu metodologii dyscyplin praktycznych, ale opublikował na ten temat kilka esejów i rozdziały

książki *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk* oraz kilka drobnych rozpraw. Często odwoływał się do przykładów nauk praktycznych, a zwłaszcza do nauk inżynierskich, etyki, dyscyplin medycznych i prawnych. Druga grupa nauk to nauki teoretyczne, ale zdaniem Kotarbińskiego teoretyczność nie jest antytezą praktyczności.

Nauki praktyczne, podobnie jak pozostała grupa nauk, przedstawiają swoje wyniki w postaci norm i wzorów. Kotarbiński, mówiąc o normach w nauce, odróżniał je od norm właściwych, czyli rozkazów, które nie należą do nauki, ponieważ nie są twierdzeniami, a zatem nie mogą być oceniane według logicznych kryteriów prawdy i fałszu. Wypowiedziami normatywnymi są natomiast zdania typu: „Do tego, by było to a to, trzeba, by uprzednio było to a to”. W tych kwestiach pojawiał się dość istotny spór dotyczący wypowiedzi normatywnych, wyolbrzymiany zwłaszcza przez pewne nurty pozytywistyczne. T. Kotarbiński opowiadał się za uznaniem wartości poznawczej tego typu wypowiedzi jako szczególnych twierdzeń naukowych. Badając związek zdań nauk praktycznych z metodologiczną analizą prakseologii, Kotarbiński posłużył się tu pojęciem dyrektywy praktycznej. Dyrektywy praktyczne traktował jako zdania prakseologiczne ze względu na ich aspekt sprawnościowy.

Praca W. Gasparskiego podejmuje wiele dodatkowych wątków składających się na system filozofii praktyczności T. Kotarbińskiego. Na uwagę zasługuje m.in. projektowanie jako wyróżnik metodologiczny nauk praktycznych. Kotarbiński podkreślał, że projektowanie to naczelną robotą dyscyplin praktycznych. Twierdził, że prakseologia, czyli metodologia ogólna, powstała jako wypełnienie luki w metodologii nauk. A W. Gasparski konkretyzuje tę myśl: „Metodologia projektowania stanowi tego zadania rozwinięcie, będąc rdzeniem problematyki prakseologii działań przygotowawczych (preparacyjnych), zwanych też preparatoryką” (s. 170).

Tadeusz Kotarbiński podejmował też problematykę teorii organizacji, czy nauki o zarządzaniu. Teorię organizacji definiował jako dyscyplinę badawczą, dociekającą warunków jak najskuteczniejszego funkcjonowania zespołów pozytywnie współdziałających, ze szczególnym uwzględnieniem zależności funkcjonowania zespołu od jego struktury. Według T. Kotarbińskiego teoria organizacji należy do rodziny nauk praktycznych. Nauki o zarządzaniu mocno zakorzeniły się w systemie szkolnictwa wyższego, gdzie działają całe uczelnie o tej nazwie, lecz także

instytuty (katedry, zakłady) na politechnikach i akademiach medycznych. Uprawiane tam szczegółowe dyscypliny naukowe mają swe korzenie w prakseologii Kotarbińskiego.

Niezbywalnym walorem recenzowanej pracy jest systemowe ujęcie filozofii Tadeusza Kotarbińskiego z solidnie udokumentowaną tezą, że jest to filozofia praktyczności. W dziełach Kotarbińskiego W. Gasparski wnikliwie prześledził i uwypuklił ściśle związki łączące logikę formalną, konkretyzm, prakseologię, felicytologię, etykę właściwą, projektowanie, teorię organizacji i inne aspekty nauk praktycznych. Trudno dziś stwierdzić, czy samo pojęcie filozofii praktyczności Kotarbińskiego wejdzie do powszechnego użytku. Sięgając do półki bibliotecznej z dziełami Kotarbińskiego, czytelnik sięgnie raczej do konkretnego dzieła z zakresu etyki czy prakseologii, ale historyk filozofii lub badacz myśli naukowej XX wieku będzie mógł dzięki pracy prof. Gasparskiego łatwiej ocenić całokształt spuścizny Kotarbińskiego właśnie jako oryginalny system filozofii praktyczności. Niedawno prof. Gasparski podjął inicjatywę, by Uniwersytetowi Łódzkiemu nadać imię jego pierwszego powojennego rektora, tj. profesora Tadeusza Kotarbińskiego. To dobry pomysł, a recenzowana praca w oryginalny i syntetyczny sposób przemawia za takim wyróżnieniem – hołdem należnym temu wielkiemu Myślicielowi.

Informacje dla autorów

Prakseologia i Zarządzanie. Zeszyty Naukowe TNP (open access)

Zasady publikacji tekstów patrz:

<http://www.zntnp.pl/index.php/informacje-dla-autorow/>